

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА

Г. І. БАЗЕЦЬКА

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з курсу

ФІНАНСИ, ГРОШІ ТА КРЕДИТ

*(для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр
напряму підготовки 6.030601 – Менеджмент
та слухачів другої вищої освіти
спеціальності 7.03060101 – Менеджмент організацій і адміністрування)*

Харків
ХНУМГ ім. О. М. Бекетова
2015

Базецька Г. І. Конспект лекцій з курсу «Фінанси, гроші та кредит» (для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр напряму підготовки 6.030601 – Менеджмент та слухачів другої вищої освіти спеціальності 7.03060101 – Менеджмент організацій і адміністрування) / Г. І. Базецька; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. – 204 с.

Автор: Г. І. Базецька

Рецензент: к. екон. н, доц. Н. І. Склярчук

Рекомендовано кафедрою економіки підприємств міського господарства, протокол засідання № 1 від 28 серпня 2014 р.

© Г. І. Базецька, 2015

© ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015

ЗМІСТ

Тема 1. Сутність та функції грошей	4
Тема 2. Грошовий оборот і грошові потоки	21
Тема 3. Грошовий ринок.....	40
Тема 4. Грошові системи	49
Тема 5. Інфляція та грошові реформи	55
Тема 6. Кількісна теорія грошей і сучасний монетаризм.....	64
Тема 7. Сутність та функції фінансів	71
Тема 8. Фінансова система та фінансовий механізм	78
Тема 9. Фінанси суб'єктів господарювання та неприбуткових організацій.....	86
Тема 10. Фінанси населення.....	96
Тема 11. Кредит у ринковій економіці.....	102
Тема 12. Кредитні системи	113
Тема 13. Валютні системи та міжнародні розрахунки	115
Тема 14. Фондовий ринок та фінансові інструменти	1255
Тема 15. Державний кредит	1488
Тема 16. Центральний банк та його роль в економіці	1611
Тема 17. Комерційні банки як основна ланка кредитної системи	1666
Тема 18. Спеціалізовані кредитно-фінансові установи.....	1811
ДЖЕРЕЛА.....	201

Тема 1 Сутність та функції грошей

1.1 Сутність та походження грошей

1.2 Функції грошей

1.3 Альтернативні теорії грошей

1.1 Сутність та походження грошей

За своїм місцем у товарному виробництві й обміні гроші — це специфічний товар, що має властивість обмінюватися на будь-який інший товар, тобто є загальним еквівалентом. Як такі гроші виходять в окремих своїх функціях далеко за межі сфери товарного обміну й обслуговують усі сфери економіки, зокрема нагромадження вартості, її розподіл, перерозподіл та використання, у тому числі на потреби інвестування.

У літературі існує безліч різних визначень грошей, які значно відрізняються одне від одного. Під грошима часто розуміється все те, що звичайно приймається в обмін на товари і послуги; продукт угоди між людьми; товар особливого роду, ще виконує роль загального еквівалента; те, що використовується як гроші. Л. Харріс визначає гроші як «будь-який товар, що функціонує як засіб обігу, лічильна одиниця й засіб збереження вартості». Р. Барр пише, що «гроші можуть бути визначені як засіб обміну, загальноприйнятий у даному платіжному співтоваристві». С. Фішер, Р. Дорн-буш і Р. Шмалензі вважають ключовим моментом у визначенні грошей їх платіжну функцію: «Гроші—загальновизнаний засіб платежу, який приймається в обмін за товари і послуги, а також при оплаті боргів.» Яскравим прикладом суто функціонального підходу в цьому питанні слугує визначення К.Р. Макконнела і С.Л.Брю: «Гроші – це те, що гроші роблять. Усе, що виконує функції грошей, і є гроші»

Підсумовуючи різні визначення сутності грошей (а їх дуже багато) я виділила такі особливості:

- грошима у широкому змісті можуть бути названі будь-які знаки цінності, що служать для розміну, придбання інших предметів, чи наймання людської праці;

- гроші – це суспільний інститут, що збільшує багатство, знижуючи витрати обміну і, сприяючи більшій спеціалізації відповідно з наявними порівняльними перевагами людей;

- Переваги використання грошей, у порівнянні з натуральним обміном, величезні. Витрати обміну були б набагато більші, а суспільне багатство внаслідок цього набагато менше, якби не існувало грошей, що значно полегшують весь цей процес. В економічній системі, обмеженій натуральним обміном, людям приходилося затрачати непомірну кількість часу на пошук тих, із ким їм було б вигідно обмінюватися.

- Гроші це те, що приймають як сплату за товари, послуги і борги, отже гроші – це засіб обміну. Люди приймають гроші в обмін на товари і послуги, щоб потім обміняти гроші на ті товари і послуги, які вони хочуть придбати. Без такого засобу обміну люди повинні звертатися до бартеру – безпосереднього обміну товарів і послуг на інші товари і послуги – дуже неефективного засобу здійснення обміну. При бартері необхідно знайти партнера, у якого є те, що вам треба, а він повинний хотіти те, що ви пропонуєте до обміну. Це вимагає вишукування всіх потенційних партнерів по обміну, здатних задовольнити потреби і побажання один одного в товарах і послугах, а потім досягнення згоди за умовами обміну. У такий спосіб бартер приводить до високих витрат, зв'язаних з пошуком.

- Гроші служать також розрахунковою одиницею або «мірою вартості». Роль грошей як «одиниці виміру» дозволяє використовувати встановлені ціни для угод.

Історія появи грошей.

За первісного періоду існування людського суспільства панувало натуральне господарство. Вироблена продукція призначалася для власного споживання. Поступово відбувалася спеціалізація людей на виготовленні певних видів продукції. Надлишки стали використовуватися для обміну на іншу продукцію, необхідну даному виробнику. Суб'єкти почали виробляти продукцію не тільки для власного споживання, але й для обміну на інші товари – для реалізації. Для безпосереднього обміну товару на товар потрібна потреба продавця саме в тому товарі, що пропонується іншою стороною. Отже, обмін товарами може відбуватися при наявності потрібних товарів в обох сторін, що вступають в угоду. Ця умова істотно обмежує можливості товарообміну. Треба врахувати, що при обміні повинна дотримуватися вимога еквівалентності вартості товарів, що беруть участь в обміні, це також обмежує обмін. Прагнення до розвитку обміну стимулювало виділення з різноманіття обмінюваних товарів деякого еквівалента, використовуваного при обміні товарів. Поступово виділялися товари, що володіли високою ліквідністю (здатністю до реалізації). Це була худоба, хутро, дорогоцінні камені, сіль, зерно, дорогоцінні метали. Саме останні (головним чином золото) були виділені як загальний еквівалент. Цьому сприяли кілька якостей, властиві золоту: рідкість, однорідність, подільність, тривалість збереження, портативність. Отже, товар, що володіє найбільшою ліквідністю стає грошима. По визначенню: гроші – це абсолютно ліквідний засіб. Треба помітити, що гроші з'явилися як результат економічних відносин у господарському житті людей. Тобто поява грошей є абсолютно об'єктивною.

Виникнення грошей тісно пов'язано з історичним процесом обміну товарів і зміни форм власності. На ранніх ступінях суспільної історії обмін носив випадковий характер. Такому обміну відповідала проста чи випадкова форма власності, при якому один товар виражав свою вартість в іншому протилежному йому товарі-еквіваленті. Товар-еквівалент служить для вираження вартості першого товару.

Виділення скотарських і землеробських племен привело до регулярного обміну і появи повної форми власності. Ця форма відрізняється від простої тим, що при ній в обміні беруть участь численні товари, а тому кожен товар може бути обмінений на різні товари-еквіваленти.

Розгорнута форма власності виражала більш розвинений обмін. У той же час вартість кожного товару не діставала закінченого вираження. Оскільки число товарів-еквівалентів було невизначеним, вартість діставала різноманітне і різнорідне вираження. Тому виділялися товари, що у даний період часу на місцевому ринку товарів стали виражатися в одному товарі, що стає загальним еквівалентом. Виникла загальна форма вартості. Поступово в результаті розвитку обміну з декількох товарів виділився один товар, що став грати цю роль постійно. Народжується грошова форма власності.

Грошима стає будь-який найбільш важливий предмет споживання. У багатьох народів роль грошей грала худоба. Латинська назва грошей – *rescunia* – походить від *rescus* – худоба. Гомер, говорячи про деякі види зброї, оцінював їх у биках. У різних народностей грошима були цукор, слонова кістка, хутро, опіум, какао, і т.д.

Отже, історично гроші виділилися із загального світу товарів і самі спочатку були і звичайним товаром, і специфічним товаром - грошима. Подальший хід історії привів до ліквідації товарної форми грошей і переходу до нових форм. Розглянемо, як же це відбувалося.

Склалося так, що гроші мають товарну природу, але є не звичайним, а специфічним товаром, постійно виконуючи роль загального еквівалента. Таким еквівалентом часто була монета.

Слово «монета» виникло внаслідок того, що стародавні римляни використовували Храм богині Монета як майстерню для карбування монет. Монети вперше з'явилися в Лідії і Древній Греції 8-7 у до н.е. З'являючись у розвинутих державах, монети швидко поширювалися на сусідні варварські племена, потім усе далі і далі. Згодом усі місця, де виготовлялися монети, стали називати «монета». Монети, як такі, існують усюди приблизно вже протягом 2500 років, але, як відомо, їм передували різні предмети, які використовувалися як гроші. У настінних малюнках Древнього Єгипту зважують на вагах золоті кільця. У Китаї, щонайменше 3000 років тому, в якості грошей застосовували шкарлупки каури, раковини деяких видів молюсків з Індійського океану. Є також свідчення того, що тисячі років тому в примітивних суспільствах використовували каміння.

Обіг повноцінних металевих грошей, коли вони збігаються з товарною формою, по-перше занадто дорогий, по-друге, видобуток металів не поспіває за ростом потреби економіки в засобах обігу. Тим часом у самій природі грошей закладене рішення цієї проблеми. Справа в тім, що гроші як загальний еквівалент використовуються ідеально. Виступаючи посередником в обміні товарів, вони відіграють скороминущу роль. Саме на цій основі створюються передумови для появи знаків вартості. Таким чином, сам процес обігу металевих грошей у міру відхилення позначеного на них номінального змісту

від реальної ваги визначив появу перших функціональних форм грошей, що визначили в майбутньому повний відрив грошей від товарної форми і її повне зникнення.

Спочатку знаки повноцінних грошей теж надходили у виді металевих монет (спочатку мідь, бронза, потім роль грошей надовго закріпилася за золотом). Чому саме золото грає в історії розвитку грошей вирішальну роль? Його важко виробляти (добувати, обробляти), тобто воно задовольняє визначенню грошей. У порівнянні з іншими металами (крім відкритих у XX століття) золото має більш високу вартість, не іржавіє, є подільним. Нарівні з ними золото має ще й такі якості, як портативність (звісно, відносна), легкість у карбуванні, здатність до приймання скрізь, де розвинута торгівля. Є припущення, що не останню роль в утвердженні золота як синоніма багатства, грошей зіграли жінки. За даними археологів, практично всі кращі прикраси для прекрасної половини людства виготовлені із золота, причому найстарші з них датуються V-IV тис. до н.е. Розвиток промисловості до XV століття дозволив збільшити видобуток корисних копалин, у першу чергу, срібла і золота. Приватного власника металу утримували від вкладення в монету великі втрати металу, оплати витрат карбування і спеціального монетного мита, а також небажання розкривати розміри свого багатства. Отож, карбування залишалося в руках багатих землевласників, а також монастирів.

Після появи банків у X столітті для спрощення розрахунків з'являються заміники грошей. Роль їх зростає. Стали з'являтися форми взаємного погашення платежів і разом з нею з'явився вексель, що виник в Італії ще в XI столітті, а потім звідси проникнув у Францію, пізніше в Німеччину й Англію.

Паперові гроші. Паперові грошові знаки є не повноцінними грошима, а тільки їх знаками. Уперше вони були випущені в VII столітті в Китаї купюрами великих достоїнств для заміни незручних повноцінних мідних грошей. Появу прообразу паперових грошей можна віднести до I тис. до н. е. У цей час у Китаї з'явилися гроші, виготовлені із шкір білих оленів. В XIII ст. відомий мандрівник Марко Поло побачив у Китаї гроші, виготовлені із перетертої внутрішньої частини деревної кори (фактично – прообразу майбутньої целюлози). Вони мали форму чотирикутних пластинок з особливими знаками та печатками, мали різну купівельну спроможність і були обов'язковими до приймання. Виникнення паперових грошей пов'язане з іменем хана Хубілая – онука Чингізхана. Широкого розповсюдження паперові гроші набули лише в кінці XVII – на початку XVIII ст. На Заході вони вперше були випущені в британських колоніях Північної Америки в 1690 р. (штат Массачусетс), Спочатку кількість паперових грошей була обмеженою, і тому вони мали високу представницьку вартість. Однак під час війни колоній з метрополією випуск їх різко збільшився, внаслідок цього відбулося різке знецінення паперових грошей (в 10 разів). У Західній Європі паперові гроші увійшли в обіг пізніше.

У XII-XV ст. купці для зручності торгівлі створюють банки для заміни через них наявних платежів безготівковими, більш зручними і безпечними. Але

широкі можливості для розвитку паперових грошей створює тільки капіталізм із його розвинутою кредитною системою. Даний період насамперед характеризується розвитком кредитно-паперових грошей і витиснення ними металевих монет. Кредитні гроші виникають з функції грошей як засобу платежу, розвиток якого відбувається на основі капіталістичного кредиту.

Гроші в Україні

Гроші за часів Київської Русі. На деякому етапі економічного розвитку роль грошей була за худобою. У найдавніших списках "Російської Правди" зустрічаються згадування про штрафи худобою. Іншим часом роль грошей виконував хутро куниці, також згадується багаторазово в "Руській Правді". Судячи з "Руської Правди", гривня і "куна" служили основними металевими грошовими одиницями не тільки в торгівлі, але й у процесі стягування данини. Першою срібною монетою Древньої Русі був сріблярь. Для карбування використовувалося срібло арабських монет. Монета чеканилася в Києві - Володимиром Святославовичем, у Новгороді - Ярославом Мудрим. Ще до утворення Київської держави, а потім і в період його існування, зовнішня торгівля і війни сприяли одержанню металевих грошей із країн Сходу. У грошовому обігу Древньої Русі злитки грали більш значну роль, ніж на Заході, де оборот злитків зустрічав протидію з боку феодалів, що мали у своєму розпорядженні право карбування монети і розглядали всякий злиток як матеріал для карбування. На Русі влада, навпаки, сприяла обертів злитків, що називають гривнями, які стають основою грошової системи Древньої Русі.

Карбування монети в Київській Русі почалися раніш, ніж у багатьох європейських державах. Маються незаперечні докази карбування монети в X-XI століттях на Русі – срібняки Володимира Мономаха (1078-1125), київська гривня (вагою 140-160 г) та ін. Однак монета чеканилася в обмеженій кількості й частка гривень і іноземної монети в оберті була більше.

Гроші в епоху УНР та НЕПу. На початку березня 1917 р. було засновано Українську Центральну Раду, згодом сформовано Центральний уряд України. Однією з найперших була складена фінансова комісія. IV Універсалом було проголошено державну самостійність України. 4 червня 1917 р. нова російська влада – Рада Народних Комісарів остаточно припинила асигнацію Україні грошової маси. Це змусило правління піти на запровадження власної грошової одиниці. 6 січня 1918 р. Центральна Рада затверджує тимчасовий закон про випуск державних кредитових білетів УНР. Але при цьому зазначалося, що російські "рублі" продовжують обертатися у вітчизняному обігу разом з новими українськими грошима – "карбованцями". Російський рубль дешевшав оскільки тривав випуск паперових грошей у необмеженій кількості – це також мало негативний вплив на квалітет українську економіку. Гривня як грошова одиниця УНР була започаткована згідно із законом ЦР від 1 березня 1918 р. 29 квітня 1918 року владу перебрав П. Скоропадський. Ряд законів за часів його правління мав вплив на розвиток грошей: 14 серпня 1918 р. – обмежено ввезення російських грошових знаків на територію Української Держави. Законом УНР від 6 січня 1918 р. Директорією було остаточно припинено обіг

російських грошових знаків в Україні.

В часи НЕПу інфляція досягала величезних розмірів, грошові знаки змінювалися декілька разів – це були білети банку СРСР, золоті “червінці” та т.зв. рад знаки.

Друга світова війна нанесла по економіці СРСР такий самий удар, як і 1914-1920 роки. Гроші в післявоєнному СРСР не користуються довірою, вводиться система карток, на ринку панує натуральний обмін. Прийшовши в себе, уряд у 1947 році проводить грошову реформу, що дозволила забрати із обігу фальшиві грошові знаки. Відбулася 4-я девальвація зі співвідношенням 10:1. Це допомогло до деякої міри повернути довіру до грошей. У 1961 році уряд зробив своєму народу “новорічний подарунок” – 5-ю девальвацію, і знову 10:1.

Історичний розвиток грошової системи за часів незалежності був суперечливим і важким на шляху розвитку молоді економіки нашої держави. Спробую скласти дещо узагальнену картину подій недавнього минулого. Отже: 24 серпня 1991 року Верховна Рада України проголосила Акт про незалежність України. У березні 1992 р. Верховна Рада України затвердила “Основи національної економічної політики” в якому зазначався і вихід із рубльової зони. Почалася приватизація, утворення підприємств. Але закони, які приймалися Верховною Радою були відірваними від тогочасного життя. Енергетичних ресурсів катастрофічно не вистачало, назрівала криза промислового виробництва через розрив Союзних зв’язків. За період 1992 року ціни на товари широкого вжитку зросли в 30 разів. Новим прем’єр-міністром став Л.Д. Кучма, який змінив В. Фокіна. А у листопаді 1992 – уведено карбованець. За ці часи інфляція восени досягла 70% у місяць – тобто досягла меж гіперінфляції. У 1994 р. економіка країни виявилася на межі краху. ВВП впав на 23%, дефіцит бюджету досяг 18,5% ВВП. Ціни зросли в порівнянні з 1991 р. у 102 рази. Це викликало невдоволення народної маси. Влітку 1994р. президентську посаду очолює новообраний Л. Д. Кучма. У 1995 р. починається реальна приватизація. Темпи зростання цін почали знижуватися з 400% в 1992 р. до 40% в 1996 р. А у вересні 1996 проведено грошову реформу, яка зводилася до заміни карбованців новими гривнями у співвідношенні 100 000 до 1. Це дало позитивні наслідки (відносно). Середньомісячна інфляція у 1997 склала 1%. Але економічні кризи Росії (1998 р.) та Південно-Східної Азії (1997 р.) відчутно вдарили як по економіці України в цілому так і по курсу гривні. Зовнішній борг продовжував зростати, ВВП – зменшуватися (за перший кв. 1999 р. – на 4,8%). В останні місяці інфляційні процеси сповільнюються, а курс гривні дещо стабілізувався.

Світовій економічній літературі відомо кілька альтернативних концепцій походження грошей. Детальніше теорії походження та сутності грошей будуть розглянуті у розділі 4.

1.2 Функції грошей

Функції грошей слугують способами реалізації їх сутності.

Щоб осягнути сутність сучасних грошових систем, зміни у грошовому обігу і в самих грошах слід розглянути функції грошей як загального еквівалента.

Функції грошей розглядаються як прояв їхньої сутності, вони стабільні і мало піддані змінам. У більшості випадків здійснюються лише грошима і можуть виконуватися тільки при участі людей. Такий підхід до функцій грошей означає, що гроші представляють інструмент економічних відносин у суспільстві, і саме люди, використовуючи можливості грошей, можуть визначати ціни товарів, застосовувати гроші в процесах реалізації й платежів, а також використовувати їх як засіб нагромадження.

В літературі існують різні підходи до розгляду цих функцій. К. Маркс дослідив п'ять функцій грошей: міри вартості, засобу обігу, засобу утворення скарбів (заощадження), засобу платежу і світових грошей.

Функція міри вартості полягає в тому, що гроші є загальним втіленням і мірилом вартості найрізноманітніших товарів. Не гроші роблять товари сумірними, а втілена в них абстрактна, суспільно необхідна праця. Тому їх вартість може вимірюватись особливим товаром – грошима, що, як конкретна форма втілення абстрактної праці, самі мають вартість і можуть бути мірою вартості. Ціна – це грошове вираження вартості товарів. Щоб визначити вартість товарів у грошах, треба певну кількість грошового матеріалу прийняти за одиницю. Вона називається масштабом цін, У різних країнах за грошову одиницю були прийняті різні вагові кількості грошового металу.

Процес товарного бігу, опосередкованого грошима, можна зобразити формулою $T - G - T$, де T – товар, G – гроші. Цей процес включає два протилежних акти – продаж товару за гроші ($T - G$) і купівлю товару на гроші ($G - T$), в яких гроші відіграють роль посередника і виконують функцію засобу обігу. Перехід від безпосереднього товарообміну (за формулою $T - T$) до товарного обігу за допомогою грошей ($T - G - T$) дає змогу успішно подолати межі (індивідуальні, часові та просторові), пов'язані з безпосереднім обміном товару на товар.

Функція грошей як засобу обігу полягає в тому, що її виконують, по-перше, не ідеальні, а реальні гроші; по-друге, повноцінні та неповноцінні гроші. Оскільки реальні гроші як засіб обігу весь час переходять з рук в руки, виступаючи посередником при обміні товарами, то можуть використовуватись і неповноцінні гроші. Після тривалого перебування в обігу монети втрачають частину своєї ваги. Незважаючи на це, вони продовжують бездоганно функціонувати як засіб обігу, немовби повноцінні. Враховуючи це, в багатьох країнах почали випускати неповноцінні гроші, замінюючи золото на срібло, мідь, "псувати" монети, тобто зменшувати їх металевий зміст. Потім з'явилися паперові гроші.

Оскільки гроші – це такий особливий товар, на який можна купити будь-який інший, то вони стають загальним втіленням суспільного багатства, яке товаровиробники прагнуть нагромаджувати.

Функцію засобу нагромадження гроші виконують, якщо за обміном товару на гроші не настане обмін грошей на товар і гроші залишать сферу обігу і утворять скарб, виступаючи в своїй золотій або срібній "плоті". Специфіка грошей як засобу нагромадження полягає в тому, що це гроші, по-перше, реальні і, по-друге, повноцінні, тобто такі, які мають власну вартість. Процес виробництва зумовлює необхідність нагромадження грошей і тимчасового вилучення їх із сфери обігу, адже кожен товаровиробник для придбання засобів і предметів праці має накопичити достатню суму грошей, а тому тією чи іншою мірою він виступає збирачем скарбів. При цьому можуть нагромаджуватися не тільки золото чи срібло, а й металеві та паперові знаки грошей. Завдяки своїй високій ліквідності гроші є зручною формою збереження багатства. Гроші є загальним виразником багатства, їх можна безпосередньо перетворити на будь-який товар. Тому якісно вони не мають меж, проте кожна реальна грошова сума кількісно обмежена і на неї можна придбати лише певну кількість благ. Тому існує суперечність між кількісною межею і якісною безмежністю грошей як загального виразника речового багатства.

Поряд з безпосереднім нагромадженням скарбів у монетній формі відбувається їх нагромадження у вигляді предметів розкоші з золота та срібла. Це приводить до того, що, з одного боку, все більш розширюється ринок для золота і срібла незалежно від виконуваної ними функції, а з другого – створюється приховане джерело пропозиції грошей, яке є особливо дієвим у періоди суспільних потрясінь.

Функція засобу платежу тісно пов'язана з функцією грошей як засобу обігу. У К. Маркса функція засобу платежу розглядається як особлива, що існує поряд з функцією засобу обігу, і аналізується після функції заощадження. Таку функцію гроші виконують при наданні і погашенні грошових позичок, при грошових взаєминах з фінансовими органами (податкові платежі, одержання засобів від фінансових органів), а також при погашенні заборгованості по заробітній платі й ін.. Функцію засобу платежу виконують і готівка, однак переважна частина грошового обігу, у якому гроші виступають як засіб платежу, приходить на безготівкові грошові розрахунки між юридичними особами. При удаваному подібності грошей як засобу обігу і засобу платежу мають деякі розходження. Так, наприклад, при реалізації товару на умовах негайної оплати не виникають кредитні відносини. Зворотну ситуацію ми можемо спостерігати при оплаті боргів між учасниками операцій. В товарообороті, опосередкованому грошима (продаж заради купівлі), гроші виступали як швидкоплинний посередник і виконували функцію засобу обігу. Коли гроші здійснюють самостійний рух, переходячи від одного власника до іншого, то вони виконують функцію засобу платежу. Цю функцію вони здійснюють як у сфері товарного обігу (продаж товарів у кредит), так і поза ним (наприклад, сплата заробітної плати, податків, орендної плати, квартирної

плати, комунальних послуг тощо).

Функція світових грошей. Спочатку на світовому ринку панувала подвійна міра вартості – золото і срібло, але згодом функцію світових грошей почало виконувати тільки золото, Нині витіснення золота з грошового обігу стосується і світових грошей. Паперові знаки (долари, фунти стерлінгів, марки, єни тощо) відіграють все більшу роль у міжнародних розрахунках. Проте золото залишається твердим і бажаним для всіх країн світовими грошима, надійним гарантом у міжнародних розрахунках. Світові гроші функціонують як загальний платіжний засіб, загальний купівельний засіб і абсолютна суспільна матеріалізація багатства взагалі. Як загальний купівельний засіб світові гроші функціонують при оплаті міжнародної товарної угоди наявними грошима (наприклад, придбання країною у надзвичайних умовах зерна, зброї тощо). Як загальне втілення суспільного багатства гроші у світовому обігу виступають тоді, коли багатство переноситься з однієї країни в іншу (при переведенні підприємцями своїх грошей на зберігання за кордон, при наданні зовнішніх позик тощо). Для здійснення міжнародних платежів кожна країна потребує певного запасу золота. Отже, підсумовуючи, можна наголосити увагу на таких визначеннях функцій грошей:

1. Як міри вартості. Вираження вартості товару в грошах відбувається шляхом встановлення цін.

2. Як засіб обігу і платежу. Гроші відіграють роль посередника в схемі Т-Г-Т (товар-гроші-товар), усуваючи незручність схеми Т-Т (відповідно, товар-товар). У період інфляції функція грошей як засіб обігу різко падає.

3. Як засіб нагромадження. Ця функція виникла в період обігу повноцінних грошей через прагнення людей до багатства.

4. Світові гроші. Засіб міждержавних розрахунків (сучасна загальноєвропейська валюта - євро, в інших випадках - золото).

Види грошей

У процесі розвитку товарно-грошового обігу виникають різні представники грошей, які реалізують якусь конкретну функцію, підфункцію або їх комбінації. Еволюційні процеси в економіці, які спричинили демонетизацію золота, підготували підґрунтя для запровадження нематеріальних носіїв грошової суті — так званих кредитних грошей.

Неповноцінні гроші — це гроші, які не мають власної субстанціональної вартості. Основними формами неповноцінних грошей є білонна (розмінна) монета, паперові гроші (казначейські зобов'язання), банківські зобов'язання (банкноти), депозитні вклади, квазігроші. Не маючи субстанціональної вартості, усі вони застосовуються як гроші лише тому, що в економічних контрагентів, які їх одержують як платіж, є віра в можливість використати їх для забезпечення своїх майбутніх платежів. Фактор довіри до цих форм стає вирішальним для їх функціонування як грошей, завдяки чому вони дістали також назву кредитних. Як зазначалося вище, саме золото виконувало грошову роль не стільки у своїй реальній вартості, скільки в номінальній. Поступово воно набуло особливої споживної вартості як загального еквівалента, що

заслонила собою його природну споживну вартість. Відтак світова практика використання золотих грошей підготувала суспільство до сприйняття нематеріальних грошей, не пов'язаних із золотом, як більш ефективної грошової форми. На цій підставі економічна думка остаточно дійшла висновку, що гроші не адекватні золоту. Кредитні гроші класифікуються за кількома критеріями. Залежно від форми існування виділяють паперові гроші, монету, депозитні гроші, електронні гроші, залежно від статусу емітента та характеру емісії — казначейські та банківські гроші.

Поняття **паперових грошей** має два тлумачення: широке, коли паперовими називають будь-які грошові знаки, виготовлені з паперу (розмінні і нерозмінні банкноти, казначейські білети тощо), і вузьке, коли паперові гроші ототожнюються зі знаками вартості, що імітуються казначейством для покриття бюджетних витрат.

Паперові гроші — це нерозмінні на метал знаки вартості, що випускаються державою для покриття своїх (бюджетних) витрат і наділяються нею примусовим курсом, визнаються законодавче обов'язковими до приймання у всі види платежів. По суті, це — завершена форма знака вартості, яка відірвалася не тільки від субстанціональної вартості грошей, а й від реальних потреб обороту. Мірилом їх емісії стає не потреба обороту в платіжних засобах, а потреба держави у фінансуванні бюджетного дефіциту. Такі гроші називають ще декретними, або казначейськими. Виникнення паперових грошей зумовлене тими самими об'єктивними причинами, які привели в кінцевому підсумку до демонетизації золота. Проте у кожному конкретному випадку до випуску паперових грошей державу спонукають більш «прозаїчні» причини. Передусім це — необхідність покрити дефіцит державного бюджету, оскільки уряд неспроможний це зробити збільшенням надходжень грошових коштів з інших джерел.

Отже, паперові гроші — це не «витвір» держави, а об'єктивний продукт розвитку економічних відносин у суспільстві. Роль держави обмежується тим, що, використовуючи об'єктивно обумовлені можливості заміни повноцінних грошей неповноцінними знаками вартості, вона друкує ці знаки і визначає умови випуску їх в обіг. І доки випуск паперових грошей не перевищуватиме об'єктивних потреб обігу в грошах, доти вони будуть виконувати функції засобів обігу і платежу.

На чому ж базується довіра суб'єктів обігу до простих клаптиків паперу як до повноцінних грошей? На початку їх випуску, коли паперові гроші тільки входять в обіг, така довіра може забезпечуватися державою двома способами:

1) обіцяркою розмінювати нові гроші в майбутньому на золото, як це було в радянській Росії в 1922 р. при випуску червінців;

2) «прив'язуванням» випуску паперових грошей до кредитних грошей чи будь-яких кредитних зобов'язань, що до цього були в обігу в даній чи сусідній країні і до них сформувалася довіра суб'єктів ринку.

Після впровадження паперових грошей в обіг довіру до них може підтримувати певний час держава методами економічної політики. В умовах

розвинутої ринкової економіки держава є наймогутнішим і найактивнішим суб'єктом економічних, у тому числі грошових, відносин.

Крім фактора довіри до держави-емітента, обіг паперових грошей, навіть за умови їх знецінення, підтримується й іншими чинниками. Для багатьох суб'єктів обігу немає вибору, і вони можуть обміняти свій товар, лише продавши його за паперові гроші. Передусім держава забороняє обіг іноземної валюти на внутрішньому ринку, і населення як один з найчисленніших його суб'єктів змушене продавати свою робочу силу за національні грошові знаки, що відкриває їм шлях в обіг. Тому зростання інфляції неминуче супроводжується бартеризацією, доларизацією відносин, як це було в Україні в 1990—2000 рр. Крім того, більшість суб'єктів ринку мають певні запаси нагромаджених паперових грошей. Будучи неспроможними обміняти їх на товари чи іноземну валюту, вони змушені підтримувати їх обіг, щоб остаточно не втратити свої заощадження. Усе це свідчить про те, що паперові гроші мають не тільки певні ознаки кредитних грошей, а й явні специфічні особливості, що дає підстави класифікувати їх як окремий, менш розвинутий вид кредитних грошей. Визначальними ознаками паперових грошей є випуск їх для покриття бюджетного дефіциту; нерозмінність на золото; примусове запровадження в оборот; нестабільність курсу і неминуче знецінення.

Банківські гроші — це теж неповноцінні знаки вартості, які імітуються банками на основі кредитування реальної економіки, завдяки чому їх випуск тісно пов'язується з потребами обороту, забезпечується їх вилучення з обороту і підтримка стабільної вартості. У цьому полягає їх принципова відмінність і перевага порівняно з паперовими грошима.

Банківські гроші виникли стихійно з ринкових відносин, але на значно вищому ступені розвитку, на якому кредит став їх іманентною складовою. Коли ринкові зв'язки, а разом з ними і взаємна довіра суб'єктів ринку досягли такого рівня, що один із суб'єктів наважився передати другому товар чи іншу вартість під зобов'язання заплатити в майбутньому, була відкрита можливість виникнення принципово нової форми кредитних грошей, альтернативної паперовим грошам. Сам торговельний оборот породив так звані торгові гроші у формі боргової розписки, або комерційного векселя. Використаний як платіжний засіб, він став обертатися. З простої розписки боржника вексель стихійно перетворився в платіжний і купівельний засіб, тобто в носія важливих функцій грошей. Проте економічна потуга комерційних структур — емітентів векселів була незначною, тому сфера їх застосування як грошей була обмеженою. З розвитком банківського кредиту і банківської справи взагалі банки стали випускати замість комерційних векселів свої зобов'язання — банкноти, які поступово перетворилися в універсальний платіжний і купівельний засіб і стали самостійним видом кредитних грошей — банківськими грошима. Згодом, коли банки стали широко залучати банкноти від клієнтів на вклади, виникла друга форма банківських грошей — депозитні гроші.

Банкнота в самому загальному трактуванні є простим векселем емісійного банку. Особливо чітко виявлялася спорідненість її з векселем на першому етапі розвитку, коли вона мала форму так званої класичної банкноти.

Історично «класична» банкнота виникла з розписки середньовічних банкірів про взяття на збереження від купців золота та про зобов'язання повернути його за першою вимогою. У міру зростання багатств банків їхні розписки (банкноти) стали користуватися такою довірою, що почали прийматись у платежі нарівні із золотою монетою.

Характерними ознаками «класичної» банкноти є:

- 1) випуск її емісійним банком замість комерційних векселів;
- 2) обов'язковий обмін на золото за першою вимогою власників;
- 3) подвійне забезпечення: золоте (золотим запасом банку) і товарне (комерційними векселями, що перебували у портфелі банку).

Завдяки цим ознакам банкнота істотно відрізнялася від комерційного векселя. Якщо останній має приватну гарантію, що забезпечується капіталом одного чи групи підприємств, то банкнота — суспільну гарантію, яка базується на капіталах усіх підприємців, що зберігаються в банках. Банкноти на відміну від векселів є безстроковими зобов'язаннями, не пов'язаними з конкретними торговельними операціями.

Період «класичної» банкноти закінчився з повним припиненням розміну її на золото після світової економічної кризи 1929—1933 рр. У нових умовах банкнота втратила золоте забезпечення і свою кінцеву гарантію сталості вартості — розмін на золото. Це значно зблизило сучасні банківські гроші з паперовими, оскільки зняло внутрішнє гальмо їх знецінення.

Проте справа полягає не тільки в припиненні розміну банкнот на золото. У сучасних умовах зазнав деформації і механізм автоматичного регулювання емісії банкнот на основі вексельного забезпечення. Передусім поряд з комерційними стали значно ширше використовуватися казначейські векселі та облігації державних позик для забезпечення випуску банкнот. Оскільки зобов'язання держави не є реальними цінностями, кредитування їх емісійним банком значно ускладнило зв'язок емісії з реальними потребами обороту. Різке зниження частки комерційних векселів і збільшення казначейських векселів та облігацій держави в забезпеченні емісії грошей означає переорієнтацію її з потреб товарообороту на потреби державного казначейства. Через задоволення останніх банкноти потрапляють у сферу товарообороту, при цьому лише частково вони задовольняють його потреби, а частково виявляються зайвими, проте залишаються в обороті. У цьому відношенні механізм емісії банкнот стає подібним до механізму емісії паперових грошей. Це також зближує сучасну банкноту з казначейськими білетами. Разом з тим така банкнота повністю не втрачає своїх специфічних ознак банківських грошей, зберігає в обігу певні переваги порівняно із суто паперовими грошима і є найпоширенішою формою готівкових грошей у країнах з розвинутою ринковою економікою. Головні її ознаки і переваги полягають у тому, що навіть на покриття витрат держави вона випускається не безпосередньо і безповоротно, а через кредитування під

боргові зобов'язання казначейства. Ця, здавалося б, незначна деталь емісійного механізму має принципове значення. Вона передбачає, що держава як економічно самостійний суб'єкт грошового обороту може брати участь в емісійному механізмі нарівні з комерційними підприємствами, якщо прагнутиме до забезпечення збалансованості свого фінансового господарства і виявиться здатною своєчасно погашати свої борги емісійному банку'. У зв'язку з цим важливого значення набуває проблема регулювання державного боргу, підтримання його обсягів на економічно обґрунтованому рівні, установлення широкого демократичного контролю за його формуванням, включаючи лімітування його розмірів, а також за взаємовідносинами між казначейством і центральним емісійним банком.

Дуже важливо, щоб ці два органи, що перебувають по різні боки емісійного джерела, не стали «двома кишнями на одному й тому ж самому державному піджаку», якими розпоряджається «одна рука». У такому випадку гроші завжди будуть безперешкодно «перекочувувати» з емісійної «кишені» в казначейську й остаточно зникне відмінність між банкнотами і казначейськими білетами. Щоб не допустити цього, більшість країн законодавче встановили чітке розмежування між центральним емісійним банком та державним казначейством, вивівши банк з підпорядкування уряду і зробивши його самостійним державним провідником монетарної політики.

Зважена політика щодо державного боргу та виплати доходу за облігаціями державних позик забезпечує ринковий попит на вказані цінні папери. Це дає можливість центральному банку через регулювання свого портфеля таких паперів впливати на масу банкнот, продаючи їх на фондовому ринку — зменшувати, а купуючи — збільшувати їх кількість в обороті.

Не втратив свого значення і механізм саморегулювання банкнотного обігу через забезпечення їх емісії комерційними векселями. Проте дія його значно змінилася. Банківські позички під комерційні векселі стали видаватися переважно в депозитній, а не в банкнотній формі. Тому емісійні банки через цей механізм регулюють масу депозитних грошей в обороті, опосередковано впливаючи і на обіг банкнот.

Чек є письмовий наказ власника поточного рахунка в банку про виплату зазначеної суми визначеному обличчю, чи кому обличчя накаже, чи пред'явнику чека. Використовується як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. На відміну від векселя, він є безстроковим зобов'язанням. Для того щоб чек мав силу законного боргового зобов'язання, він повинний мати:

1. указівка на той, хто має право одержати ці гроші;
2. суму платежу цифрами і прописом;
3. назва і місцезнаходження банку;
4. підпис чекодавця.

Чеки підрозділяються на: іменні – з правом передачі третій особі та без права передачі третій особі; пред'явницькі

Депозитні гроші — це різновид банківських грошей, який існує у вигляді певних сум, записаних на рахунках економічних суб'єктів у банках. Вони не

мають речового виразу і використовуються для платежів у безготівковій формі. Рух їх здійснюється по рахунках у банках і не виходить за межі банківської системи. А приводяться вони в рух за допомогою технічних інструментів — чеків, платіжних доручень, пластикових карток тощо.

Потреба в такій формі грошей об'єктивно зумовлена посиленням вимог щодо економічності та зручності грошового обороту тоді, коли його обсяги і суми окремих платежів досягають значних розмірів. Вона має істотні переваги перед готівковою формою грошей (банкнотами): значно економніша, зручніша у користуванні, піддається контролю з боку банків за оборотом після емісії. Тому у сучасних умовах депозитні гроші стали основною формою грошей у країнах з розвинутою ринковою економікою. Їхня частка становить близько 90% усієї грошової маси в обороті.

Успішне функціонування депозитних грошей можливе лише за високого рівня розвитку банківської справи, коли кожний суб'єкт грошового обороту може вільно покласти свої гроші в банк, взяти їх звідти, швидко перевести в будь-який пункт ринку і йому гарантується повне їх збереження. За цих умов власник грошей на рахунку в банку може дати доручення останньому перерахувати всю суму чи частину її своєму контрагенту і в такий спосіб погасити борг. Переміщуючись по рахунках у банках, депозитні грошові суми успішно виконують функції купівельного та платіжного засобів, а відтак включаються в загальний грошовий оборот. В Україні в перехідний період не було достатніх передумов для широкого застосування депозитних грошей. Низька надійність банків та високий рівень тінізації економіки спричинили зниження частки депозитних грошей у загальній масі в окремі роки до 50%, що негативно впливало на стан грошового обороту та функціонування банків.

Електронні гроші — це різновид депозитних грошей, коли переказування грошових сум по рахунках у банках здійснюється автоматично з допомогою комп'ютерних систем за безпосередніми розпорядженнями власників поточних рахунків. Ця форма органічно поєднує у собі всі переваги депозитної та готівкової форм грошей: немає потреби переносити чи перевозити великі маси готівки; досягається значна економія витрат на їх виготовлення, збереження, перерахування, перевезення тощо; кожний платник має можливість вмиль виконати платіж, попередньо перевіривши всі його умови і здійснивши відповідні розрахунки, як і в платежах готівкою.

Носієм електронних грошей є пластикова картка — іменний грошовий документ, що видається банком власнику поточного рахунку і дає йому можливість оплатити через комп'ютерні мережі свої покупки і погасити борги переказом грошей по рахунку без використання готівки. Упровадження пластикової картки в розрахунково-платіжну практику значно розширило сферу функціонування депозитних грошей, включило в неї масові платежі населення, прискорило обіг грошей, створило великі зручності для платників, зменшило витрати обігу. Все це надало депозитним грошам нової якості, що знайшло відображення в новій назві — «електронні гроші». Детальніше депозитні та електронні гроші будуть розглянуті в розділі 4.

«Квазігроші», або майже гроші, — це специфічні грошові форми, в яких грошова суть істотно послаблена, відхиляється від загальноприйнятих, стандартних форм. Таке відхилення можливе з кількох причин:

коли в стандартних формах значно послаблюється грошова суть. Так, при розміщенні грошей у довгострокові вклади вони зберігають звичайну форму депозитних грошей, проте при цьому дещо знижується їх ліквідність, здатність бути платіжними засобами; коли грошові функції виконують нестандартні форми, які не можна віднести до жодної з зазначених вище.

1.3 Альтернативні теорії грошей

Світовій економічній літературі відомо кілька альтернативних концепцій походження та існування грошей. Найбільш відомі з них: металістична, номіналістична, кількісна і товарна.

В економічній науці про гроші найбільш поширеною і відомою є **кількісна теорія**. Хоча сформувалася ця теорія як обґрунтування зміни рівня товарних цін зміною кількості грошей в обігу, тобто на базі вирішення досить вузького, прикладного питання економіки, сьогодні це надзвичайно широка теоретична концепція, яка з кількісних позицій веде пошуки відповіді, по суті, на всі питання теорії та практики використання грошей.

Ключовим у кількісній теорії є положення про те, що вартість грошей і рівень товарних цін визначаються змінами кількості грошей: чим більше їх в обігу - тим ціни вищі, а вартість грошей нижча, і навпаки. Ця теорія заперечує трудову теорію вартості взагалі і внутрішню вартість дорогоцінних металів як грошового товару зокрема. Отже, вона базується на загальноприйнятих у світовій науці поглядах на вартість взагалі, на суть грошей та формування їхньої вартості. Кількісна теорія грошей зародилася в XVI ст. У цей час у Європі відбувалося швидке зростання товарних цін і виникла необхідність з'ясувати причини цього явища. Найбільш очевидною, такою, що лежить на поверхні, причиною видавалося помітне збільшення припливу в Європу золота з Америки після відкриття континенту в XVI ст. Це було чи не перше масове підтвердження того, що вартість навіть золотих грошей, а отже, й товарні ціни, залежать від їх кількості.

Першим, хто висунув ідею про залежність рівня цін від кількості благородних металів, був французький філософ Ж. Боден. У своєму трактаті «Відповідь на парадокси де Мальструа» він дійшов висновку, що високі ціни хоч і зумовлюються багатьма причинами, проте основною серед них є збільшення кількості золота й срібла. Інші економісти XVI-XVII ст. (Б. Даванзатті, Дж. Монтаріні, Дж. Локк), розробляючи цю ідею Ж. Бодена, поступово перетворили її у прямолінійний і механічний варіант кількісної теорії. Важливий внесок у кількісну теорію зробив англійський економіст Дж. Локк. Він вважав, що вирішальним фактором, який регулює і визначає вартість грошей (у даному разі золота й срібла), є їх кількість. Цей висновок Дж. Локка був використаний ідеологами промислової буржуазії, що почала розвиватися,

для критики меркантилізму. Вони протиставляли прибічникам останнього твердження, що нагромадження золота й срібла не може зробити націю багатшою, тому що результатом такого нагромадження буде знецінення дорогоцінних металів і зростання товарних цін. На їхню думку, справжнє багатство нації міститься не в мертвих запасах золота і срібла, а в створенні мануфактур. у використанні з них живої праці. Відтак ідеї кількісної теорії сприяли розвінчання меркантилізму, металістичної концепції грошей, згідно з якою золото та срібло вже за природою своєю є грошми. У період становлення капіталістичних відносин основні ідеї кількісної теорії найчіткіше сформулював англійський філософ Д. Юм. У нарисі «Про гроші» (1750) він висунув і обґрунтував принцип, який у сучасній літературі називається «постулатом однорідності»: подвоєння кількості грошей призводить до подвоєння абсолютного рівня цін, виражених у грошах, але не зачіпає відносних мінових співвідношень окремих товарів. Своїм «постулатом однорідності» Д. Юм дав поштовх до формування концепції «нейтральності грошей» у ринковій економіці та екзогенного, нав'язаного ззовні характеру зміни грошової маси в обігу.

Визнання «нейтральності грошей» та екзогенності кількісного фактора створило істотні перешкоди на шляху розвитку кількісної теорії, і вона до кінця ХІХ ст. обмежувалася використанням своїх класичних постулатів:

- причинності, згідно з яким зміна цін визначається зміною кількості грошей;
- пропорційності, згідно з яким ціни змінюються пропорційно зміні кількості грошей в обігу;
- однорідності, згідно з яким у разі зміни кількості грошей у такій самій пропорції змінюються ціни на всі товари, а співвідношення цін на окремі товари залишається незмінним.

Наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. з новою силою розгорілися суперечки навколо кількісної теорії. Активну участь у цій дискусії взяв М. І. Туган-Барановський, який запропонував навіть новий напрям у теорії грошей, що дістав назву **кон'юнктурної теорії**. На цей раз зусилля економістів були спрямовані на дослідження механізму зв'язку між кількістю грошей і цінами. Конкретне розв'язання цього завдання запропонував американський економіст І. Фішер, який сформулював транзакційну версію кількісної теорії на базі так званого «рівняння обміну».

Кейнсіанські трактування кількісної теорії. Дж. Кейнс намагався відійти від традиційного і неокласичного трактування грошей як другорядного технічного інструменту. Важливість грошей він пов'язував із наявністю невизначеності в процесах прийняття господарських рішень. На його думку, прагнення зберігати гроші - це барометр нашого недовір'я до власних

розрахунків і до загальної узгодженої думки відносно майбутнього. Із факту нагромадження грошей він прямолінійно виводив низький платоспроможний попит у господарстві.

Металістична теорія ототожнювала грошовий обіг з товарним обміном, стверджувала, що золото і срібло за своєю природою є грошима, вважаючи гроші простим технічним знаряддям обміну. Найбільшого розповсюдження набула в середні віки, в епоху первісного нагромадження капіталу. Її розвивали Н. Орем, В. Стаффорд, Т. Мен та ін. Ця теорія містила в собі ряд помилок: ототожнення грошей з товаром, нерозуміння того, що гроші – товар особливого виду. З розповсюдженням паперових грошей металістична теорія втратила своє колишнє значення.

Номіналістична теорія розглядає гроші як умовні знаки, що не містять внутрішньої вартості. Ця теорія заперечує товарну природу грошей, розглядає їх виникнення як результат згоди людей з метою полегшити обмін або ж як наслідок державних законодавчих актів. Згідно цієї теорії вартість грошей не залежить від матеріального змісту і визначається лише найменуванням.

Товарна теорія грошей на марксистському варіанті теорії трудової вартості. Вона розглядає гроші як товар особливого роду, що служить загальним еквівалентом для усіх інших товарів.

Тема 2 Грошовий оборот і грошові потоки

2.1 Характеристика і структура грошового обороту

2.2 Форми грошового обороту

2.3 Форми безготівкових розрахунків та способи платежу між підприємствами

2.4 Закон грошового обігу

2.5 Грошова маса та її показники

2.6 Регулювання грошової маси

2.7 Модель грошового обороту. Грошові потоки.

2.1 Характеристика і структура грошового обороту

В процесі купівлі-продажу товарів, надання послуг, а також виконання різних видів зобов'язань в грошовій формі здійснюються розрахунки та платежі, які відбуваються і при розподілі та перерозподілі грошових коштів. Сукупність всіх грошових платежів утворює грошовий оборот.

Класична модель кругообігу товарів та послуг, якими обмінюються підприємства (фірми) і домашні (сімейні) господарства (населення), врівноважена відповідним потоком грошових платежів, що здійснюються при обміні. Підприємства і населення, пов'язані між собою двома групами ринків: продуктів та ресурсів.

Ринки продуктів – це ринки, на яких населення, підприємства купують вироблені іншими підприємствами товари та послуги. Населення витрачає одержані ними доходи на придбання споживчих товарів, а підприємства продають свої продукти населенню та іншим підприємствам з метою одержання виручки, необхідної для продовження процесу виробництва.

Ринки ресурсів – це ринки, на яких населення, підприємства купують ресурси, необхідні для виробництва – робочу силу, капітал, природні ресурси. Населення та підприємства продають ресурси, що належать їм, за відповідні грошові платежі, які виступають у вигляді заробітної плати, процентного доходу, рентних платежів, прибутку.

У наведених рисунках товари і ресурси рухаються за часовою стрілкою, а відповідні платежі – в протилежному напрямку. Процеси, показані стрілками, називаються потоками, оскільки вони безперервні та довготривалі, вимірюються в одиницях (наприклад, в гривнях за певний період: рік, місяць, день).

З усіх потоків найбільш важливими є:

- національний (сукупний) продукт, тобто загальна вартість всіх виготовлених виробів та послуг;
- національний дохід, що характеризує сукупний дохід, одержаний населенням, включаючи заробітну плату, ренту, процентні виплати.

Кількісним вимірником товарних потоків є гроші. Кількість грошей в обігу можна визначити виходячи з наступної залежності:

$$MV=PQ$$

де М – кількість грошей (грошова маса);

V – швидкість обігу грошей;

P – рівень цін;

Q – реальний національний продукт.

Наведене рівняння обміну відображає залежність зміни кількості (маси) грошей, що знаходяться в обігу, від рівня цін і розміру реального національного продукту.

На практиці всі показані зв'язки складніші, оскільки до сфери обігу товарів та грошей включаються процеси, пов'язані із заощадженнями, інвестиціями і фінансовими ринками.

Та частина доходу, яка не спрямовується на придбання товарів та послуг, сплату податків, погашення боргових зобов'язань, носить назву заощаджень. Це накопичення у вигляді готівкових коштів, вкладів в банках чи цінних паперах.

Підприємства (фірми) витрачають дещо більше, ніж одержують від продажу своїх продуктів, тому що повинні здійснювати інвестиції.

Інвестиції вкладаються в основний капітал (придбання обладнання, комп'ютерної техніки) і товарні запаси (сировину, матеріали).

Коли до кругообігу залучаються збереження та інвестиції, виникає два шляхи, по яких кошти можуть переходити від господарських суб'єктів до ринків продуктів: прямий та непрямий. Прямий – це безпосередні витрати на споживання, непрямий – це рух засобів через фінансові ринки, заощадження та інвестиції. Оскільки більшість заощаджень здійснюється населенням, а інвестицій – підприємствами, є необхідним набір інструментів, що забезпечує переміщення потоків в грошових коштах від перших до других. Ці механізми діють завдяки функціонуванню фінансових ринків. Фінансові ринки складаються з великої кількості "каналів".

До першої групи таких каналів відносяться канали прямого фінансування, по яких кошти переміщуються безпосередньо від власників заощаджень до позичальників шляхом реалізації акцій, облігацій та інших цінних паперів.

До другої групи відносять канали непрямого фінансування, визначаючи, що потоки грошових коштів від власників заощаджень до позичальників проходять через фінансових посередників, таких як банки, страхові компанії та інші кредитно-ощадні установи.

Завдання фінансових посередників полягає в тому, щоб спрямовувати заощадження від тих учасників економічних відносин, які заробляють більше, ніж витрачають, до тих, які витрачають більше, ніж заробляють. Найбільш важливими фінансовими інститутами є банки.

Фінансове посередництво пов'язане з випуском ліквідних довгострокових зобов'язань з метою одержання коштів та їх наступним вкладенням в менш ліквідні активи. Тим самим фінансові посередники збільшують розміри грошових фондів, випускаючи свої власні довгострокові зобов'язання, а на вилучені від їх продажу кошти купують довгострокові боргові зобов'язання чи цінні папери, що випущені іншими суб'єктами. Подвійний обмін довгостроковими зобов'язаннями відрізняє фінансових посередників від інших фінансових суб'єктів, таких як брокери і дилери. Фондові, товарні біржі також сприяють переміщенню коштів від кредиторів до позичальників, але не випускають на ринок власних довгострокових зобов'язань. Вони приводять в рух товарні маси, впливаючи на розміщення товарів у відповідності з попитом на них.

В аналіз кругообігу продуктів і доходів слід включати об'єкти державного сектора. Зв'язок державного сектора з економічною системою відбуваються трьома шляхами: через податки, державні закупки та позики. Одним з основних джерел державного впливу на процес кругообігу є податково-бюджетна політика.

Зниження податків стимулює як зростання заощаджень, так і зростання споживання, – зростає національний продукт. Зростання обсягів державних закупок також стимулює зростання національної о продукту.

Грошово-кредитна політика, під якою розуміють дії уряду, впливаючи на кількість грошей, що знаходяться в обігу, також є засобом державного впливу на кругообіг.

Модель кругообігу доходів і продуктів описує потік товарів та послуг, якими обмінюються сімейні господарства і фірми, збалансований контрпоток грошових платежів, що здійснюються при цьому обміні. Дана модель складніша, якщо до її елементів включити міжнародні зв'язки (імпорт-експорт товарів, позики, кредити, міжнародні закупки).

Модель кругообігу демонструє складне, взаємопов'язане переплетення процесів прийняття рішень і економічної діяльності. Слід звернути увагу на те, що сімейні господарства і підприємства виступають на обох основних ринках, але в кожному випадку на протилежних сторонах. На ресурсному ринку підприємства виступають як покупці, тобто на стороні попиту, а сімейні господарства, як власники ресурсів та постачальники. На ринку продуктів вони міняються позиціями. Разом з тим кожний з цих економічних суб'єктів і купує і продає.

Коли до кругообігу додаються заощадження та інвестиції, виникають два шляхи, по яких кошти можуть переміщуватися від сімейних господарств до ринків продуктів. Один шлях – прямий, що здійснюється за допомогою затрат на придбання. Другий шлях – непрямий, коли кошти рухаються через фінансові ринки, збереження та інвестиції.

Оскільки більшість заощаджень здійснюють сімейні господарства, а більшість інвестицій здійснюється фірмами, *то* необхідний певний набір механізмів, який би приводив в рух потоки грошових коштів від перших до

других. Саме ці механізми створюються завдяки функціонуванню фінансових ринків.

Фінансові ринки складаються з безлічі різних "каналів", по яких грошові кошти "протікають" від власників заощаджень до позичальників. Ці канали можна поділити на дві основні групи. До першої відносяться канали прямого фінансування, тобто такі канали, по яких кошти переміщуються безпосередньо від власників збережень до позичальників. Можна виділити дві підгрупи прямого фінансування: капітальне фінансування та фінансування шляхом одержання позик.

Капітальним фінансуванням називається угода, за якою фірма одержує грошові кошти для здійснення інвестицій в обмін на надання права пайової участі у власності фірми. Наприклад, продаж підприємствами звичайних акцій. Інша підгрупа методів прямого фінансування – це фінансування шляхом одержання позик. До цієї категорії відноситься будь-яка угода, відповідно до якої фірма одержує грошові кошти для здійснення інвестицій в обмін на зобов'язання сплатити ці кошти в майбутньому з визначеним відсотком, права на частку власності кредитор не одержує. В цьому випадку широко відомий приклад: продаж облігацій, що представляють собою зобов'язання сплатити борг протягом визначеного терміну з відсотками, при цьому зробити це у відповідності до раніше обговореного графіка. Звичайні акції, облігації, а також деякі інші фінансові інструменти називають цінними паперами.

Друга група каналів фінансового ринку – це канали непрямого фінансування. При непрямому фінансуванні кошти переміщуються від сімейних господарств до фірм, проходячи через особливі інститути, до яких відносять, банки, різні фонди, страхові компанії тощо. Ці організації називаються фінансовими посередниками.

Значну роль в кругообігу продуктів і доходів відіграє державний сектор в двох напрямках.

Перший – зв'язок через так звані чисті податки, які рухаються від сімейних господарств до уряду. Другий – державні закупки, в результаті яких кошти переміщуються від уряду на ринки продуктів. Якщо державні закупки перевищують по величині чисті податки (тобто виникає бюджетний дефіцит), то уряд змушений брати позики на фінансових ринках. Така ситуація представлена на рисунку. Якщо чисті податки по величині перевищують державні закупки, то обсяг платежів уряду протягом минулих років буде перевищувати обсяг нових позик: в результаті утворюється чистий потік коштів від уряду до фінансових ринків (цей випадок не показаний на рисунку).

Слід звернути увагу, що тут не показаний прямий потік податків, що сплачуються підприємствами (надходження до бюджету), хоча на практиці фірми сплачують податок на прибуток, а також цілий ряд інших податків.

Ще один вид зв'язку держави в особі уряду з економічною системою – державні позики, що здійснюються на фінансових ринках. Державні видатки не завжди врівноважуються податковими надходженнями. Створений в результаті бюджетний дефіцит покривається за рахунок позик, що здійснюються на

фінансових ринках. Ці позики здійснюються шляхом продажу прав, облігацій та інших цінних паперів як фінансовим посередникам, так і безпосередньо сімейним господарствам.

Можлива ситуація, коли в держбюджеті виникає перевищення податкових надходжень над видатками. Тоді він використовується для погашення зроблених в минулому державних позик. В цьому випадку уряд стає чистим постачальником грошових коштів на фінансові ринки.

Використовуючи зв'язки уряд може здійснювати значний вплив на основні елементи кругообігу доходів та продуктів.

Одним з джерел державного впливу на процес кругообігу є фіскальна політика. Збільшуючи чисті податки, уряд може збільшити і розміри грошових засобів, що вилучаються у сімейних господарств. В свою чергу, сімейні господарства в цій ситуації повинні зменшувати або заощадження, або видатки на споживання, чи проводити як те, так й інше. В будь-якому випадку результатом буде зменшення національного продукту. Зниження чистих податків стимулює як підвищення збережень, так і підвищення рівня споживання, позитивно впливаючи таким чином на збільшення національного продукту.

Заходи, що проводяться в рамках фіскальної політики, можуть також приймати форму зміни обсягів державних закупок. Підвищення державних закупок стимулює підвищення національного продукту, оскільки в результаті цього підвищуються доходи фірм від продажу товарів та послуг державі. Також зростають і доходи сімейних господарств, якщо збільшити зарплату працівників, зайнятих в державному секторі чи за рахунок кількості зайнятих в ньому. Зниження обсягів державних закупок призводить до протилежного ефекту.

Таким чином, грошовий оборот є складовою частиною платіжного обороту, тобто процесу безперервного руху засобів платежу в країні. Грошовий оборот включає в себе грошовий обіг. Обіг грошових знаків передбачає їх постійний перехід від одних фізичних чи юридичних осіб до інших. Безготівкові грошові знаки не знаходяться в обігу, тому що кожна нова угода вимагає нового запису на банківських рахунках. Поняття "грошовий обіг" відноситься тільки до частини грошового обороту – готівково-грошового обороту.

Грошовий оборот складається з окремих каналів руху грошей між:

- центральним банком країни і комерційними банками;
- комерційними банками;
- підприємствами і організаціями;
- банками і господарюючими суб'єктами;
- господарюючими суб'єктами і населенням;
- фінансовими інститутами і населенням.

2.2 Форми грошового обігу

Грошовий оборот – це рух грошових коштів в готівковій та безготівковій формах, що обслуговують реалізацію товарів, а також нетоварні платежі в народному господарстві.

В залежності від виду відносин, які обслуговує грошовий оборот, його можна поділити на:

- грошово-розрахунковий оборот, який обслуговує розрахунки за товари та послуги і нетоварні зобов'язання юридичних та фізичних осіб;
- грошово-кредитний оборот, який обслуговує кредитні відносини в господарстві;
- грошово-фінансовий оборот, що обслуговує фінансові відносини в господарстві.

Об'єктивною основою грошового обороту є товарне виробництво, при якому товарний світ поділяється на товари та гроші, породжуючи між ними певні протиріччя. За допомогою готівкової та безготівкової форм здійснюється процес обігу товарів, а також рух позикового та фіктивного капіталів. Звідси в залежності від форми функціонування грошей в обороті виділяють готівковий грошовий оборот і безготівковий грошовий оборот.

Готівково-грошовий оборот представляє собою сукупність платежів готівковими коштами, які використовуються при виплаті заробітної плати, пенсій, субсидій. Населення здійснює готівкові платежі при купівлі товарів, оплаті різних видів послуг тощо.

Правильна організація обороту готівкових коштів впливає на розмір грошової маси, від неї залежить швидкість обертання грошей, що характеризує стабільність та стійкість грошового обігу.

Сфера використання готівкових грошей в народному господарстві обмежена в порівнянні з безготівковими розрахунками, і в основному їх використовує населення. Разом з тим кожне підприємство та організація без роботи з готівковою грошовою масою теж поки що обійтися не можуть: в першу чергу, це пов'язано з оплатою праці. Крім того, підприємства та організації самостійно можуть реалізовувати свою продукцію і послуги, отримуючи при цьому виручку готівкою. Також в межах встановлених законодавством сум вони можуть використовувати готівкові гроші в розрахунках між собою. Таким чином, в економіці формується готівково-грошовий обіг, який представляє собою розрахунки готівковими грошима.

Оскільки емісійним центром країни є центральний банк, то він за допомогою своїх нормативних документів регулює рух готівкових грошей в країні, а комерційні банки виступають в ролі уповноважених агентів по готівково-грошовому (касовому) обслуговуванню господарюючих суб'єктів.

Згідно з встановленим порядком ведення касових операцій, обов'язковими є наступні основні положення:

- підприємства можуть мати в своїх касах готівкові гроші в межах встановленого банком ліміту, інші гроші повинні зберігатись на рахунках в банках;

- при необхідності виплат готівкою заробітної плати або інших платежів підприємство отримує їх в банку; при цьому готівкові гроші повинні використовуватись суворо за цільовим призначенням;

- підприємства можуть отримувати готівкові кошти при наявності джерела засобів (вільний залишок на рахунку чи отримання кредиту);

- перевищення встановлених лімітів каси допускається тільки в особливих випадках, обумовлених в нормативних документах центрального банку (наприклад, в дні виплати зарплати).

Всі касові операції оформлюються типовими документами. Видача готівкових грошей банком виконується за грошовим чеком стандартної форми. Одразу після відкриття рахунку в банку підприємство оформлює одержання спеціальної чекової книжки, яка складається з декількох десятків чеків. При виникненні необхідності одержання готівкових грошей в банк надається чек, заповнений згідно з правилами, і здійснюється видача готівкових грошей. Чекова книжка складається з двох частин: безпосередньо чеків, які відриваються, заповнюються і здаються в банк та корінців чеків, що залишаються у підприємства для звітності.

Внесення готівкових грошей до банку відбувається з оформленням об'яви на внесок готівкою. Одночасно заповнюється квитанція, відмічена в банку, яка призначена для звітності підприємства.

В сучасних умовах країни з розвинутою ринковою економікою прагнуть до скорочення готівкових грошей в обороті.

В Україні, як і в більшості країн, організацією та регулюванням готівкового обороту займається центральний банк Національний банк України. Готівкові гроші мають значну питому вагу і тому перспективи їх зменшення пов'язані з:

- стабілізацією економіки;
- підвищенням надійності банків і зростанням довіри до них з боку населення;
- розвитком ринку державних цінних паперів, орієнтованих на населення;
- запровадженням вискоєфективних банківських технологій у галузі розрахунків, зокрема, національної системи електронних масових платежів за допомогою пластикових карток.

Значну частину грошового обороту складають платежі підприємств за товари, роботи, послуги, які здійснюються безготівковим шляхом. Сукупність цих платежів, що здійснюються без використання готівкових грошей, складає безготівковий грошовий оборот.

Безготівкові розрахунки між підприємствами, організаціями, установами можуть класифікуватись за рядом ознак:

- за об'єктом розрахунків або в залежності від призначення платежу (платежі до бюджету, по розрахунках з фондом соціального захисту населення тощо);
- за місцем проведення розрахунків або від характеру економічних зв'язків – внутрішньодержавні чи міждержавні (коли розрахунки здійснюються

з контрагентами, які знаходяться на території інших держав);

- за способом платежу:
- гарантовані (що забезпечують гарантію платежу за рахунок депонованих коштів) та негарантовані (які не мають гарантії платежу);
- шляхом списання коштів з рахунку, чи шляхом заліку взаємних вимог;
- з відстрочкою;
- за способом реалізації продукції, товарів, робіт, послуг – прямі розрахунки (безпосередньо між постачальником та покупцями) та транзитні (з врахуванням проміжних ланок).

В основі організації безготівкових розрахунків лежать наступні принципи:

1) грошові кошти господарюючих суб'єктів підлягають обов'язковому зберіганню на розрахункових, поточних та інших рахунках в установах банків;

2) грошові розрахунки і платежі підприємства здійснюються, головним чином, через установи банків чи інші кредитні установи в безготівковому порядку за документами, передбаченими правилами розрахунків;

3) розрахунки з покупцями за товарно-матеріальні цінності та послуги виконуються після відвантаження товарів або надання послуг, одночасно з ними або ж в порядку попередньої оплати. Платежі здійснюються в порядку, передбаченому умовами реалізації таких товарів;

4) розрахунки за товари та послуги виконуються, як правило, за згодою платника після перевірки виконання постачальником договірних умов;

5) платежі здійснюються лише при наявності достатньої кількості коштів на рахунках платника; за певних умов банк може надати кредит на оплату рахунків постачальників або взяти на себе функцію платника-гаранта (поручителя) на комерційній основі (на прохання кредитоспроможного клієнта);

б) зарахування коштів на рахунок одержувача виконується, як правило, після списання відповідних сум з рахунку платника.

Для зберігання грошових коштів та здійснення безготівкових розрахунків підприємство відкриває в банку розрахунковий або поточний рахунок. Для цього в банк надаються такі документи:

- заява на відкриття рахунку за встановленою формою, підписана керівником та головним бухгалтером;

- засвідчену нотаріально копію свідоцтва про державну реєстрацію;

- засвідчена нотаріально копія зареєстрованого статуту;

- копія документу, що підтверджує взяття підприємства на облік податковими органами;

- картка із зразками підписів осіб, яким надано право розпоряджатися рахунком та підписувати розрахунково-касові документи;

- нотаріально засвідчена копія документа про реєстрацію підприємства в органах Пенсійного фонду України.

До основних потоків безготівкових розрахунків з населенням відносяться:

- перерахування грошових коштів (заробітної плати та інших прибутків) з

рахунків підприємства на рахунки, відкриті для вкладів в установах банку;

- перерахування страхових сум, пенсій, допомог з рахунків страхових організацій, фонду соціального захисту на рахунки, які відкриті в установах банку;

- перерахування грошових засобів з рахунку одного підприємства (за дорученням бухгалтерії підприємства) на рахунки інших підприємств (торгівельних, комунальних тощо);

- перерахування з рахунків по вкладах на рахунки торговельних організацій (оплата розрахункових чеків), комунальних закладів (оплата рахунків за комунальні послуги), установ банку (погашення споживчого кредиту), видача позик на споживчі потреби;

- зарахування відсотків на користь клієнтів банку на відповідні рахунки.

Переваги безготівкових розрахунків полягають в наступному:

по-перше, зменшуються затрати праці і відсотки, пов'язані з використанням готівкових грошей (карбування, друк, перевезення, зберігання, сортування);

по-друге, сприяє безперервному кругообігу коштів. Між готівково-грошовим та безготівковим оборотом існує тісна взаємозалежність: гроші постійно переходять із однієї сфери в іншу, змінюючи форму готівкових грошових знаків на депозит в банку, та навпаки. Тому безготівковий платіжний оборот невід'ємний від обігу готівкових грошей і створює разом з ними єдиний грошовий оборот країни.

2.3 Форми безготівкових розрахунків

Оскільки всі підприємства і організації повинні обов'язково зберігати свої грошові кошти на рахунках в банках, то на практиці їх взаємовідносин повинні використовуватися певні форми платіжних документів. Вони заповнюються підприємством і служать для банку розпорядженням по списанню чи зарахуванню грошових засобів на рахунок підприємства.

Всі платіжні документи повинні відповідати вимогам встановлених стандартів і мати в обов'язковому порядку наступні реквізити:

- найменування розрахункового документа;
- номер, дата, місяць і рік виписки;
- найменування та номери банків платника і одержувача коштів;
- номери рахунків платника і одержувача коштів (в банку);
- найменування платника і одержувача;
- призначення платежу (крім чеків);
- сума платежу цифрами та прописом;
- на першому примірнику розрахункового документа повинні бути підписи керівника підприємства, головного бухгалтера, відбиток печатки.

Відповідно до існуючої в нашій країні практики встановлені такі форми безготівкових розрахунків: платіжними вимогами, платіжними дорученнями, платіжними вимогами-дорученнями, акредитивами, чеками, векселями.

Використання тієї чи іншої форми платіжних документів не залежить від банку, а визначається договором між платником і одержувачем коштів. При виборі тієї чи іншої форми розрахунків підприємства повинні враховувати багато факторів: місце знаходження платника та покупця, швидкість обігу грошових коштів, можливість взаємного контролю, джерела коштів для платежу, гарантію сплати і т.д.

Платіжна вимога – це документ, який містить вимогу одержувача коштів платнику про сплату певної суми грошей через банк.

Платіжне доручення – це документ, який містить наказ платника банку про списання з його рахунку певної суми та перерахування її на рахунок одержувача.

Платіжні доручення зручні при авансовій оплаті за товари, при виконанні платежів до бюджету тощо.

Платіжна вимога-доручення – це комбінований розрахунковий документ, який об'єднує платіжну вимогу і платіжне доручення. Частину документу "платіжна вимога" заповнює одержувач, а другу частину – "доручення" – заповнює платник при згоді на оплату.

Акредитив – це розрахунковий документ, який містить доручення банку платника банку одержувача оплатити товар (послуги) лише при виконанні одержувачем умов, вказаних в акредитиві (рис. 3.7). Акредитив вигідно використовувати у відносинах з неакуратними платниками.

Розрахунковий чек – документ, який містить доручення чекодавця (платника) банку про перерахування з його рахунку певної суми грошей на рахунок чекодержателя (одержувача) при здачі ним чека в банк.

Одним з методів платежу є залік взаємних (зустрічних) вимог. Сутність його полягає в тому, що взаємні вимоги та зобов'язання боржників і кредиторів погашаються в рівновеликих сумах і лише на різницю між ними виконується платіж.

На основі заліку зустрічних вимог організовані і бартерні операції. Бартерні операції – взаємні товарообмінні операції з передачею права власності на товар (натуральний обмін) без зазначення зовнішньоторгових об'єднань та безгрошових (банківських) розрахунків за поставлений товар.

В результаті розвитку комерційних зв'язків виник спосіб розрахунків на умовах відстрочки платежу з використанням векселів.

Вексель представляє собою цінний папір, який містить зобов'язання – нічим не обумовлену обіцянку векселедавця сплатити певну суму грошових коштів (розрізняють простий – "соло-вексель" та переказний – "трата").

Вексель є формою оформлення комерційного кредиту, який надається в товарній формі продавцями покупцям у вигляді відстрочки сплати боргу за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги.

При видачі простого векселя векселедавець зобов'язаний сплатити безпосередньо векселедержателю певну суму. При цьому векселедержатель приймає на себе зобов'язання перед іншою стороною – векселедержателем виплатити певну суму грошей після настання певного строку.

Переказний вексель представляє собою письмову пропозицію векселедавця, звернене до платника, сплатити певну суму векселедержателю. Переказний вексель може бути проданий за допомогою індосаменту (передавального напису). Строк платежу визначається або датою акцепту, або ж датою протесту.

В зв'язку з введенням в господарський обіг векселів банки можуть здійснювати з ними наступні операції:

- *прийняття векселів на інкасо;*
- *облік векселів;*
- *видачу кредитів під вексельне забезпечення.*

Одним з методів розрахунку, який забезпечує постачальнику гарантію платежу, є факторинг.

Факторинг – різновид торгово-комісійних операцій, який поєднується з кредитуванням оборотного капіталу клієнта, що пов'язаний з переуступкою постачальником банку-фактору права на отримання грошей за товари, роботи, послуги.

Факторингові операції виникли на основі комерційного кредиту. Метою факторингу є своєчасне інкасування (передача грошових коштів від платника отримувачу) боргів зменшення втрат від прострочки платежу, попередження появи сумнівних боргів, надання допомоги господарюючим суб'єктам в управлінні кредитом, у веденні бухгалтерського обліку і збільшенні їх обороту і прибутковості. Таким чином, використання факторингу дозволяє пришвидшити оборотність коштів в розрахунках, знизити неплатежі, укріпити фінансовий стан, створити передумови для їх роботи в умовах ринку.

Міжбанківські розрахунки. Від ефективності міжбанківських розрахунків залежить безперервність нормального функціонування економіки.

Банки для здійснення платежів і розрахунково-касового обслуговування клієнтів встановлюють між собою відносини, які одержали назву кореспондентських відносин.

Існує три основні види кореспондентських відносин: між комерційними банками і центральним банком країни; між комерційними банками (в тому числі банками з різних країн); між центральними банками різних держав. Причому якщо два останніх види кореспондентських відносин будуються на добровільних засадах, то відносини між комерційними банками і центральним банком країни носять більш жорсткий, регламентований характер. Кожний комерційний банк, як правило, повинен мати кореспондентський рахунок в якому-небудь відділенні центрального банку.

Кореспондентський рахунок – це рахунок, на якому відображаються розрахунки, які зроблені одним банком по дорученню і за рахунок іншого банку.

Кореспондентські рахунки бувають двох видів: рахунок "ностро" ("наш рахунок у вас") – коли банк відкриває рахунок в банку-кореспонденті; і рахунок "лоро" (ваш рахунок у нас) – коли в даному банку відкриваються рахунки банків-кореспондентів.

Кореспондентські відносини оформлюються укладанням кореспондентського договору (угоди), в якому передбачаються порядок і умови здійснення відповідних банківських операцій. В ході здійснення кореспондентських відносин банки-кореспонденти повідомляють один одного про здійснені операції. Для цього використовують авізо (від італ. "avviso" – повідомляти) – офіційне повідомлення про виконання розрахункових операцій, направлене одним банком іншому.

В авізо, як правило, вказується його номер, дата і характер проведеної операції, сума і номер рахунку, назва платника та одержувача коштів та інші дані. Авізо оформлюється на спеціальних бланках. За способом відправки авізо поділяються на поштові і телеграфні.

Техніка міжбанківських розрахунків розрізняється в залежності від того, який тип кореспондентських відносин використовується – з центральним чи комерційним банком.

Міжбанківські розрахунки через центральний банк. Комерційні банки відкривають рахунки в установах центрального банку – розрахунково-касових центрах (РКЦ). По суті РКЦ – це підрозділ центрального банку, який відповідає за проведення розрахунків між банками. РКЦ створюється в містах, районних центрах.

На коррахунках комерційних банків в РКЦ зберігаються кошти банку; по суті, даний коррахунок виконує ті ж функції, що й розрахунковий рахунок у підприємства, але з врахуванням специфіки діяльності банків.

Розрахунки між самими РКЦ по операціях комерційних банків здійснюються через рахунки міжфілійних оборотів (МФО), для чого кожному РКЦ надається номер по МФО. Засобом міжфіліальних розрахунків і є авізо.

Розрахунки через кореспондентські рахунки, які відкриваються в інших банках. Існує також схема міжбанківських розрахунків "напряму", обминаючи РКЦ. Це так звані прямі кореспондентські відносини, які встановлюються між комерційними банками. У всьому світі цей спосіб розрахунку використовується досить широко. Так, один з найбільших банків Німеччини – "Дойче Банк АГ" – працює через мережу, яка складається з чотирьох тисяч банків-кореспондентів у 184 країнах світу.

В цьому випадку коррахунки ведуться не в РКЦ, а в інших банківських установах. Порядок відкриття і режим функціонування коррахунку визначається за угодою між самими банками. Цим досягається висока оперативність в проведенні розрахунків. Але слід враховувати, що робота в системі прямих кореспондентських відносин вимагає певної кількості вільних ресурсів (підтримка залишку коштів на кореспондентських рахунках).

Слід відмітити, що за системою прямих кореспондентських відносин здійснюється значна кількість міжнародних розрахунків. При цьому банк повинен володіти відповідною ліцензією центрального банку, яка дає право на встановлення прямих кореспондентських відносин із закордонними банками.

2.4 Закон грошового обігу

Закон вартості і форма його прояву у сфері обігу (закон грошового обігу) характерні для всіх суспільних формацій, в яких існують товарно-грошові відносини. Аналізуючи шляхи розвитку форм вартості грошового обігу, К. Маркс вивів закон грошового обігу, сутність якого виражається в тому, що кількість грошей, необхідних для виконання функцій засобу обігу, повинна дорівнювати сумі цін товарів, що реалізуються, яка поділена на число обертів (швидкість обороту) однойменних одиниць. Закон грошового обігу виражає економічну взаємозалежність між масою товарів в обігу, рівнем їх цін і швидкістю обігу грошей.

Розвиток кредитних відносин обернено впливає на кількість грошей. Зменшення кількості грошей викликане погашенням шляхом взаємозаліку певної частини боргових вимог і зобов'язань. Кількість грошей для обігу і платежу визначається в умовах розвинутого кредитного господарства наступними умовами:

- загальним обсягом товарів та послуг, що знаходяться в обігу (пряма залежність);
- рівнем товарних цін і тарифів на послуги (пряма залежність, так як чим вищі ціни, тим більше потрібно грошей);
- ступенем розвитку безготівкових розрахунків (обернена залежність);
- швидкістю обігу грошей, в тому числі кредитних (залежність обернена).

Таким чином, закон, що визначає кількість грошей в обігу, набуває наступного вигляду:

Кількість грошей, які необхідні для обігу:

Сума цін товарів, що реалізуються

Сума цін товарів, проданих в кредит

Сума платежів по боргових зобов'язаннях

Сума платежів, що взаємно погашаються

Середня кількість оборотів грошей як засобу обігу та як засобу платежу

Таким чином, на кількість грошей, необхідних для обігу, впливають різні фактори, які залежать від умов розвитку виробництва.

При металевому обігу кількість грошей регулювалась стихійно, за допомогою грошей в функції засобу накопичення та заощадження (скарбу). Якщо потреба в грошах зменшувалась, то зайві гроші (золота монета) вилучалися з обігу в скарби, якщо збільшувалась – відбувався прилив грошей в обіг. Тому кількість грошей в обігу завжди підтримувалась на необхідному рівні. При обігу розмінних на золото банкнот можливість їх вільної обміну на метал (золото, срібло) виключає знаходження в обігу їх зайвої кількості.

Якщо обіг обслуговується банкнотами, не розмінними на золото, чи паперовими грошима (казначейськими білетами), то в цьому випадку обіг готівкових грошей здійснюється у відповідності до закону паперово-грошового обігу. Специфічний закон обігу паперових грошей може виникнути лише із відношення їх до золота, лише через те, що вони є представниками останнього.

І закон цей зводиться до того, що випуск паперових грошей повинен бути обмежений тією їх кількістю, в якій дійсно оберталося б символічно представлене ними (золото чи срібло).

Отже, коли кількість паперових грошей буде рівною теоретичній кількості золота, що необхідна для обігу, ніяких негативних явищ не виникне – паперові гроші чи нерозмінні банкноти будуть відігравати роль грошових знаків, тобто замінників золотих монет. Зазначена вимога забезпечує стійкість грошей і характерна для всіх суспільних формацій, де існує грошовий обіг. Нічим не обмежена емісія грошей призводить до порушення цього закону, переповнення сфери грошового обігу зайвими грошовими знаками та їх знецінення.

Умови та закономірності підтримки грошового обігу визначаються взаємодією двох факторів: потребами господарства в грошах та фактичним надходженням грошей в обіг. Це головна умова стабільності грошової одиниці. Якщо в обігу більше грошей, ніж потребує господарство, то це призводить до знецінення грошей – зниження купівельної спроможності грошової одиниці.

2.5 Грошова маса та її показники

Грошова маса – це сукупність купівельних, платіжних та накопичувальних засобів, яка обслуговує економічні зв'язки, належить фізичним та юридичним особам, а також державі. Це важливий кількісний показник руху грошей.

З розвитком форм товарного обміну та платіжно-розрахункових відносин склад та структура грошової маси зазнали значних змін. На початку ХХ століття при золотому обігу структура грошової маси була в розвинутих країнах наступною: золоті монети складали 40%, банкноти та інші кредитні гроші – 50%, і залишки на рахунках кредитних установ – 10%; напередодні Першої світової війни – відповідно 15, 22 і 67%. Вилучення золотих грошей спочатку з внутрішнього обігу, а надалі із зовнішнього внесло якісні зміни в структуру грошової маси. Повноцінні гроші (золоті) повністю зникли з обігу, домінуюче положення зайняли нерозмінні кредитні гроші, які стали функціонувати в готівковій та безготівковій формах.

Для аналізу зміни руху грошей на певну дату і за певний період у фінансовій статистиці спочатку в економічно розвинутих країнах, а надалі і в нашій країні, стали використовувати грошові агрегати М0, М1, М2, М3, М4.

Агрегат М0 включає готівкові кошти в обігу: банкноти, металеві монети, казначейські білети (в деяких країнах). Металеві монети, що складають незначну частину готівки (в розвинутих країнах 2-3%), дають можливість особам здійснювати дрібні розрахунки. Ці монети карбуються з дешевих металів. Реальна вартість монети значно нижча за номінальну, щоб не допустити їх переплавку з метою прибуткового продажу у формі зливків.

Казначейські білети – паперові гроші, емісія яких здійснюється казначейством. Паперові гроші в даний час функціонують в слаборозвинутих

країнах. Переважна роль належить банкнотам, які за своєю сутністю близькі в сучасних умовах до казначейських білетів.

Агрегат M1 складається з агрегату M0 і засобів на поточних рахунках банків. Кошти на рахунках можуть використовуватися для платежів в безготівковій формі, через трансформацію в готівкові кошти і без переведення на інші рахунки. Для розрахунків власники рахунків виписують платіжні доручення (переважна форма розрахунків в українській економіці) або чеки та акредитиви. Саме агрегат M1 обслуговує операції по реалізації валового внутрішнього продукту (ВВП), розподілу та перерозподілу національного доходу, накопиченню та споживанню.

Агрегат M2 містить агрегат M1, термінові та заощаджу-вальні депозити в комерційних банках, а також короткострокові державні цінні папери. Останні не функціонують як засоби обігу, але можуть перетворюватися на готівкові кошти або чекові рахунки. Заощаджувальні депозити в комерційних банках знімаються в будь-який час і перетворюються на готівку. Термінові депозити доступні вкладнику лише при закінченні певного строку, у них менша ліквідність, ніж у заощаджувальних депозитах.

Агрегат M3 містить агрегат M2, заощаджувальні вклади в спеціалізованих кредитних закладах, а також цінні папери, які обертаються на грошовому ринку, в тому числі комерційні векселі, які виписуються підприємствами. Ця частина коштів, яка вкладена в цінні папери, створюється не банківською системою, але знаходиться під її контролем, оскільки перетворення векселя в засіб платежу потребує, як правило, акцепту банку, тобто гарантії його сплати банком у випадку неплатоспроможності емітента.

Агрегат M4 дорівнює агрегату M3 плюс різні форми депозитів в кредитних закладах.

Між агрегатами необхідна рівновага, в іншому випадку відбувається порушення грошового обігу. Практика показує, що рівновага буде, коли $M2 > M1$ (вона закріплюється при $M2 + M3 > M1$).

В цьому випадку грошовий капітал переходить з готівкового обігу в безготівковий. При порушенні цього співвідношення між агрегатами в грошовому обігу починаються ускладнення: недостатність грошових знаків, зростання цін тощо.

Для визначення грошової маси держави використовують різну кількість агрегатів (наприклад, США – 4, Франція – 2). В Росії та Україні для розрахунку сукупної грошової маси використовують агрегати M0, M1, M2 і M3. Дані грошові агрегати включають:

- M0 – готівкові гроші в обігу;
- M1, крім M0 – кошти підприємств на розрахункових, поточних спеціальних рахунках в банках, депозити населення в ощадних банках до запитання, коштів страхових компаній;
- M2 дорівнює M1 плюс термінові депозити населення в ощадних банках, в тому числі компенсація;
- M3, складається з M2 і сертифікатів та облігацій державної позики.

Близько третини грошової маси в Україні припадає на готівкові гроші, причому має місце тенденція зростання цього грошового агрегату (M0).

Збільшення кількості готівкових грошей, які обслуговують населення, а в сучасних умовах до них часто звертаються юридичні особи, викликає нестачу грошей у держави. Перехід грошей з безготівкового обігу в готівковий – результат жорсткої фінансової політики, який призведе до розширення ухилень від сплати податків. Крім того, скорочення безготівкового обороту свідчить про зниження здатності держави впливати на реальні господарські процеси.

На грошову масу впливають два фактори: кількість грошей та швидкість їх обертання.

Кількість грошової маси визначається державою - емітентом грошей, а саме: його законодавчою владою. Збільшення емісії обумовлене потребами товарного обороту і держави. В Україні головна причина збільшення грошової маси – держава, точніше великий дефіцит державного бюджету, який в значній мірі погашався в 1992-1994 рр. випуском додаткових грошей в обіг. Товарний оборот в той же час в реальному вираженні скоротився через падіння темпів виробництва.

Інший фактор, який впливає на грошову масу, – швидкість обігу грошей, тобто їх інтенсивний рух при виконанні ними функцій обігу і платежу. Для розрахунку цього показника використовують непрямі методи, серед яких:

- швидкість руху грошей в кругообігу вартості суспільного продукту або кругообігу прибутків, який визначається як відношення:

Валовий національний продукт або національний прибуток / Грошова маса (агрегати M1, або M2)

цей показник свідчить про зв'язок між грошовим обігом і процесами економічного розвитку;

- обертання грошей в платіжному обороті визначається співвідношенням:

Сума грошей на банківських рахунках / Середньорічна величина грошової маси в обігу

Цей показник свідчить про швидкість безготівкових розрахунків. Використовуються також й інші показники швидкості обігу грошей.

На швидкість обігу грошей впливають загальноекономічні фактори, тобто циклічний розвиток виробництва, темпи його зростання, рух цін, а також грошові (монетарні) фактори, тобто структура платіжного обороту (співвідношення готівкових і безготівкових грошей), розвиток кредитних операцій і взаємних розрахунків, рівень процентних ставок за кредит на грошовому ринку, а також впровадження комп'ютерів для операцій в кредитних установах і використання електронних грошей в розрахунках. Крім цих загальних факторів, швидкість обігу грошей залежить від періодичності виплати доходів, рівномірності витрат населенням своїх коштів, рівня заощадження і накопичення.

Але так як швидкість обігу грошей обернено пропорційна кількості грошей в обігу, прискорення їх оборотності означає збільшення грошової маси. Збільшена грошова маса при тому ж обсязі товарів і послуг на ринку

призводить до знецінення грошей, тобто в кінцевому підсумку є одним з факторів інфляційного процесу.

2.6 Регулювання грошової маси

Виходячи із завдання регулювання платоспроможного попиту центральні банки визначають цільові орієнтири (таргети) збільшення грошової маси в обігу, в зв'язку з чим подібного роду практика одержала назву "грошове таргетування".

Важливе значення для ефективного регулювання динаміки грошової маси за допомогою цільових орієнтирів має порядок їх встановлення або у вигляді контрольних цифр (Франція), або "вилки" (США) чи прогнозу (Японія).

В різних країнах цільові орієнтири встановлюються на неоднакові строки: у Великобританії найбільш дієздатним був визнаний однорічний строк грошового таргетування, розглянутий як оптимальний для можливого взаємного погашення тимчасових коливань процентних ставок; в Японії прогнози зростання грошового агрегату публікуються на початку кожного кварталу; в Італії цільові орієнтири встановлюються строком на 1 місяць з врахуванням сезонних і деяких інших тимчасово діючих факторів.

Основний метод регулювання грошового обороту, який використовується центральним банком - проведення ним кредитних, інвестиційних і валютних операцій. Центральний банк повністю визначає величину грошової маси M_0 , створюючи гроші і вилучаючи їх з обороту безпосередньо в ході своїх операцій. В умовах відносно стабільного набору кредитних інструментів, технічного оснащення розрахунків, дієздатності встановлених для комерційних банків нормативних показників величин M_0 , M_1 і M_2 прослідковується досить високий кореляційний зв'язок. Це дозволяє центральним банкам контролювати будь-який з показників грошової маси за допомогою зміни грошового агрегату M_0 . Тим самим центральні банки повністю контролюють обсяг грошової маси в обігу, оперативно регулюючи її величину в залежності від цільової установки.

В різних країнах і в різні періоди в якості цільових орієнтирів обирались різні показники грошової маси. Вибір того чи іншого грошового агрегату в якості регульованого, як правило, визначався кінцевою метою грошово-кредитної політики. Так, агрегат M_1 асоціювався з масштабами купівельної спроможності фізичних осіб. Більш широкі грошові агрегати M_2 і M_3 включають в себе значну частину фінансових активів, які не можуть використовуватися негайно. В залежності від того, які цілі переслідує центральний банк (лише зниження темпів інфляції, досягнення економічного зростання), для орієнтиру обирається той чи інший грошовий агрегат. Наприклад, у Великобританії центральний банк встановлює грошові орієнтири "на широку грошову масу" по великому колу показників. Вже на початку 70-х рр. XX ст. банк Англії посилив увагу до контролю за грошовим обігом як до засобу макроекономічного регулювання. У 80-х рр. в зв'язку з

прийняттям середньострокової фінансової стратегії антиінфляційної спрямованості банк Англії поставив перед собою завдання зменшення об'єму грошової маси, а також послідовного скорочення державних витрат, взаємну для покриття держбюджету і зменшення самого дефіциту. Рішення настільки неоднозначних завдань потребувало і вибору адекватного грошового агрегату для таргетування. Таким був визнаний агрегат МЗ, який містив всі елементи, що впливали на розвиток інфляційного процесу, і в той же час пов'язаний з фіскальною політикою шляхом включення в його вимоги державного сектора.

В Німеччині цільовий орієнтир встановлюється на більш "вузьку" грошову масу. В якості грошового орієнтира Бундесбанк обрав агрегат, який він назвав "Центральні банківські гроші (ЦБГ)". Даний агрегат, який наближається за своїм якісним складом до МЗ, має деякі особливості. ЦБГ включають в себе готівкові гроші і мінімальні резерви комерційних банків, депоновані в центральному банку. Ці резерви (в МЗ Бундесбанк включає готівкові гроші, депозити до запитання, термінові і ощадні депозити) калькулюються на базі розроблених коефіцієнтів і відображають різні види банківських зобов'язань по відношенню до резидентів з врахуванням неоднакової ступені ліквідності різних видів депозитів. Головною перевагою використання ЦБГ в порівнянні з МЗ є те, що центральний банк несе відповідальність за збільшення грошової маси, а також має можливість прослідкувати внесок самого Бундесбанку в створення грошової маси. Іншою перевагою цього показника є наявність необхідних статистичних даних для розрахунку на щоденний об'єм готівкових грошей і обов'язкових резервних вимог комерційних банків.

Найбільш "вузька" грошова маса визначається в Швейцарії. Первісно Швейцарський національний банк обрав в якості офіційного цільового орієнтира грошовий агрегат МІ, але з 1981 р. перейшов на використання нового цільового грошового агрегату - "Коригування грошей центрального банку (КГЦБ)", який являє собою середньомісячну величину, розраховану на основі щоденних показників грошової бази, з поправкою на "транзитні коливання в банківських залишках". Агрегат знаходиться під суворим контролем Швейцарського національного банку і "очищується" від випадкових змін, які виникають в результаті внесення поправок банками в свої баланси.

В США тривалий час в якості цільового орієнтира використовувався грошовий агрегат МІ, який, на думку Ради управління Федеральної Резервної Системи (ФРС), найбільш детально характеризував розміри грошової маси. В 1979 р. ФРС перейшла до встановлення цільового орієнтира також для М2 і М3, а в 90-ті роки повністю відмовилась від таргетування МІ.

Необхідність використання того чи іншого методу регулювання кількості грошей в обігу не підлягає сумніву у всіх країнах світу і в провідних міжнародних кредитно-фінансових організаціях. Разом з тим результати встановлення цільових орієнтирів на приріст грошової маси оцінюються неоднозначно, оскільки бажаної чіткої кореляції між грошовим регулюванням і загальними результатами розвитку економіки не прослідковується. Таким

чином, провідні розвинуті країни мають намір і в подальшому звертатися до грошового таргетування.

В Україні структура грошової маси визначається Національним банком України агрегатним методом з 1993 року. Завдяки проведеним заходам фінансової стабілізації у структурі грошової маси відбувся різкий зсув на користь коштів з коротким строком обігу. Заощадження в гривнях у банках неухильно втягуються в поточний грошовий оборот і втрачають властивості інвестицій. Такі ж наслідки має розширення ринку державних цінних паперів.

Здійснюючи монетарну політику, НБУ встановлює цільові орієнтири щодо регулювання грошової маси в обігу на основі вибору певних грошових агрегатів. Комерційні банки працюють в межах тієї грошової маси, яка визначається Національним банком. Сьогодні пошук нових конкретних механізмів регулювання грошової маси в обігу є надзвичайно актуальним в Україні. Старі монетарні інструменти (касовий і кредитний плани) не придатні для ринкових умов. Виходячи з того, що національна грошова система України має перехідний характер та перебуває у стадії становлення, система управління сукупним грошовим оборотом має відповідати міжнародним стандартам і вимогам, сприяти стабілізації національної грошової одиниці - української гривні.

2.7 Модель грошового обороту. Грошові потоки

Модель грошового обороту.

Потік № 1 – сукупність платежів /витрат/ фірм, пов'язаних з купівлею виробничих ресурсів, перш за все робочої сили, земельних ділянок, споруд, інших засобів виробництва

Потік № 2 – враховані такі види доходів сімейних господарств: заробітна плата, гонорари, виручка від продажу матеріальних цінностей /сільськогосподарської продукції, земельних ділянок, будівель тощо/, рента, доходи по акціях, паях та ін. В сукупності вони складають національний дохід країни.

Потік № 3 – витрати сімейних господарств на покупки продуктів на внутрішньому ринку продуктів.

Потік №10 – витрати сімейних господарств на покупки продуктів на світовому ринку.

Потік № 4 – сплата сімейними господарствами податків.

Потік № 5 – заощадження сімейних господарств, які надходять на грошовий ринок.

Потік № 6 – кредити, одержані фірмами у фінансових посередників, доходи від емісії цінних паперів /акцій та облігацій/.

Потік № 7 – інвестиційні витрати фірм на розширення виробництва - покупку необхідних матеріальних цінностей /будівельних матеріалів, обладнання, пристроїв тощо/.

Потік № 8 – Мобілізація урядом коштів на грошовому ринку.

Потік № 9 – витрачання мобілізованих урядом коштів на грошовому ринку для держзамовлення (державні закупки урядових структур)

Потік № 12 – доходи фірм від реалізації національного продукту.

Потік № 11 – оплата іноземними покупцями експортних поставок фірм(надходження по експорту)

Потік № 13 – залученням грошових коштів у внутрішній оборот з світового ринку.

Потік № 14 – вплив грошового капіталу за кордон.

Потік № 15 – поновлення обороту додатковою масою грошей шляхом збільшення кредитування центральним банком комерційних банків.

Потік № 16 – вилучення надлишку грошових коштів шляхом валютної інтервенції.

Тема 3 Грошовий ринок

3.1 Структура і суть грошового ринку. Об'єкти й суб'єкти.

3.2 Характеристика облікового ринку та його особливості.

3.3 Характеристика міжбанківського ринку. Операції на міжбанківському ринку.

3.1 Структура і суть грошового ринку. Об'єкти й суб'єкти

Грошовий ринок – частина ринку позикових капіталів, де здійснюються переважно короткострокові (від одного дня до одного року) депозитно-позикові операції, що обслуговують головним чином рух оборотного капіталу фірм, короткострокових ресурсів банків, установ, держави і приватних осіб.

З розвитком міжнародних кредитних і валютних відносин сформувався міжнародний грошовий ринок (найбільшими в світі ринками грошей є Нью-Йоркський, а також – ринки Лондона, Токію, Парижа).

Інструментами грошового ринку є векселі, депозитні сертифікати, банківські акцепти. Його основні інститути – банки, облікові установи, брокерські й дилерські фірми. За джерела ресурсів правлять кошти, залучені банківською системою. Основними позичальниками є фірми, кредитно-фінансові інститути, держава, населення. Слід мати на увазі, що грошовий ринок - важливий об'єкт державного регулювання. Держава використовує його ресурси для фінансування своїх видатків і покриття бюджетного дефіциту.

Грошовому ринку властиві елементи звичайного ринку – попит, пропозиція, ціна. Особливості грошового ринку визначають особливості кожного з елементів: попит має форму попиту на позики, пропозиція – форму пропозиції позик, а ціна – форму відсотка на позичені кошти.

Розмір відсотка визначається не величиною вартості, яку несуть у собі позичені гроші, а їх споживчою вартістю – здатністю надавати позичальнику потрібні блага. Тому розмір відсоткового платежу залежить не лише від розміру позики, а й від терміну її дії.

На грошовому ринку розрізняють кілька видів відсотків: облігаційний, банківський, обліковий, міжбанківський тощо.

Облігаційний відсоток – норма доходу, встановлена за цінними паперами. Він має забезпечити зацікавленість інвесторів у вкладанні грошей у цінні папери. Цей відсоток повинен мати вищу ставку, ніж відсоток за банківськими депозитами, оскільки останні ліквідніші, ніж цінні папери.

Банківський відсоток – узагальнена назва відсотків за операціями банків.

Депозитний відсоток – норма доходу, яку виплачують банки своїм клієнтам за їхніми депозитами.

Позиковий відсоток – норма доходу, яку стягує банк із позичальників за користування позиченими коштами. Ставки позикового відсотка повинні бути вищими за ставки депозитного відсотка, оскільки за рахунок цієї різниці в ставках банки одержують дохід, який називається маржею, і формують свій прибуток.

Облігаційний та депозитний відсотки визначають первинну ціну, яку мають гроші на початковому етапі надходження на грошовий ринок. Їхній рівень визначає дохідність найбільш представницьких фінансових активів – облігацій та депозитів. Тому рівень ставок є найвідчутнішим стимулятором пропозиції грошей на ринку.

Наслідки зміни ставки відсотка різні й зачіпають як грошову сферу, так і реальну економіку: виробництво, інвестиційну сферу, сферу обігу тощо.

Перш за все зміни ставки відсотка впливають на попит на грошовому ринку; при зростанні ставки попит знижується, а при зниженні – підвищується. Оскільки пропозиція грошей автоматично не веде до зміни ставки, на ринку порушується рівновага: при підвищенні ставки виникає надлишок грошей, що загрожує інфляцією, а при зниженні ставки – нестача грошей, що загрожує дефляцією.

Дефляція – стан економіки, що характеризується процесами, протилежними тим, які відбуваються в умовах інфляції. Спричиняється вона зменшенням грошової маси шляхом вилучення з обігу частини платіжних засобів.

За цих обставин виникає потреба в державному контролі за рухом відсоткових ставок. Навіть більше, рівень відсотка стає об'єктом державного регулювання, а відсоткова політика Центрального банку країни – важливим інструментом грошово-кредитного регулювання. Тому особливе місце належить ставці облікового відсотка, що встановлюється Центральним банком на основі реального вивчення стану грошового ринку. Вона є своєрідним барометром цього ринку й орієнтиром для визначення відсоткових ставок з усіх інших видів операцій на грошовому ринку.

Обліковий відсоток є нормою доходу, яку Центральний банк стягує із комерційних банків за позики, видані під заставу комерційних векселів.

Використання облікової ставки Центральним банком при видачі позик комерційним банкам, тобто на самому початку надходження грошей в обіг, перетворює її в офіційний норматив ціни грошей, на який орієнтуються всі

суб'єкти грошового ринку. Тому рух ринкових ставок з усіх видів відсотка певною мірою повторює рух ставки облікового відсотка, проте повністю з ним не збігається.

Отже, Центральний банк може використовувати ставку відсотка як інструмент вирівнювання циклічних коливань – стримувати їх на стадії зростання і стимулювати на стадії спаду. Відсоток – важливий інструмент банківської політики, банківської конкуренції, водночас важливий фактор консолідації банків у цілісну систему. Без правильного використання цього інструмента неможливо забезпечити ефективне функціонування банківської системи.

Таким чином, відсоткові ставки грошового ринку пов'язані зі ставками інших секторів фінансового ринку, а обліковий відсоток Центрального банку, ставка за казначейськими векселями, міжбанківські ставки за односторонніми позиками ("добові гроші") є базисними для всієї системи відсоткових ставок.

Кон'юнктура грошового ринку залежить передусім від таких факторів:

- циклічних змін в економіці;
- темпів інфляції;
- особливостей національної кредитно-грошової політики.

Грошовий ринок відображає попит на гроші та їхню пропозицію.

Під пропозицією грошей (MS) мається на увазі загальна кількість грошей, що перебувають в обігу; вона складається із агрегатів M1, M2, M3.

Попит на гроші – це платоспроможна потреба або сума грошей, яку покупці можуть і мають намір заплатити за необхідні для них товари та послуги.

Попит на гроші (MD) формується з таких складових:

- попит на гроші як засоби обігу (діловий, операційний або попит на гроші для здійснення угод);
- попит на гроші як засоби збереження вартості (попит на гроші як активи, попит на запасну вартість, або спекулятивний попит).

Чим вищий рівень прибутку в суспільстві, тим більше укладається угод; чим вищий рівень цін, тим більше необхідно грошей для укладання угод у межах національної економіки. Модель грошового ринку подано на рисунку 3.1.

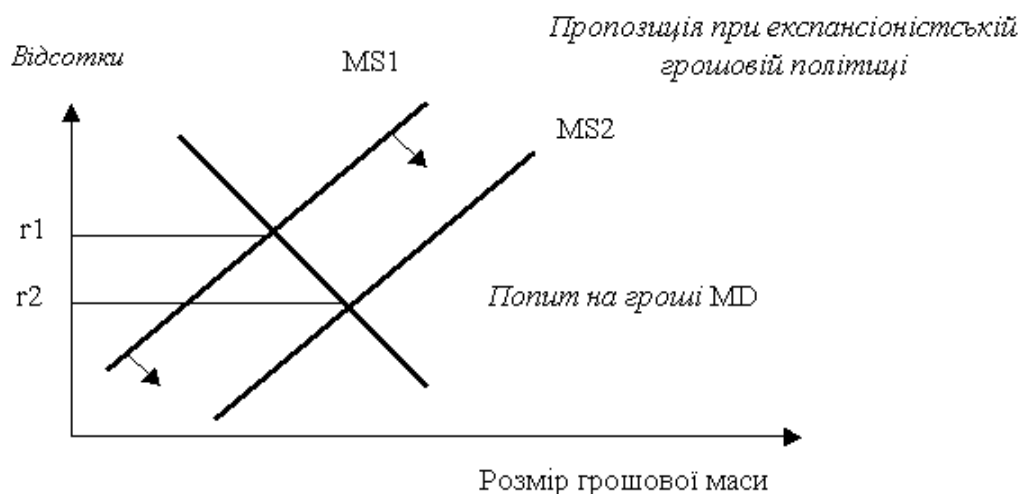

Рисунок 3.1 – Проста модель ринку грошей

По горизонтальній осі відкладається розмір грошової маси, а по вертикальній – відсоток (ціна грошей). Попит на грошову масу зменшується із збільшенням відсотка. Чим більший відсоток, тим менш розумно зберігати свої кошти у вигляді готівки. Краще мати їх у вигляді засобів, що дають прибуток. Зі зниженням відсоткової ставки попит на грошову масу зростає.

Грошовий ринок слід розглядати як механізм відносин між юридичними особами, які потребують коштів для свого розвитку, з одного боку, і організаціями й громадянами (населенням, домашніми господарствами), які можуть надати такі кошти, – з другого.

Цей ринок поєднує три головні складові: обліковий, міжбанківський і валютний ринки. Усі вони виконують декілька основних функцій, в чому і полягає їхня схожість:

- об'єднання дрібних заощаджень населення, держави, приватного бізнесу, закордонних інвесторів і створення потужних грошових фондів;

- трансформація цих коштів у позиковий капітал, що забезпечує зовнішні джерела фінансування підприємств (фірм);

- спрямування частини коштів на міжбанківський ринок, що забезпечує стійкість кредитної системи, а також процес розширеного відтворення через видачу опосередкованих позик за схемами: Центральний банк - комерційний банк; комерційний банк - комерційний банк; комерційний банк - підприємство, населення;

- надання позик державним органам для вирішення невідкладних завдань, покриття дефіциту бюджету.

Таким чином, грошовий ринок дає змогу здійснювати накопичення, оборот, розподіл і перерозподіл грошового капіталу між сферами національної економіки. Водночас це – синтез ринків різних засобів платежу. Як переконує досвід країн із розвиненою ринковою економікою, угоди на грошовому ринку опосередковуються, по-перше, кредитними інститутами (комерційними банками або іншими установами), які беруть у борг або надають грошові позики, по-друге – інвестиційними або аналогічними організаціями, які забезпечують випуск і обіг різного роду боргових зобов'язань, що реалізуються за гроші на обліковому ринку.

Отже, грошовий ринок може бути представлений ринком готівки і ринком боргових зобов'язань (облікових або боргових інструментів).

3.2 Характеристика облікового ринку та його особливості

Обліковий ринок – частина грошового ринку, де короткострокові грошові ресурси перерозподіляються між кредитними інститутами шляхом купівлі-продажу векселів і цінних паперів з термінами погашення, як правило, до одного року.

Обліковий ринок виник у XIX ст. в процесі розвитку торгівлі і банківської справи. Його основа – облікові і переоблікові операції банків, тобто купівля-продаж основних першокласних комерційних векселів для мобілізації коштів, отримання прибутку, інвестування, регулювання ліквідності тощо.

З кінця XIX ст. отримав розвиток ринок короткострокових казначейських векселів, які викуповуються для фінансування державного боргу. Їх продають і купують із дисконтом. Поняття облікового ринку в деяких країнах поширюється також на операції з державними облігаціями, до погашення яких залишилося не більше як 5 років.

Облікові ставки значною мірою визначаються ставкою Центрального банку, оскільки останній регулює операції грошового ринку і розмір грошової маси, що знаходиться в обігу. Операції на обліковому ринку мають велике значення для управління державним боргом.

До інституційної структури облікового ринку входять такі елементи:

центральний банк (в Україні – Національний банк України);

комерційні банки;

спеціальні кредитні інститути, кошти яких формуються за рахунок залучення онкольних кредитів і 7-денних позик банків (під цінні папери).

Велике значення на обліковому ринку мають онкольний та вексельний кредити.

Онкольний кредит (оп-call credit) – короткостроковий кредит, який погашається на першу вимогу.

Він видається під забезпечення комерційними, казначейськими й іншими векселями, цінними паперами, товарами; погашається позичальником звичайно з попередженням за 2-7 днів. Онкольний кредит вважається найліквіднішою статтею активу банку після касової готівки. Відсоткові ставки за онкольними позиками нижчі порівняно з іншими видами позик.

Обліковий ринок і його інститути допомагають підприємствам здійснювати фінансування на основі короткострокового залучення капіталу - вексельних кредитів. За допомогою комерційних векселів закуповується сировина і товари; погашаються вони за рахунок виручки від проданого готового товару. Вексельний кредит надається здебільшого постачальникам.

Вексельний кредит – це банківська операція з урахування (дисконту) векселів і видачі позик до запитання під забезпечення векселів.

Врахування, або дисконт, векселів полягає в тому, що банк, придбавши вексель на іменним індосаментом, негайно його 50 оплачує пред'явникові, а платіж отримує тільки з настанням зазначеного у векселі терміну. За достроковий платіж банк отримує з номінальної суми векселя певну винагороду на свою користь, тобто вексель оплачується зі знижкою. Різниця між сумою, яку банк заплатив, придбавши вексель, і сумою, яку він отримує за цим векселем у термін платежу, називається зарахуванням, або дисконтом.

Для підприємств, які інтенсивно використовують векселі, прийнятим видом вексельного кредиту є позики, що видаються під заставу векселів. Банки можуть відкривати клієнтам за їхньою заявою спеціальні позикові рахунки і відображати на них суму наданої позики під забезпечення прийнятих векселів. Векселі приймаються (депонуються) при цьому не на повну вартість, а на 60-90 відсотків їхньої номінальної суми, залежно від розміру, визначеного банком конкретному клієнтові, зважаючи на його кредитоспроможність і надійність

пред'явлених ним векселів.

Основними інструментами на обліковому ринку є банківські, казначейські і комерційні векселі, інші види короткострокових зобов'язань.

Банківський вексель - це вексель, що засвідчує право його власника одержати і безумовне зобов'язання векседавця сплатити при настанні обумовленого терміну визначену суму грошей особі, яка дала гроші в кредит банку.

Допомагає банкам акумулювати гроші, а векселетримачам одержувати прибуток. Виконує функцію термінового депозиту (від 1 тижня до 1 року) і є засобом накопичення. Може використовуватися векселетримачем як застава.

Банківський вексель дає змогу вигідно розмістити капітал завдяки багаторазовій оборотності, а також більш високому відсотку, ніж за депозитними вкладами. Банківські векселі можуть бути засобами платежу.

Казначейський вексель – один із видів державних цінних паперів, що засвідчує внесення їхнім власником коштів до бюджету і дає право на одержання фіксованого доходу протягом строку володіння цими паперами.

Це короткострокові зобов'язання держави (терміном до 12 місяців). Казначейські векселі випускаються на пред'явника і обертаються на ринку цінних паперів. Випускають їх центральні банки за дорученням Міністерства фінансів (казначейства) за ціною, меншою від номіналу. Казначейські векселі можуть купувати комерційні банки, а також Центральний банк. Широка їх емісія приховує в собі загрозу інфляції, оскільки це сурогати грошей, які легко можуть перетворюватись у капітал або депозити. Для комерційних банків це високоліквідні активи, що не приносять високого прибутку; вони є соло-векселями. В Україні казначейські векселі до останнього часу не застосовувалися в обігу.

Комерційний вексель – це вексель, який видається позичальником під заставу товару.

Розрізняють векселі простий і переказний. Простий вексель містить просте, нічим не обумовлене зобов'язання векседавця заплатити власнику векселя після зазначеного терміну певну суму. Переказний вексель (тратта) містить письмову вказівку векселетримача (трасанта), що адресована платнику (трасату), заплатити третій особі (ремітенту) певну суму грошей у визначений термін. Термін обороту тратти – до 90 днів. Переказний вексель повинен мати акцепт – зобов'язання платника (трасата) оплатити цей вексель (тратту) при настанні вказаного в ньому терміну. Акцепт оформлюється написом на векселі ("Акцептований") і підписом платника. За допомогою акцепту особа, що вказана у векселі як платник, стає акцептантом, тобто головним вексельним боржником. Акцептант відповідає за оплату векселя в зазначений термін, і у разі несплати власник векселя може подати позов проти акцептанта. Акцептовані банками векселі використовуються при наданні банками позик один одному. Можливий облік (нотація) трати – її продаж комерційному банку до настання терміну платежу. При цьому необхідний аваль – гарантія платежу авалістом (в даному випадку комерційним банком) за траттою. Оформлюється

аваль або гарантійним написом авалістом ("Як аваліст за ..."), або видачею окремого документа. Передача векселів здійснюється за допомогою індосаменту – передатного напису.

Депозитний сертифікат – письмове свідоцтво комерційного банку про депонування грошових ресурсів, яке свідчить про право вкладника на отримання депозиту (внеску).

Депозитні сертифікати бувають термінові і до запитання. На ринку обертаються термінові депозитні сертифікати; вони можуть бути продані вкладниками банку або дилерами з втратою відсотків або передані однією особою іншій за допомогою передатного напису. Як правило, депозитні сертифікати випускаються на великі суми.

Банківський акцепт – згода банку на оплату платіжних документів, форма гарантії їх оплати; оформлюється банком-акцептантом у вигляді відповідного напису.

Банківські акцепти – це акцептовані комерційними банками тратти з терміном оплати, як правило, до 180 днів. Наприклад, у США ринок банківських акцептів характеризується високою активністю, а найцінніші папери придатні для переобліку в федеральних резервних банках.

Чек – складений за встановленою формою документ, який містить письмовий наказ власника рахунку в комерційному банку заплатити певну суму грошей чекоутримувачу.

В Україні чеки використовуються для безготівкових розрахунків, а також для отримання готівки з рахунка (грошовий чек). Чеки бувають ордерні – виписані на певну особу з обов'язковим попередженням про наказ заплатити; чеки на пред'явника – без найменування отримувача; іменні - на певну особу. Чекодавець, як правило, пред'являє чек у свій банк на інкасо. Чек замінює гроші в платіжному обігу, виступає у ролі кредитних грошей. Він повинен мати покриття. Обіг чеків у різних країнах регулюється законами про чеки і Женевською конвенцією. При обігу банківського чека не вказується, кому або за чийм наказом необхідно платити, тобто ставиться тільки напис індосаменту. Чек може бути просто переданий іншій особі.

Таким чином, на обліковому ринку обертається величезна маса короткострокових цінних паперів, головна характеристика яких - висока ліквідність і мобільність.

3.3 Характеристика міжбанківського ринку. Операції на міжбанківському ринку

Міжбанківський ринок відіграє важливу роль у забезпеченні нормальних умов функціонування грошового ринку. Він є об'єктом державного регулювання, служить механізмом впливу державних органів на діяльність комерційних банків, стан грошово-кредитної і валютної системи і безпосередньо на економіку в цілому.

Міжбанківський ринок – частина фінансового ринку, де тимчасово вільні грошові ресурси кредитних установ залучаються і розміщуються банками між

собою переважно у формі міжбанківських депозитів на короткі терміни.

Міжбанківські депозити, які надаються в межах кореспондентських відносин між банками, відіграють роль інструмента налагодження тісніших і довірливіших відносин між банками. Тимчасово вільні кошти у банку виникають через, відсутність необхідного попиту на фінансовому ринку або не вигідність розміщення кредитних ресурсів серед клієнтів.

Найпоширеніші терміни депозитів - один, три і шість місяців, граничні - від одного дня до двох років. Засоби міжбанківського ринку використовуються комерційними банками не тільки для короткострокових, а й для середньо- і довгострокових активних операцій, регулювання балансів, виконання вимог центральних банків. Відсоткові ставки враховують власні витрати банків, прийнятий ними кредитний ризик, співвідношення попиту і пропозиції та інші фактори. Вони є базовими при розрахунку відсоткових ставок за іншими, довгостроковішими кредитами на національному і міжнародному ринках позикових капіталів.

Міжбанківські депозити пов'язані з активними депозитними операціями банків, тобто вкладенням тимчасово вільних коштів одних банків у інші кредитні установи, у тому числі Центральний банк. Внесення депозитів комерційними банками у Центральний банк у межах обов'язкових резервів є одним із методів регулювання сукупного грошового обігу країни. Відповідно до чинного законодавства, в Україні комерційні банки мають право на одержання від НБУ, як банку останньої інстанції, кредитів через кредитні аукціони, ломбардні операції, переоблік векселів на умовах двосторонніх угод.

Міжбанківські кредити - одне з основних джерел формування банківських кредитів. Одержання кредитів в інших банках дає можливість банківським установам поповнювати власні кредитні ресурси. При надлишку ресурсів банк розміщує їх на міжбанківському ринку, при нестачі - купує на ринку. Ринок міжбанківських кредитів є важливою складовою фінансового ринку. На практиці використовуються такі основні різновиди міжбанківського кредиту:

- овердрафт за кореспондентськими рахунками: на відповідному рахунку обліковуються суми дебетових (кредитових) залишків на кореспондентських рахунках банків на кінець операційного дня;

- кредити овернайт, які надані (отримані) іншим банком: вони надаються банкам на термін не більше одного операційного дня. Цей вид міжбанківського кредиту використовується для завершення розрахунків поточного дня;

- кошти, які надані (отримані) іншим банком за операціями РЕПО. Ці операції пов'язані з купівлею цінних паперів на певний період з умовою зворотного їх викупу за заздалегідь обумовленою ціною або з умовою безвідкличної гарантії погашення у разі, якщо термін операції РЕПО збігається із терміном погашення цінних паперів.

Міжбанківські позики - одна з найпоширеніших форм господарської взаємодії кредитних організацій. Поточна ставка з міжбанківських кредитів - найважливіший фактор, що визначає облікову політику конкретного комерційного банку з інших видів кредитів. Конкретна величина цієї ставки

залежить від Центрального банку, який є активним учасником і прямим координатором ринку міжбанківських кредитів. Відсутність регулювання на ньому може викликати кризу міжбанківських платежів.

В Україні суб'єктами міжбанківського ринку є комерційні банки, які виступають у ролі фінансових посередників при перерозподілі коштів і здійсненні платежів на фінансовому ринку. НБУ проводить операції з рефінансування комерційних банків. Кредитні ресурси надаються у вигляді прямих і ломбардних кредитів, переобліку векселів і проведення кредитних аукціонів. Ці операції проводяться тоді, коли комерційні банки зазнають труднощів і не можуть у короткий час залучити ресурсів з інших джерел. НБУ відіграє роль кредитора останньої інстанції. Такі кредити короткострокові, видаються під високі відсотки і потребують забезпечення заставою.

Комерційні банки, як економічно незалежні кредитні інститути, самостійно встановлюють рівень відсоткової ставки за міжбанківськими кредитами залежно від попиту і пропозиції на міжбанківському ринку та рівня облікової ставки.

Кредитні відносини між комерційними банками визначаються на договірних засадах шляхом укладання кредитних угод із визначенням прав і обов'язків сторін і відповідним оформленням прав із міжбанківських кредитів. Надання міжбанківського кредиту супроводжується відкриттям рахунків відповідно до плану рахунків бухгалтерського обліку банків України. Спірні питання вирішуються за законом або через третейський суд.

На кредитному ринку переважають короткострокові міжбанківські кредити, у тому числі "короткі гроші" (кредити, що видаються на термін від одного дня до двох тижнів).

Комерційні банки одержують кредити в НБУ у формі переобліку і перезастави цінних паперів, а також у результаті купівлі вільних кредитних ресурсів на міжбанківському ринку (у першу чергу у того ж НБУ). Загальний обсяг міжбанківських кредитів обмежується дворазовим розміром власних ресурсів банку. У такий спосіб комерційні банки розв'язують тактичні проблеми, пов'язані з поточними операціями.

Банки проводять операції на міжбанківському ринку через пасивні операції, одержуючи доступ до кредитних ресурсів для швидкого підвищення рівня ліквідності. Цей ринок традиційно є джерелом таких ресурсів. Комерційні банки повинні використовувати їх за призначенням, інакше це призводить до кризи довіри і занепаду ринку. Для банків кредити є терміновими зобов'язаннями. Це найдорожчі ресурси, а прибутковість від операцій із ними не дуже велика. За законодавством України банки можуть брати кредити на міжбанківському ринку під заставу державних цінних паперів, що занесені до ломбардного списку НБУ. З 1995 року в Україні увійшли в обіг облігації внутрішньої державної позики і внутрішніх місцевих позик. НБУ дозволив ломбардні кредити комерційних банків під їхнє забезпечення (сума таких кредитів не повинна перевищувати 75% номінальної вартості портфеля цінних паперів банку).

Проведення операцій на міжбанківському ринку впливає на платоспроможність комерційних банків через можливість рефінансування в НБУ. Ресурси міжбанківського ринку належать до сфери забезпечення ліквідності комерційних банків, якщо розглядати цю ліквідність як потік коштів з урахуванням можливості банку одержати кредит на міжбанківському ринку і забезпечити надходження готівки від операційної діяльності. Нестача ліквідних коштів підштовхує комерційні банки до операцій на міжбанківському ринку і встановлення норми ліквідності на звітну дату.

Тема 4 Грошові системи

4.1 Поняття та елементи грошової системи.

4.2 Еволюція грошових систем.

4.1 Поняття та елементи грошової системи

Грошова система – це законодавче встановлена форма організації грошового обороту в країні. Вона є складовим елементом господарського механізму і регулюється законами, встановленими державою.

Грошова система країни формується історично, що позначається на структурі та змісті її елементів. Основними з них є:

- 1) найменування грошової одиниці;
- 2) масштаб цін;
- 3) валютний курс;
- 4) види готівкових грошових знаків, які мають законну платіжну силу;
- 5) регламентація безготівкового обороту;
- 6) державний апарат, який здійснює регулювання грошового обороту.

Найменування грошової одиниці (національної валюти), як правило, виникає історично. До введення власної грошової одиниці в Україні функціонувала грошова одиниця колишнього СРСР – карбованець (рубль), сотою долею якого була копійка. Найменування "рубль" закріпилося за грошовою одиницею Росії відносно пізно – в XVII ст. Становлення державної незалежності України обумовило перехід до найменування стародавньої грошової одиниці, що використовувалась в Київській Русі – гривні.

Масштаб цін – історично обумовлений елемент грошової системи, що визначає ваговий вміст у грошовій одиниці металу, який у відповідний період виконував роль грошей. Встановлений державою золотий (чи срібний) вміст грошей виступав важливим елементом системи ціноутворення в країні. В умовах обігу паперових грошей масштаб цін втратив своє вагоме значення як елемент грошової системи. Величина вираження вартості товарів у грошовій одиниці в сучасних умовах визначається відповідно до основ формування вартості грошей. Масштаб цін відіграє важливу технічну роль при виконанні грошима функції міри вартості.

Валютний курс – це співвідношення між грошовими одиницями (валютами) різних країн.

Він представляє собою своєрідну "ціну" валюти однієї країни, виражену у валютах інших країн. В залежності від типу грошової системи валютний курс може визначатись ринком або встановлюватись державою в особі уповноважених нею органів.

Держава визначає види готівкових грошових знаків, що мають статус законного платіжного засобу на її території. До них відносяться: банківські білети, казначейські білети та розмінна монета. Суттєва відмінність грошових білетів полягає у механізмі їх емісії - порядку випуску в обіг та вилучення з нього. При бюджетній емісії, яка проводиться спеціальним органом міністерства фінансів (казначейством), в обіг випускаються казначейські білети. Кредитна емісія обумовлює випуск банкнот. Банківські білети надходять до сфери обігу в зв'язку з видачею кредиту, його погашення обумовлює вилучення грошових знаків з обігу.

В період перебування України у складі СРСР на її території оберталися готівкові знаки всіх трьох видів. Однак відмінність банкнот від казначейських білетів фактично була формальною. В зв'язку з відсутністю казначейства всі грошові знаки випускалися в обіг Держбанком СРСР. Вказана різниця в найменуванні паперових грошових знаків підлягала ліквідації згідно з законодавством про банки і банківську діяльність в СРСР. Але заміна одно-, трьох- та п'ятикарбованцевих казначейських білетів зразка 1961 р. не була завершена. Питання про види готівкових грошових знаків та їх платіжність нині вирішує кожна з незалежних держав, що входили до складу колишнього СРСР.

Основним компонентом грошової маси в сучасних умовах є не готівкові знаки, а залишки на рахунках в банках та небанківських кредитних установах. Вони використовуються для платежів шляхом перерахувань коштів з рахунку платника на рахунок їх одержувача. Принципи функціонування грошей, що знаходяться на рахунках ("грошей безготівкової обігу" або "електронних" в умовах проведення платежів на базі електронно-обчислювальної техніки), визначаються державою через регламентацію безготівкового обороту. Вона включає визначення сфер готівкових та безготівкових розрахунків і режиму використання грошей на рахунках, форми розрахунків, порядок платежів тощо.

Операції щодо готівкових і безготівкових розрахунків здійснюють банки та небанківські установи. Однак безпосереднє регулювання грошового обороту здійснюють банки, що зумовлює виділення їх як самостійного елемента грошової системи. Механізм регулювання характеризується побудовою самої банківської системи – її організацією за однорівневим чи дворівневим принципом.

Кожна держава, пристосовуючи грошову систему до своїх інтересів, визначає орган, який здійснює грошово-кредитне та валютне регулювання. Таким органом за традицією виступає центральний банк, в Україні - Національний банк України.

Сучасна грошова система характеризується наступними загальними рисами:

- відміною офіційного золотого вмісту грошових одиниць, демонетизацією золота;
- переходом до нерозмінних на золото кредитних грошей, які за своєю природою небагато чим відрізняються від паперових грошей;
- збереженням в грошовому обігу декількох країн поряд з кредитними грошима паперових грошей у формі казначейських білетів;
- випуском банкнот в обіг з метою кредитування господарства, держави, а також приросту офіційних золотих і валютних резервів;
- розвитком та розширенням в грошовому обороті безготівкових розрахунків при одночасному скороченні готівкових;
- посиленням державного регулювання грошового обороту в зв'язку з постійним порушенням базового принципу грошової системи - відповідності кількості грошей об'єктивним потребам економічного обороту, яке веде до інфляційного процесу.

4.2 Еволюція грошових систем

Грошові системи сформувались в XVI-XVII століттях з появою та затвердженням капіталістичного способу виробництва, хоча окремі елементи з'явилися в більш ранній період.

З розвитком товарно-грошових відносин та капіталістичного способу виробництва відбуваються суттєві зміни в грошовій системі.

Тип грошової системи визначається змістом її елементів та їх взаємодією, які обумовлюють тенденції розвитку та закономірності функціонування грошової системи.

Як елемент господарського механізму країни грошова система відображає властиву йому сукупність економічних відносин, в зв'язку з чим набуває характеру системи ринкового чи неринкового типу.

Неринкову грошову систему відрізняє наявність значних обмежень щодо функціонування грошей (талони, карткові системи розподілу тощо), використання адміністративних методів регулювання грошового обігу (раціонування видачі грошей, лімітування кредитів тощо), розмежування сфер готівкового та безготівкового обігу, заборони певних грошових операцій, здійснення контролю за грошовими операціями юридичних осіб та громадян тощо. В такій грошовій системі фактично порушуються її межі як форми організації обігу грошей, а регулювання безпосередньо поширюється на зміст грошових операцій. Такий тип грошової системи властивий адміністративно-командній економіці, якою була система управління економікою колишнього СРСР. Він обумовлює підлив самої природи грошей.

Грошову систему ринкового типу характеризує вільне функціонування грошей. Зберігаються лише певні обмеження проведення грошових операцій на рівні банків як елементу грошової системи країни. При цьому регулювання

грошового обігу проводиться шляхом використання економічних методів впливу на обсяг, динаміку та структуру грошової маси.

Відповідно до механізму регулювання валютних відносин виділяють грошові системи відкритого та закритого типу. У відкритій грошовій системі відсутні обмеження на проведення валютних операцій юридичними та фізичними особами. Режим регулювання валютних відносин та визначення валютного курсу забезпечують органічне включення національної економіки в світову. Грошова система закритою типу передбачає використання валютних обмежень, які зумовлюють ізоляцію національної економіки від світової. За таких умов валютний курс не відображає реальної інвалютної ціни грошової одиниці країни, і фактично виступає як формальний елемент грошової системи.

Відповідно до загальних законів функціонування грошей виділяють саморегулюючі та регульовані грошові системи. Саморегулюючими були системи обігу металевих грошових знаків (монет). Основою саморегулювання виступала рівність вартості, яку виражали монети в обігу, і вартості металу, що містився в них. В зв'язку з цим у конкретний період часу безпосередньо в обігу (функція грошей як засобу обігу) знаходилася кількість монет, необхідна для реалізації товарів згідно з законом грошового обігу. Якщо через зміну обсягу виробництва і реалізації товарів потреба обігу в грошових знаках скорочувалась, то відповідна кількість монет вилучалась з обігу, перетворюючись на скарб. При розширенні виробництва і товарного обігу монети, що становили скарб, надходили в обіг. Так через функцію грошей як засобу утворення скарбу здійснювалось стихійне регулювання грошової маси, завдяки якому кількість грошових знаків в обігу підтримувалась на рівні потреби обігу в грошах.

Історично системи металевих грошей реалізувались у формі біметалізму та монометалізму. На ранніх етапах розвитку капіталістичного виробництва грошова система, як правило, базувалась на біметалізмі.

При біметалізмі роль загального еквіваленту законодавче закріплювалась за двома металами, – як правило, золотом і сріблом. Відповідно до принципів регулювання співвідношення між золотими і срібними монетами виділяють три різновиди біметалізму:

- система паралельної валюти, за якої вище зазначене співвідношення встановлюється стихійно, на ринковій основі;
- система подвійної валюти, коли таке співвідношення визначається державою;
- система "кульгаючої" валюти, за якої один з видів монет карбується в закритому порядку.

Найпоширенішою формою біметалізму була система паралельної валюти. Однак вона створювала технічні труднощі у функціонуванні сфери обігу в зв'язку з наявністю та постійними коливаннями подвійної системи цін. Спроби впорядкування обігу через законодавчу фіксацію співвідношення золотих і срібних монет, що, як правило, не відповідало їх ринковій вартості, неминуче призводили до тезаврації монет, вартість яких недооцінювалась.

Явище витіснення "добрих" грошей "поганими", яке обумовлює перехід від біметалізму до монометалізму визначається як закон Коперніка-Грешема.

Не припинило цього процесу введення деякими країнами системи "кульгаючої" валюти. Відмова від вільного карбування монет з срібла прискорила їх знецінення, наплив срібла з сусідніх країн і вивезення золота за кордон. Тому вони змушені були зовсім припинити карбування монет із срібла, а ті, що залишилися в обігу, перетворилися на розмінну монету.

Монометалізм – це грошова система, за якої тільки один вид металу виконує роль грошей. Найпоширенішим в історії був золотий монометалізм. Його найпослідовнішою формою виступав золотомонетний стандарт.

Золотомонетний стандарт найбільше відповідав вимогам капіталізму періоду вільної конкуренції, допомагав розвитку виробництва, кредитної системи, світової торгівлі і вивезенню капіталу. Цей стандарт характеризується наступними загальними рисами:

- у внутрішньому обігу країни знаходиться повноцінна золота монета, а золото виконує всі функції грошей;
- дозволяється вільне карбування золотих монет для приватних осіб (звичайно на монетному дворі країни);
- неповноцінні гроші, що знаходяться в обігу (банкноти, металева розмінна монета), вільно та необмежене обмінюються на золоті;
- допускається вільне вивезення та ввезення золота та іноземної валюти і функціонування вільних ринків золота.

Функціонування золотомонетного стандарту потребувало наявності золотих запасів в центральних емісійних банках, які служили резервом монетного обігу, забезпечували розмін банкнот на золото, виступали резервом світових грошей.

В роки Першої світової війни зростання бюджетних дефіцитів, покриття їх позиками та зростаючим випуском грошей призвели до збільшення грошової маси в обігу, яка значно перевищувала за своїм обсягом золоті запаси емісійних банків, що ставило під загрозу вільний обмін паперових грошей на золоті монети. В цей період золотомонетний стандарт припинив своє існування в країнах, що воювали, а пізніше і в більшості інших країн (крім

США, де він протримався до 1933 р.): було припинено розмін банкнот на золото, заборонено вивезення його за кордон, золоті монети вийшли з обігу і перетворились на скарб. Після закінчення Першої світової війни, в умовах розвитку загальної кризи капіталізму, жодна капіталістична держава не змогла здійснити стабілізацію своєї валюти на основі відновлення золотомонетного стандарту.

В ході грошової реформи 1924-1929 рр. повернення до золотого стандарту було проведено у двох урізаних формах – золотозливкового і золотодевізного стандартів.

При золотозливковому стандарті, на відміну від золотомонетного, в обігу відсутні золоті монети та вільна їх чеканка. Розмін банкнот, як і інших неповноцінних грошей, проводиться тільки на золоті зливки. В Англії вартість

стандартного зливку вагою в 12,4 кг дорівнювала 1700 фунтів стерлінгів, у Франції вартість зливку 12,7 кг дорівнювала 215 тисяч франків.

В Австрії, Німеччині, Данії, Норвегії та інших країнах був встановлений золотодевізний (золотовалютний) стандарт, при якому також відсутні золоті монети та вільна чеканка. Обмін неповноцінних грошей на золото проводився за допомогою обміну на валюту країн із золотозлитковим стандартом. Таким шляхом зберігався непрямий зв'язок грошових одиниць країн золотодевізного стандарту із золотом. Підтримання стійкості курсу національної валюти здійснювалось методом девізної політики, тобто за допомогою купівлі та продажу національних грошей за іноземні в залежності від того, знижується чи підвищується курс національної валюти на ринках. Таким чином, при золотодевізному стандарті валюти одних країн ставились в залежність від валют інших.

В результаті світової економічної кризи 1929-1933 рр. золотий стандарт був скасований в усіх країнах світу (наприклад, у Великобританії в 1931 р., в США – 1933 р., у Франції – 1936 р.) і встановилася система нерозмінного банкнотного обігу.

Створення у 1944р. Бреттон-Вудської світової валютної системи представляло собою встановлення системи міждержавного золотодевізного стандарту, по суті золотодоларового стандарту, для країн з вільно конвертованою валютою. Особливість золотодоларового стандарту полягала в тому, що він був встановлений лише для центральних банків, причому тільки одна валюта - долар США зберігала зв'язок із золотом. В зв'язку із скороченням золотого запасу уряд США з 1971 р. офіційно закінчив продаж золота за долари і золотодоларовий стандарт припинив своє існування.

Відповідно до змісту механізму регулювання грошового обороту виділяють системи паперово-грошового та кредитного обігу.

Для системи паперово-грошового обігу характерна бюджетна емісія, яка може виступати у двох формах:

- 1) випуск грошових білетів державним казначейством;
- 2) покриття бюджетного дефіциту за рахунок кредитної емісії.

В обох випадках випуск грошей визначається не потребами обороту, а величиною бюджетного дефіциту, що відповідно до законів обігу паперових грошей викликає їх постійне знецінення. Регулювання грошового обороту в цих умовах вимагає здійснення заходів, спрямованих на оздоровлення фінансів та збалансування бюджету.

Система кредитного обігу – це випуск і рух грошових знаків, що виникають на основі кредиту. Кредитна емісія забезпечує еластичність грошового обігу, дає можливість, на відміну від бюджетної емісії, не тільки легко збільшувати, а й зменшувати кількість грошей в обігу. Це створює реальну можливість підтримання їх кількості на рівні об'єктивної потреби обігу. За загальними законами обігу грошей кредитна грошова система близька до металеві. Органами регулювання грошового обігу є банки. Здійснювані ними кредитні операції (видача та погашення позик) відповідно до реальної динаміки

економічних процесів, руху матеріальних цінностей виступають передумовою балансування товарних і грошових мас в обігу.

Грошова система України в період становлення державної незалежності була неринковою. Державне регулювання рівня цін в умовах економічної кризи, яка поєднала падіння виробництва із значним зростанням грошової маси, викликало розпад споживчого ринку (єдиної сфери нерегламентованих відносин купівлі-продажу) та всезагальну дефіцитність товарів. За таких умов для регулювання відносин розподілу були впроваджені карткова система та інші форми раціонування. Становище ускладнювала нескоординованість економічної політики незалежних республік у сфері виробництва, товарообміну, грошових відносин. З метою захисту внутрішнього ринку в Україні була впроваджена купонна система та регламентувалось вивезення товарів за межі держави. Реально всі ці заходи посилювали неринковий характер грошової системи.

Перехід до грошової системи ринкового типу потребує лібералізації економічних відносин, введення вільного ціноутворення та проведення комплексу заходів, спрямованих на розвиток ринкових відносин: приватизації власності, сприяння розвитку підприємництва, демонополізації економіки, розвитку підприємств ринкової інфраструктури. Становлення ринкових відносин передбачає перехід до грошової системи відкритого типу: лібералізації зовнішньоекономічних відносин та введення конвертованості національних грошей.

Тема 5 Інфляція та грошові реформи

5.1 Сутність і види інфляції.

5.2 Наслідки інфляції та антиінфляційна політика.

5.3 Грошові реформи та методи їх проведення.

5.1 Сутність і види інфляції

Термін "інфляція" (від лат. Inflatio) буквально означає "вздуття". Дійсно, фінансування державних видатків (наприклад, у періоди екстремального розвитку економіки в часи війн, революцій) за допомогою паперово-грошової емісії з припиненням розміну банкнот призводило до розширення грошового обігу та знецінення паперових грошей.

Інфляція була характерна для грошового обігу: Росії з 1769 р. по 1895 р. (за винятком періоду 1843-1853 рр.); США – у період війни за незалежність 1775-1783 рр. та громадянської війни 1861-1865 рр.; Англії – під час війни з Наполеоном на початку XIX ст.; Франції – у період Французької революції 1789-1791 рр. Особливо високих темпів інфляція набула у Німеччині після Першої світової війни, коли восени 1923 р. грошова маса в обігу досягла 396 квінтільйонів марок, а грошова одиниця знецінилась у трильйон разів. Наведені історичні приклади доводять, що інфляція не є породженням сучасності, а мала місце і в минулому.

Сучасній інфляції притаманний ряд відмінних особливостей. Якщо раніше інфляція носила локальний характер, то зараз – всеохоплюючий; раніше вона охоплювала певний період, тобто мала періодичний характер, а зараз – хронічний; сучасна інфляція знаходиться під впливом не тільки грошових, а й негрошових факторів.

Таким чином, сучасна інфляція є наслідком дії багатьох факторів.

Необхідно розрізняти внутрішні та зовнішні фактори (причини) інфляції. Серед внутрішніх факторів можна виділити негрошові та грошові – монетарні. Негроїдові фактори – це порушення диспропорцій господарства, циклічний розвиток економіки, монополізація виробництва, незбалансованість інвестицій, державно-монополістичне ціноутворення, кредитна експансія, екстраординарні обставини соціально-політичного характеру тощо. До грошових відносять кризу державних фінансів, а саме:

дефіцит бюджету, зростання державного боргу, емісія грошей, а також збільшення кредитних знарядь обігу внаслідок розширення кредитної системи, збільшення швидкості обігу грошей тощо.

Зовнішніми факторами інфляції є світові структурні кризи (сировинна, енергетична, валютна), валютна політика держав, спрямована на експорт інфляції в інші країни, нелегальний експорт золота, валюти.

Отже, інфляція як багатофакторний процес - це прояв диспропорційності у розвитку суспільного відтворення, що обумовлено порушенням закону грошового обігу. Таким чином, глибинні причини інфляції знаходяться як в сфері обігу, так і в сфері виробництва, і дуже часто обумовлюються економічними і політичними відносинами в країні.

При інфляції капітал переміщується із сфери виробництва в сферу обігу, тому що там швидкість оборотності є значно вищою, що приносить великі прибутки, але одночасно й посилює інфляційні процеси (механізм інфляції само відтворюється, на його основі зростає дефіцит заощаджень, зменшуються обсяги кредитів, інвестицій у виробництво і пропозиція товарів).

Отже, фактори інфляції діють як при зміні обсягів виробництва і реалізації товарів, так і при зміні маси і швидкості обігу грошей.

В економіці України інфляція виникла ще в період існування СРСР в 50-60-і роках ХХ ст. і була пов'язана з різким падінням ефективності суспільного виробництва. Однак вона носила прихований характер і проявлялась в товарному дефіциті та великій різниці в цінах: низьких на кінцеву продукцію і високих на всі види сировини. Відкритий вибух інфляції відбувся в січні 1992 року, коли були "відпущені" всі ціни. З цього моменту інфляційний процес став швидко розвиватись.

Головними негрошовими факторами інфляції в Україні є:

- криза планової господарської системи, яка проявляється в падінні виробництва, незбалансованості, диспропорційності економіки;
- неекономність виробництва, яка проявляється у витратному характері виробництва, низькому рівні продуктивності праці та якості продукції.

До основних грошових факторів інфляції відносять:

- лібералізацію цін в умовах відсутності ринку та конкуренції, що дало можливість монополістичним структурам заволодіти і й реалізацією товарної маси та диктувати ціни;
- дефіцит державного бюджету;
- кредитну експансію банків, яка мала невиробничий характер;
- доларизацію грошового обігу (значний приплив іноземної валюти збільшував ціни на товари та послуги);
- розпад "рубльової зони";
- вплив за межі країни валютної виручки підприємств та доходів громадян та інші фактори.

Таким чином, інфляція в Україні відрізняється від всіх інших. Це пояснюється умовами її розвитку (переходом від планово-адміністративної до ринкової економіки), високими темпами зростання цін тощо.

Розрізняють відкриту та подавлену інфляцію. Відкрита проявляється у збільшенні цін, подавлена – у виникненні дефіциту товарів та погіршенні їх якості. В умовах подавленої інфляції ціни контролюються державою, тому підвищений попит на товари виражається в появі розриву між попитом та пропозицією і, як наслідок, у відхиленні адміністративно-регульованої ціни рівноваги. Оскільки державна ціна є нижчою за рівноважну, зникають стимули для збільшення кількості та підвищення якості товарів. Наслідком цього є виникнення дефіциту та збільшення негрошових витрат споживачів.

Відкрита інфляція приймає різні форми: повзучу (коли ціни змінюються повільно – до 10% в рік), галопуючу (коли зростання цін набуває стрімкого характеру) і форму гіперінфляції (зростання цін складає зазвичай більше 1000% на рік), яка призводить в кінцевому результаті до повного розладу грошового обігу.

Гіперінфляція вражала економіки багатьох країн. Потужної гіперінфляції зазнала, наприклад, Німеччина 1920-х рр. У 1950-70-і роки гіперінфляцію пережили багато країн Латинської Америки, у 80-і рр. – Югославія та Ізраїль, на початку 90-х рр. – Росія, Україна та інші країни, які виникли в результаті розпаду СРСР.

В залежності від причин, які викликають інфляційні процеси, розрізняють інфляцію попиту та інфляцію витрат виробництва.

Інфляція попиту. Традиційно вона виникає при надмірному попиті. Попит на товари більший, ніж пропозиція товарів, в зв'язку з тим, що виробничий сектор не в змозі задовольнити потреби населення. Цей надлишок попиту призводить до зростання цін. Спостерігається наявність великої кількості грошей при малій кількості товарів.

Інфляція попиту може бути зумовлена:

о мілітаризацією економіки та збільшенням військових витрат. Військова техніка та військова продукція не функціонують на ринку, її придбає держава та направляє у запас. Гроші для обслуговування цієї продукції по суті не потрібні, оскільки вона не переходить із рук в руки;

о дефіцитом бюджету та зростанням державного боргу. Покриття дефіциту здійснюється або державними позиками, або емісією банкнот, що дає державі додаткові кошти, а отже, і додатковий попит;

о кредитною експансією банків. Розширення кредитних операцій банків та інших кредитних закладів призводить до збільшення кредитних знарядь обігу, які також створюють додаткові вимоги на товари та послуги;

о припливом іноземної валюти в країну, яка за допомогою обміну на національну грошову одиницю викликає загальне зростання обсягу грошової маси, а отже, і надлишковий попит.

Отже, інфляція попиту спостерігається тоді, коли зростання рівня цін відбувається під впливом загального збільшення сукупного попиту.

Інфляція витрат виробництва. Цю інфляцію розглядають зазвичай з позиції росту цін під впливом наростаючих витрат виробництва, перш за все росту витрат на заробітну плату.

Причинами такої інфляції є:

- зниження темпів зростання продуктивності праці, викликане циклічними коливаннями або структурними змінами у виробництві, що призводить до збільшення витрат на одиницю продукції, а отже, до зменшення прибутку. У кінцевому результаті це відбивається на зниженні обсягу виробництва, скороченні пропозиції товарів та зростанні цін;

- розширення сфери послуг, поява нових видів з більшою питомою вагою зарплати та відносно низькою в порівнянні з виробництвом продуктивністю праці. Як наслідок виникає загальне зростання цін на послуги;

- підвищення оплати праці при певних обставинах в результаті активної діяльності профспілок, що контролюють номінальну заробітну плату. Компанії відповідають на таке зростання інфляційною спіраллю: підвищення заробітної плати викликає ріст цін та нове підвищення заробітної плати;

- високі непрямі податки (що включаються до ціни товарів), характерні для багатьох держав;

- загальний рівень витрат зростає.

Інфляція витрат та інфляція попиту взаємопов'язані та взаємообумовлені, їх важко чітко розділити. Надлишкова грошова маса в економіці завжди породжує підвищений попит, викликаючи порушення рівноваги ринків в сфері сукупного попиту і сукупної пропозиції, реакцією на яке є зростання цін. Будучи продуктом розбалансованого грошового ринку, інфляція попиту розповсюджується далі, вражає виробництво і споживання, деформує споживчий попит, посилює нерівномірність і непропорційність розвитку різних галузей господарства, призводячи в результаті до інфляції витрат.

Будь-яка сучасна система економіки інфляційна, і в ній діють фактори, що викликають як інфляцію попиту, так і інфляцію витрат.

Для оцінки та вимірювання інфляції використовують показник індексу цін, який характеризує співвідношення між купівельною ціною певного набору товарів та послуг ("споживчий кошик") для даного періоду з сукупною ціною ідентичної групи товарів та послуг у базовому періоді.

5.2 Наслідки інфляції та антиінфляційна політика

Інфляція здійснює негативний вплив на суспільство в цілому. Погіршується економічне становище: знижуються обсяги виробництва, оскільки коливання та зростання цін роблять непевними перспективи розвитку виробництва; відбувається перелив капіталу з виробництва в торгівлю та посередницькі операції, де швидший обіг капіталу та більше прибутки, а також легше ухилитися від сплати податків; розширюється спекуляція в результаті різкої зміни цін; обмежуються кредитні операції; зменшуються фінансові ресурси держави.

Виникає соціальне напруження в зв'язку з тим, що інфляція перерозподіляє національний дохід не на користь найменш забезпечених верств суспільства. Вона знижує реальні доходи (кількість товарів та послуг, які можна придбати за номінальний дохід), а отже і загальний рівень життя населення, якщо номінальний дохід буде відставати від росту цін. Особливо важкою є інфляція для осіб з фіксованими доходами: пенсіями, стипендіями, заробітною платою працівників бюджетної сфери. Крім того, інфляція знецінює заощадження громадян. В зв'язку з цим, щоб стримати різке падіння життєвого рівня, держава здійснює індексацію доходів, та податкових пільг. Розгортання інфляційних процесів призводить до такого загострення економічних та соціальних суперечностей, що держави починають вживати заходів для подолання інфляції та стабілізації грошового обігу. Основні форми боротьби з інфляцією - грошові реформи та антиінфляційна політика.

Грошова реформа - повне або часткове перетворення грошової системи, що здійснює держава з метою впорядкування та налагодження грошового обігу. Грошова реформа здійснюється різними методами (нуліфікація, реставрація, девальвація, деномінація) в залежності від економічного стану країни, ступеню знецінення грошей, політики держави.

Антиінфляційна політика – комплекс заходів державного регулювання економіки, спрямованих на боротьбу з інфляцією. Історично сформувались два основних шляхи такої політики: дефляційна політика (регулювання попиту) та політика доходів.

Дефляційна політика базується на методах обмеження грошового попиту через грошово-кредитний та податковий механізми шляхом зниження державних видатків, підвищення відсоткової ставки за кредит, посилення податкового пресу, обмеження грошової маси тощо. Особливість дії дефляційної політики полягає у тому, що вона, як правило, викликає уповільнення економічного зростання та, навіть, кризові явища. Тому більшість урядів при її проведенні в 60-70-х роках виявляли стриманість в її проведенні або навіть відмовлялись від неї.

Політика доходів передбачає паралельний контроль над цінами та заробітною платою шляхом повного їх заморожування або встановлення меж їх росту. За соціальними мотивами цей вид антиінфляційної політики застосовується рідко. В той же час досвід використання політики доходів у

США при президентові Ніксоні, у Великобританії при лейбористських урядах, а також в скандинавських країнах свідчить про обмеженість її результатів. По-перше, уповільнення зростання цін викликало дефіцит на деякі товари, по-друге, зростання цін стримувалось лише на деякий час, а із скасуванням обмежень знову прискорювалося.

Варіанти антиінфляційної політики обираються в залежності від пріоритетів. Якщо ставилося завдання стримування економічного росту, то проводилась дефляційна політика, якщо метою було стимулювання економічного зростання, то перевага віддавалась політиці доходів. У разі, коли кінцевою метою було стримати інфляцію будь-якою ціною, – паралельно використовувались обидва методи антиінфляційної політики.

Індексація (повна або часткова) означає компенсацію збитків у результаті знецінення грошей. Спочатку цей метод застосовувався в кінці 40-х - початку 50-х років при інфляції, яка була викликана переходом від військової економіки до нормальних ринкових умов. Знову індексація стала застосовуватися в 70-і роки в зв'язку з розгортанням галопуючої інфляції. У більшості провідних промислових розвинутих країнах вона розповсюджувалась на меншу частину трудового населення (наприклад, в США приблизно на 10 %). Винятком була Італія, профспілки якої домоглися введення в країні повної індексації.

Стимування контрольованого зростання цін проявляється, по-перше, в "заморожуванні" цін на певні товари, по-друге, в стримуванні їх рівня в певних межах. Подібний контроль зберігався у всіх провідних розвинутих країнах.

В кінці 70-х - на початку 80-х років у боротьбі з галопуючою інфляцією в промислових розвинутих країнах кейнсіанські рецепти боротьби з інфляцією були замінені консервативними варіантами із застосуванням дефляційних заходів, більш жорсткого стримування грошової маси в межах встановлених орієнтирів.

Конкурентне стимулювання виробництва включає заходи як з прямого стимулювання підприємств шляхом значного зниження податків, так і непряме стимулювання заощаджень для населення (зниження податків з населення). Разом з тим стали застосовуватись заходи, які стимулюють ринкову конкуренцію та знижують її вплив на ціни та спіраль "ціни - заробітна плата". Наприклад, в США адміністрація Рейгана відмовилась від державної підтримки таких малорентабельних галузей, як чорна металургія, що викликало хвилю злиття великих компаній. В результаті різко зросла конкуренція, яка сприяла зменшенню інфляції до "повзучих" розмірів, а також послабленню інфляційної спіралі "ціни – заробітна плата".

Особливою формою боротьби з інфляцією, яку використовували деякі країни (Польща, Ізраїль) при галопуючій інфляції, є "шокова терапія". Суть її полягає в стимулюванні розвитку ринкових відносин, вільному ціноутворенні, відмові від регулювання цін і, як результат, в зниженні (на початковому етапі) життєвого рівня населення. Але як показала практика при правильному підході шокова терапія виправдовує себе.

Особливості інфляційних процесів в Україні, Росії та інших країнах СНД передбачають спеціальні підходи до здійснення ефективної антиінфляційної політики. В зв'язку з цим необхідно здійснювати:

- розробку та втілення в життя комплексних державних програм розвитку економіки, в першу чергу галузей і підприємств, які сприяють становленню конкурентного, високотехнологічного та наукомісткого виробництва;
- проведення послідовної антимонопольної політики та створення широкої мережі економічної інформації для підприємств;
- посилення стимулів виробничого накопичення, включаючи субсидії, що здатні підтримати процес накопичення коштів у підприємств та населення;
- зміну структури виробничих фондів з метою розширення виробництва товарів народного споживання, тобто створення умов для переливу капіталу з однієї до іншої галузі суспільного виробництва;
- стимулювання кредитної та інвестиційної діяльності банків та обмеження покриття дефіциту коштів за рахунок банківського кредиту;
- вдосконалення податкової системи; особливу увагу приділяють регулюючій ролі податків;
- створення умов для припинення імпорту інфляції. З цією метою забезпечити перетворення закордонних доларових запасів у товари виробничого призначення, які, потрапивши у нашу країну, були б в змозі пожвавити інвестиційний процес;
- підвищення ефективності грошово-кредитної політики, яка повинна забезпечити тісний взаємозв'язок усіх елементів ринкового механізму товарно-грошових відносин.

Таким чином, мета антиінфляційної політики держави полягає в тому, щоб встановити контроль над інфляцією і досягти прийнятних її темпів для народного господарства. Важливим завданням в боротьбі з інфляцією є подолання економічного спаду, кризи неплатежів, зниження інвестиційної активності, формування стабільної ринкової інфраструктури. Оздоровлення економіки пов'язане з підтримкою пріоритетних галузей народного господарства, стимулюванням експорту продукції, виваженою протекціоністською політикою і валютною політикою, що сприяє вирішенню питань конкурентоспроможності вітчизняних товарів.

Велике значення в антиінфляційній політиці має структурна перебудова економіки і пристосування її до потреб ринку за рахунок демонополізації і регулювання діяльності існуючих монополій, стимулювання конкуренції у виробництві та сфері послуг тощо.

5.3 Грошові реформи та методи їх проведення

Серед комплексу заходів щодо оздоровлення та впорядкування грошового обороту особливе місце займають грошові реформи. Вони представляють собою повну чи часткову перебудову грошової системи, яку проводить держава, з метою оздоровлення чи поліпшення механізму

регулювання грошового обороту відповідно до нових соціально-економічних умов.

Грошові реформи, що проводились в різні часи в багатьох країнах, значно відрізнялися за своїми цілями, глибиною реформування діючих грошових систем, методами стабілізації валют, підготовчими заходами тощо. Їх можна класифікувати наступним чином:

1) створення нової грошової системи. Ці реформи проводилися при переході, від біметалізму до золотого монометалізму, від останнього до системи паперово-грошового обігу чи кредитного обігу в умовах створення нових держав, як це мало місце в період падіння колоніальних імперій чи після виходу окремих республік зі складу колишнього СРСР. Прикладом таких реформ є грошова реформа Вітте в 1895-1897 рр. у Росії і грошові реформи в країнах, що звільнилися від колоніальної залежності, тощо;

2) часткова зміна грошової системи, коли реформуються окремі її елементи: назва і величина грошової одиниці, види грошових знаків, порядок їх емісії і характер забезпечення тощо. Прикладом таких реформ є зміна порядку емісії і забезпечення банкнот в Англії згідно з Актом Роберта Піля (1844 р.), грошові реформи в СРСР у 1922-1924 і 1947 рр.;

3) проведення спеціальних стабілізаційних заходів з метою отримання інфляції чи подолання її наслідків.

Нерідко окремі грошові реформи мають ознаки всіх трьох типів, як наприклад, грошова реформа 1922-1924 рр. у СРСР. Створення по суті принципово нової держави спричинило виникнення і нової грошової системи. Глибока інфляція в країні вимагала проведення ефективніших стабілізаційних заходів. Все це визначило кардинальне реформування по суті всіх елементів попередньої грошової системи.

Чим би не була викликана необхідність проведення грошової реформи, найголовнішою її метою завжди є стабілізація грошового обороту. Для досягнення цієї мети недостатньо прийняти ті чи інші законодавчі акти, а необхідно підготувати відповідні економічні передумови. Без цього гроші і після реформи можуть знецінюватися. Тому успішне проведення грошової реформи вимагає відповідної підготовки: нагромадження золотовалютних і матеріальних резервів, припинення чи значне зменшення темпів зростання грошової маси в обігу, оздоровлення державних фінансів, поліпшення структури суспільного виробництва, збалансування ринку тощо.

Нерідко грошовій реформі передуює деномінація грошових знаків, тобто обмін всіх старих знаків на нові в певній пропорції з одночасним перерахуванням у цій пропорції всіх грошових показників:

цін, тарифів, заробітної плати, балансової вартості фондів тощо.

Крім підготовки економічних і організаційних передумов грошової реформи, важливе значення для її успіху має правильний вибір методу стабілізації валюти в процесі реформи. Особливо актуальною ця проблема була в епоху функціонування дійсних грошей, коли держави шляхом реформи намагалися поновити систему металевого обігу чи обігу розмінних на метал

грошових знаків. З переходом до систем обігу нерозмінних знаків чіткі межі між альтернативними методами стабілізації валют зникли і шляхи проведення реформ уніфікувалися, хоч проведення їх від цього не стало легшим.

Згідно з світовим досвідом грошових реформ існують наступні методи стабілізації валют: нуліфікація, ревальвація (реставрація), девальвація, деномінація.

Нуліфікація – оголошення державою знецінених паперових грошових знаків недійсними. Проводиться вона за умови надзвичайно великого падіння купівельної спроможності грошей, коли стає недоцільним будь-який обмін їх на нові гроші і в такій крайній формі зустрічається рідко. Зокрема, в кінці XVIII ст. у Франції були оголошені недійсними повністю знецінені асигнації і вилучені з обігу без будь-якого відшкодування. Частіше знецінені гроші вилучаються з обігу шляхом обміну на нові знаки в надзвичайно низькій пропорції, так що плата за них має суто символічне значення. Так, в СРСР у 1922-1923 рр. 1 крб. новими знаками обмінювався на 1 млн. крб. старими, в 1924 р. у Німеччині 1 нова рейхсмарка – на 1 трлн. старих марок, у 1944 р. в Греції - 50 млрд. старих драхм на 1 нову. У всіх цих випадках по суті проводилася нуліфікація знецінених грошей, хоча за формою вона нагадувала девальвацію.

Девальвація – офіційне зниження державою металевого вмісту та курсу (або тільки курсу) національних грошей щодо іноземних валют або міжнародних розрахункових одиниць. Поки держави фіксували золотий вміст своїх валют, його зниження та зниження курсу валюти відбувалось приблизно однаковою мірою. Після скасування золотих паритетів девальвація зводилась тільки до зниження офіційного валютного курсу. Рівень її в обох випадках визначався рівнем знецінення валют, тобто новий золотий вміст і курс встановлювались на рівні фактичної вартості валюти, яка формувалася внаслідок інфляційного знецінення. На першому етапі (до 1929-1933 рр.) девальвація призводила до поновлення обміну банкнот на золото тільки за зниженим паритетом. На другому етапі обмін на золото не поновлювався, проте зниження валютного курсу дещо сприяло стабілізації внутрішнього ринку і грошового обігу, оскільки стимулювало експорт і зміцнювало конкурентоспроможність національних підприємців на світовому ринку, а також робило дорожчим імпорт.

Після скасування розміну банкнот на золото значно змінився зміст і механізм девальвації валюти. Девальвації стали рідше прооходитись в межах грошових реформ з метою стабілізації внутрішнього грошового обігу, а передусім як метод валютної політики для регулювання зовнішньоекономічних відносин: посилення демпінгу, підвищення конкурентоспроможності, врегулювання платіжного балансу тощо. В цих умовах девальвацією стали називати будь-яке законодавче зниження офіційного фіксованого валютного курсу. З введенням режиму плаваючих курсів валют зміст девальвації ще більше розширився і цим терміном стали називати навіть тривале зниження ринкового курсу валют.

Ревальвація – це офіційне підвищення державою золотого вмісту та валютного курсу або тільки валютного курсу національної валюти країни.

У першому варіанті ревальвації валют проводились в епоху вільного обміну банкнот на метал. Ними закінчувались зусилля держави по відновленню купівельної спроможності валюти після періоду інфляції. В результаті ревальвації, як правило, відновлювався обмін банкнот на метал за паритетом, який діяв до початку інфляції. Одночасно відновлювався і попередній курс валюти. Тому такий засіб в літературі інколи називають реставрацією.

Грошові реформи на основі ревальвації проводилися рідко, оскільки вони можливі при незначному знеціненні грошей та швидкому розвитку економіки і відновленні стабільності ринку. За таких умов в країні швидко розширюється товарообіг і зменшується бюджетний дефіцит, що сприяє підвищенню вартості грошових знаків і може поступово довести її до доінфляційного рівня.

Деномінація – укрупнення грошової одиниці без зміни її найменування, що проводиться з метою забезпечення грошовою обороту і надання більшої повноцінності грошам.

Так, в 1961 році в СРСР старі гроші були замінені на "нові" таким чином, що 1 "новий" рубель дорівнював 10 "старим". Завдяки деномінації вдається значно скоротити кількість грошових купюр і монет, що знаходяться в обігу.

Грошова реформа в Україні була проведена з 2 по 16 вересня 1996 року. Ця реформа була "м'якого" типу (проведення заходів щодо заміни діючої грошової одиниці, стабілізація нових грошей без якісної перебудови системи грошового обороту) з деномінацією грошових знаків (зменшення на п'ять нулів), із зміною назви грошової одиниці. Шляхом обміну грошових купюр (українських карбованців на гривні) масштаб цін, що діяв раніше. Було вилучено з обігу та обмінені без будь-яких обмежень старі грошові знаки на нові у пропорції 10:1.

Офіційна концепція грошової реформи базувалась на принципах "повної прозорості" і "неконфіскаційності". На думку деяких спеціалістів ці принципи зумовили некомплектність і обмеженість реформи. Також багато хто вважає, що введення гривні носило більше політичний, ніж економічний характер. Та попри все українська держава отримала конституційну національну грошову одиницю.

Тема 6 Кількісна теорія грошей і сучасний монетаризм

- 6.1 Металістична теорія грошей.
- 6.2 Номіналістична теорія грошей.
- 6.3 Кількісна теорія грошей.
- 6.4 Теорії інфляції.

6.1 Металістична теорія грошей

Представники металістичної теорії грошей ототожнюють грошовий обіг з товарним обміном і стверджують, що золото і срібло вже за своєю природою є

грошима. Вони не враховують суспільної природи грошей (ототожнюючи їх із золотом і сріблом) і вважають гроші простим засобом обміну, а резервній функції металевих грошей надають фундаментального значення.

Паростки металістичної теорії з'явилися ще в античні часи, коли другий великий поділ праці (виділення ремесла із землеробства) зумовив появу в ролі загального еквіваленту металів: заліза та олова, свинцю та міді, срібла та золота.

Подальший розвиток металістична теорія одержала в епоху первісного нагромадження капіталу, коли вона відіграла певну прогресивну роль у боротьбі проти псування монет. У найбільш закінченому вигляді ця теорія була сформульована меркантилістами, які пов'язували її з вченням про гроші як про багатство нації. Ранні меркантилісти ототожнювали багатство із золотом та сріблом і зводили функції грошей до засобу нагромадження. Представники пізнього меркантилізму під багатством розуміли надлишок продуктів, який повинен перетворитись на зовнішньому ринку на гроші. Вони вбачали у грошах не тільки засіб нагромадження, а і засіб обігу та платежу.

Ототожнюючи багатство з грошима, меркантилісти ігнорували проблему вартості товару і замінювали її міноюю вартістю. На їх думку, товар має вартість, бо він купується за гроші. Пізні меркантилісти розуміли, що гроші - це товар, але вони не змогли пояснити, як і чому товар стає грошима, в чому суть вартості самих грошей.

Уявлення меркантилістів про роль грошей відображали погляди купців, що займалися зовнішньою торгівлею. Центральним пунктом теорії пізнього меркантилізму була система активного "торгового балансу". При цьому вважалося, що держава тим багатша, чим більша різниця між вартістю вивезених та ввезених товарів.

Прихильниками цієї теорії у ХУІІ-ХУІІІ ст. були: в Англії – У. Стаффорд, Т. Мен, Д. Норе; в Італії – Ф. Галіані; у Франції – А. Монкретьєн.

Помилковість металістичних поглядів меркантилістів полягала в наступному:

- визнання золота і срібла грошима за їх природою;
- ототожнення грошей з товарами;
- нерозуміння суті грошей як товару особливого роду, який виконує специфічну суспільну функцію - служить загальним еквівалентом;
- ігнорування того, що гроші – це історична категорія.

Із завершенням первинного нагромадження капіталу зовнішня торгівля перестала виступати основним джерелом збагачення. Дедалі більше стала виявлятися роль капіталістичних мануфактур і капіталістичного землеробства як сфери виробництва додаткової вартості. Ідеологи промислової буржуазії стали протиставляти капітал в обороті "мертвим" скарбам у вигляді золота і срібла. А оскільки розвиток промисловості в капіталістичних країнах вимагав розвитку внутрішнього ринку, критики меркантилізму різко виступали проти металістичної теорії грошей. Вони стверджували, що для внутрішнього обігу зовсім не потрібні повноцінні металеві гроші, які викликають непродуктивні витрати нації.

В епоху золотомонетного стандарту з розвитком банкнотного обігу німецькі економісти К. Кніс, В. Лексіс, А. Ленибург та інші вже не заперечували можливість обігу знаків вартості, однак вимагали обов'язкового обміну їх на метал. У цей період металістична теорія набула значного поширення, принципи її були покладені в основу грошових реформ, спрямованих проти інфляції.

У XIX ст. виникла золотодевізна система грошового обігу, яка всупереч традиційним уявленням металістів передбачала не безпосередній розмін кредитних грошей на золото, а розмін їх на валюти (девізи) провідних імперіалістичних держав.

Повернення до металістичної теорії грошей відбулося після Другої світової війни. Французькі економісти А. Тулемон, Ж. Рюефф і М. Добре, а також англійський економіст Р. Харрод запропонували ідею про необхідність введення золотого стандарту в міжнародному обігу, а американський економіст М. Хальперін та француз Ш. Ріст висунули вимоги про введення його також у внутрішньому обігу.

З крахом Бреттонвудської валютної системи на початку 70-х років знову здійснювалися спроби обґрунтувати необхідність відновлення золотого стандарту. Так, наприклад, экс-президент США Р. Рейган в час передвиборчої кампанії вважав можливим повернення до золотого стандарту. Будучи обраним президентом в січні 1981 р., він створив спеціальну комісію з цієї проблеми, яка, однак, вирішила, що введення золотого стандарту є недоцільним.

6.2 Номіналістична теорія грошей

Номіналістична теорія грошей виникла при рабовласницькому ладі. Вона заперечувала внутрішню вартість грошей для виправдання псування монет з метою збільшення доходів казни.

Ця теорія повністю сформувалась у XVII – XVIII ст., коли грошовий обіг був наповнений неповноцінними (білонними) монетами. Першими представниками номіналізму були англійці Дж. Берклі і Дж. Стюарт. Вони вважали, що, по-перше, гроші створюються державою; по-друге, їх вартість визначається номіналом; по-третє, сутність грошей зводиться до ідеального масштабу цін. Наприклад, Дж. Стюарт визначав гроші як масштаб цін з рівними поділами.

Номіналісти повністю відкинули вартісну природу грошей, розглядаючи їх як технічну зброю обміну. Панівне становище номіналізм зайняв в політекономії в кінці XIX – на початку XX ст., але, на відміну від раннього номіналізму, об'єктом його захисту стали не білонні монети, а паперові гроші (казначейські білети).

Найбільш яскраво сутність номіналізму проявилась в теорії грошей німецького економіста Г. Кнаппа в праці 1905 р. "Державна теорія грошей".

Основні її положення зводились до наступного:

- гроші – продукт державного правопорядку, творіння державної влади;
- гроші – хартальний платіжний засіб, тобто знаки, наділені державою платіжною силою;
- основна функція грошей – засіб платежу.

Помилковість теорії грошей Кнаппа полягає в тому, що: по-перше, гроші – категорія не юридична, а економічна; по-друге, металевим грошам притаманна самостійна вартість, а не отримання її від держави, представницька вартість паперових грошей також визначається не державою, а обумовлена об'єктивними економічними законами; по-третє, основною функцією грошей є не засіб платежу, а міра вартості.

Австрійський економіст Ф. Бендіксен ("Про цінність грошей", "Про гроші як загальний знаменник") спробував дати економічне обґрунтування державній теорії грошей, оцінюючи гроші як свідectво про надання послуг членам суспільства, яке надає право на отримання зворотних послуг. Але його спроба економічно обґрунтувати номіналізм не вдалася, так як при оцінці сутності грошей він ігнорував теорію вартості.

В період економічної кризи 1929-1933 рр. номіналізм отримав подальший розвиток як теоретична основа для виправдання відмови від золотого стандарту. Так, Дж. М. Кейнс ("Трактат про гроші", 1930 р.) назвав золоті гроші "пережитком варварства", "п'ятим колесом возу". Ідеальними він вважав паперові гроші, які більш еластичні, ніж золото, і повинні забезпечити постійне процвітання суспільства. Витіснення з обігу золота паперовими грошима він розглядав як емансипацію грошей від золота і перемогу теорії Кнаппа. Кейнс вважав, що всі цивілізовані гроші є хартальними і кнапповський харталізм повністю здійснений.

Помилковим в теорії Кейнса було твердження, що металічний обіг нееластичний: в дійсності еластичність досягається шляхом випуску банкнот, розмінних на золото. Практична мета номіналізму Кейнса полягала в теоретичному обґрунтуванні скасування золотого стандарту, переходу до паперово-грошового обігу і регулювання економіки через управління інфляційним процесом.

В сучасних умовах номіналізм – одна з домінуючих теорій грошей. Так, відомий американський економіст П. Самуельсон вважає, що гроші є умовними знаками та розглядає їх як штучну соціальну умовність.

Таким чином, всім різновидам номіналізму характерні одні і ті ж вади: ігнорування товарного походження грошей, відмова від їх найважливіших функцій, ототожнення грошей з масштабом цін, ідеальною лічильною одиницею.

6.3 Кількісна теорія грошей

Кількісна теорія грошей, яка стверджує, що ціни товарів визначаються об'ємом платіжних засобів, що знаходяться в обігу, належить до числа

найстаріших доктрин в історії економічної думки. Період її зародження датується XVI ст., коли бурхливе зростання товарних цін в Європі наполегливо вимагало пояснення причин цього явища. Крім того, це був період панування в економічних трактатах ідей меркантилізму з його благоговійною вірою в особливі властивості благородних металів як важливого елементу суспільного багатства.

Найбільш розповсюджений у XVIII-XIX ст. варіант кількісної теорії стверджував, що при умові **caeteris paribus** (незмінності інших умов) рівень товарних цін в середньому змінюється пропорційно зміні кількості грошей. Це положення спочатку застосовувалось до металевих (золотих та срібних) грошей, а після виходу робіт Д. Рікардо, і до паперових (нерозмінних) грошей. Кількісна теорія включає, як правило, два базисних положення:

постулат причинності (ціни залежать від кількості грошей) і постулат пропорційності (ціни змінюються пропорційно зміні кількості грошей).

В період свого зародження кількісна теорія не претендувала на пояснення причин зміни цін. Її головним завданням було обґрунтування погляду, що гроші принципово відрізняються від інших представників товарного світу завдяки відсутності в них внутрішньої вартості. І лише з часом в кількісній теорії почала домінувати теза про зв'язок стану грошового обігу з динамікою цін.

Першим, хто висловив припущення про залежність рівня цін від кількості благородних металів, був французький філософ Жан Боден. Однак він не висував твердження про пряму, а тим більше пропорційну залежність між зміною кількості грошей та зміною цін.

Окремі положення цієї теорії в загальних рисах сформулював Дж. Локк (1632-1704 рр.). В більш розробленій формі вона викладена Дж. Вандерлінтом (помер в 1740 р.), Ш. Монтеск'є (1689-1755 рр.) і Д. Юмом (1711-1776 рр.). Прихильником кількісної теорії був і Д. Рікардо (1772-1823 рр.).

Таким чином, для ранньої кількісної теорії були характерні три постулати:

- 1) причинності (ціни залежать від маси грошей);
- 2) пропорційності (ціни змінюються пропорційно кількості грошей);
- 3) універсальності (зміни кількості грошей чинять однаковий вплив на ціни всіх товарів).

Між тим очевидно, що по мірі розвитку форм грошей структура грошової маси стає далеко не однорідною, так як включає не тільки готівкові гроші, а й банківські вклади. По-різному реагують на збільшення грошової маси й ціни на різні групи товарів, які зростають нерівномірно. Подальший розвиток кількісної теорії грошей пов'язаний з включенням в неї апарату економетричного аналізу і елементів мікроекономічної теорії ціни. Суттєвий внесок до модернізації кількісної теорії вніс І. Фішер (1867-1947 рр.) – видатний представник математичної школи в сучасній економічній теорії, один із творців і перший президент Міжнародного економічного товариства (1931-1933 рр.). В праці "Купівельна сила грошей, її визначення і відношення до кредиту, відсотків і криз" (1911 р.) він намагався формалізувати залежність між масою грошей і

рівнем товарних цін. Математично рівняння обміну можна представити у вигляді формули:

$$MV = PQ,$$

де М (money) – середня кількість грошей, що знаходяться в обігу в даному суспільстві протягом року;

V (velocity) – середня кількість оборотів грошей в їх обміні на блага;

P (price) – середня продажна ціна кожного окремого товару, що купується в даному суспільстві;

Q (quantity) – сукупна кількість товарів.

Формула Фішера є некоректною для умов золотомонетного стандарту, оскільки ігнорує внутрішню вартість грошей. Однак при обігу паперових грошей, нерозмінних на золото, вона набуває певного раціонального змісту. В цих умовах зміна грошової маси впливає на рівень товарних цін (хоч, звичайно, І. Фішер в певній мірі ідеалізував ціновий механізм, так як мав на увазі абсолютну еластичність цін). Фішер, як і інші неокласики, відштовхувався від моделі досконалої конкуренції і поширював свої висновки на економіку, в якій існували монополії, і ціни вже в значній мірі втратили еластичність. В концепції Фішера є й інші недоліки, характерні для кількісної теорії, зокрема, перебільшення впливу грошей на товарні ціни. З його формули випливає, що грошова маса виконує активну роль, а ціни – пасивну. У Фішера лише грошова маса виступає як незалежна змінна, тоді як в дійсності має місце відповідний взаємозв'язок. В умовах монополістичного ціноутворення зростання товарних цін нерідко є причиною розширення грошового обороту.

Багато сучасних економістів характеризують рівняння обміну як рівність: $MV = PQ$. Ця рівність, з їх точки зору, виражає акт обміну: Г – Т стосовно всієї маси товарів, тобто сума грошей, на які куплені товари, рівна (тотожна) сумі цін куплених товарів. Однак це тавтологія, і формула обміну не може служити для пояснення сукупного (абсолютного) рівня цін (рис. 6.1). Формула обміну, як вважають прихильники кількісної теорії, пояснює абсолютну величину EQ_0 (в той час як механізм попиту і пропозицій пояснює лише відносні відхилення від неї).

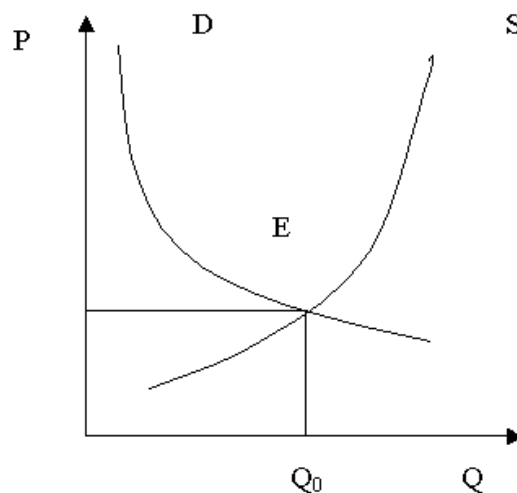

Рисунок 6.1 – Абсолютний рівень цін з позицій кількісної теорії

Фішер та його послідовники прагнули пояснити, що швидкість обігу грошей (V) і рівень виробництва (Q) не залежать від кількості грошей (M) та рівня цін (P). Швидкість обігу грошей, з їхньої точки зору, знаходиться в залежності перш за все від демографічних (щільність, густота населення тощо) і техніко-економічних параметрів (суспільний поділ праці, наявність природних ресурсів, розвиток транспорту тощо). Рівень виробництва визначається головним чином умовами, що складаються на ринку праці, й не залежить від рівня цін і кількості грошей в обігу. Очевидно, що в умовах ринкової економіки такі посилення носять нереалістичний характер. Поява кредитних грошей сприяє економії засобів обігу.

6.4 Теорії інфляції

В даний час існує три основних напрями у теорії інфляції: кейнсіанська теорія інфляції, монетаристська кількісна концепція і теорія надзвичайних витрат.

Кейнсіанська теорія інфляції. Представники цієї теорії (Дж. М. Кейнс і Б. Хансен) виходять з аналізу доходів та видатків господарюючих суб'єктів та впливу їх на збільшення попиту. Вони вважають, що збільшення попиту з боку держави та підприємців призводить до збільшення виробництва та зайнятості. В той же час збільшення попиту населення, оскільки він (попит) носить невиробничий характер, призводить до інфляції. В зв'язку з цим вони рекомендують стимулювати приватні та державні інвестиції, але обмежувати заробітну плату працюючих. В даній концепції активну роль відіграє, за словами Кейнса, "ефективний" або грошовий попит, який, нібито, і створює грошову масу. Причому Кейнс розглядає два види інфляції:

- напівінфляція (повільна або повзуча), тобто таке збільшення грошової маси в умовах безробіття, яке не завдає небезпеки, оскільки не стільки призводить до зростання цін, скільки сприяє залученню безробітних до процесу виробництва;

- справжня інфляція (галопуюча) - вона можлива при досягненні повної зайнятості, коли зростання грошової маси цілком проявляється у зростанні цін на товари та послуги.

В зв'язку з цим в своїй роботі "Загальна теорія зайнятості, проценту та грошей" (1936 р.) Кейнс рекомендував проводити зниження не номінальної або "грошової" заробітної плати, яка, з його слів, є "непіддатливою" в силу завзятого відпору працівників, а здійснювати "гнучку інфляційну грошову політику", яка в кінцевому результаті призведе до зниження реальної заробітної плати.

На базі кейнсіанської теорії інфляції з'явилась так звана "крива Філіпса", яка відображає обернену залежність в розвитку цін і зайнятості у Великобританії. Новозеландський вчений А. Філіпс на базі аналізу тенденцій в економіці Великобританії з 1861 по 1957 р. прийшов до висновку, що за допомогою інфляції протягом майже ста років вдавалося переборювати спад виробництва і збільшувати зайнятість, а стабілізація цін супроводжувалась зниженням рівня зайнятості та економічної активності.

Згідно з "кривою Філіпса" були розроблені рекомендації щодо призупинення інфляції, утриманню її на певному рівні: або довести безробіття до високого рівня, або ж профспілкам вести більш стриману політику при переговорах про підвищення заробітної плати.

Однак економічні кризи 1974-1975 рр. та 1980-1982 рр. виявили новий феномен – стагфляцію, що заперечує "криву Філіпса", так як в ці періоди - періоди стагнації або кризи – темпи інфляції не зменшувались, а збільшувались.

Монетаристська концепція інфляції. Представники даного напрямку (М. Фрідмен та ін.) розглядають інфляцію як грошовий феномен, тобто результат надлишкової кількості грошей в обігу. З цією метою вони порівнюють індекси грошової маси та фізичного обсягу ВВП. Тут гроші відіграють активну роль, тобто грошова маса "створює" попит.

Монетаристи виступають проти неокейнсіанських заходів антициклічного регулювання, розглядаючи розвиток промислового циклу як зміну інфляції (підйом) та дефляції (криза). Звідси вони роблять висновок: оскільки інфляція викликає підйом промислового виробництва, її слід підтримувати в помірних розмірах.

Теорія інфляції, викликаній надлишковими витратами виробництва (Д. М. Кейнс, У. Торн, Р. Куен). Ця теорія пояснює зростання цін збільшенням витрат виробництва, вона тісно пов'язана із концепцією Кейнса, який вважав, що якщо перша стадія інфляції (напівінфляція) подає собою інфляцію попиту, то друга стадія (справжня інфляція) – результат інфляції витрат виробництва. На думку представників даної теорії, інфляцію викликають лише витрати, пов'язані з заробітною платою, на чому базується теорія інфляційної спіралі "заробітна плата – ціни", якої притримується більшість західних економістів, в тому числі П. Самуельсон, Дж. Гелбрейт. Ця теорія є основою антиінфляційних заходів по "замороженню" заробітної плати, політики обмеження доходів населення. Разом з тим слід відмітити, що сучасний період НТП характеризується підвищенням заробітної плати, тому західні економісти висувують тезу про те, що її збільшення не повинно перевищувати зростання продуктивності праці, інакше відбудеться розкручення "інфляційної спіралі".

Тема 7 Сутність та функції фінансів

- 7.1. Походження поняття «фінанси».
- 7.2. Передумови виникнення та розвитку фінансів.
- 7.3. Функції фінансів. Роль фінансів у суспільстві.

7.1 Походження поняття «фінанси»

Фінанси відіграють надзвичайно важливу роль у суспільстві. Основою вивчення фінансової науки є засвоєння її фундаментальних засад. Саме це визначає місце навчальної дисципліни «Фінанси» у системі економічної освіти.

Фінанси – сукупність економічних відносин, пов'язаних с обміном, розподілом і перерозподілом у грошовій формі вартості валового внутрішнього продукту (ВВП), а в певних умовах і національного багатства.

Фінанси – це процес формування доходів і видатків у певних грошових одиницях.

Термін «фінанси» походить від латинського кореня «finis», тобто «кінець».

В середньовічній латині це слово застосовували для визначення терміну сплати, а потім уже для визначення платіжного документа про погашення боргу. Звідси походження терміну «фінанси» як примусового платежу держави.

Від латинського «finansia» – доход, платіж.

- французькою «finanse» – аналогічний за значенням вираз.

Фінанси являють собою досить складне багатопланове суспільне явище, яке характеризується різними сутнісними ознаками та формами прояву. Як і будь-яке явище, вони можуть розглядатися на різних рівнях узагальнення і деталізації. Звідси походить формування *блоку фінансових дисциплін*, який можна поділити на *три рівні*:

- загальна теорія фінансів;
- характеристика окремих сфер і ланок фінансових відносин (фінанси підприємств, страхова справа, державні фінанси, зокрема бюджетна та податкова системи, міжнародні фінанси, фінансовий ринок, гроші та кредит);
- характеристика форм фінансових відносин і методів фінансової діяльності (фінансовий менеджмент, страховий менеджмент, бюджетний менеджмент, податковий менеджмент, міжнародні кредитно – розрахункові операції, банківські операції, ринок фінансових послуг тощо).

З виділенням державної казни та повнім відділенням її від власності монарха (16-17вв.) виникають поняття державних фінансів, державного бюджету, державного кредиту.

7.2 Передумови виникнення та розвитку фінансів

З кінця XVII ст. у Франції та інших країнах під виразом «фінанси» стали розуміти всю сукупність державного господарства його матеріальних засобів – доходів, видатків, боргів, **тобто фінанси розглядаються у зв'язку з розвитком держави та її потребами в ресурсах.**

Фінансове господарство – історична форма задоволення колективних потреб.

У 19 ст. від вузького розуміння фінансів як державного господарства перейшли до широкого розуміння фінансів як галузі знання (діяльності), що охоплює окрім державних фінансів ще і:

- сферу виробництва
- фінансові ринки
- державний кредит
- міжнародні фінанси

сучасне, розширене поняття фінансів
--

Вивчаючи фінанси, аналізуючи їх, можна зрозуміти, чому процвітали одні нації і що призвело до загибелі цілих імперій, чому при одних урядах і

парламентах у державі спостерігається розвиток економіки, а при інших – стагнація в економіці і соціально – економічна нестабільність у суспільстві.

Основним фактором розвитку фінансів була і залишається потреба в коштах, пов'язана із розвитком держави, вдосконаленням її функцій.

Однак форми і методи задоволення державних потреб визначаються економічним та історичним розвитком держави. Чим вищий той розвиток, тим цивілізованіші і науково-обґрунтованіші методи.

Економічне життя держави вимагає створення певних грошових фондів для задоволення різних потреб. Обсяг цих фондів кількісно і якісно характеризує масштаби діяльності і фінансові можливості будь-якої країни господарської структури, громадянина.

Ці грошові фонди власне і є фінансами.

Фінанси розглядаються як історична категорія у зв'язку з появою двох чинників:

- 1) держави;
- 2) товарно-грошових відносин.

Помилка, яка найчастіше допускається при визначенні сутності фінансів – це ототожнення їх з грішми.

Різниця між цими поняттями полягає в тому, що не всі гроші можуть бути фінансами. Фінансами гроші стають лише при створенні власником відповідного фонду і вкладення грошей у цінні папери чи у статутний фонд підприємства; надання кредиту комусь, завдяки чому можна буде отримати певний дохід.

7.3 Функції фінансів. Роль фінансів у суспільстві

У фінансовій літературі виділяють чотири функції:

- розподільна;
- регулювальна;
- контрольна;
- стабілізаційна.

1. За допомогою **розподільної функції** фінансів здійснюється первинний, але, головним чином, вторинний розподіл ВВП і національного доходу у суспільстві.

ВВП – це вартість кінцевих товарів та послуг, вироблених в країні в поточному році.

Перерозподіл НД здійснюється у зв'язку з:

- міжгалузевим і територіальним перерозподілом коштів;
- наявністю виробничої і невиробничої сфери;
- наявністю різних соціальних груп населення;
- наявністю різних форм власності.

Кінцевою метою перерозподілу НД і ВВП, що здійснюється за допомогою фінансів є розвиток виробничих сил, зміцнення держави, забезпечення високої якості життя всіх прошарків населення, підтримки рівноправності всіх форм власності.

Метою фінансового перерозподілу є також економічне стимулювання раціонального використання матеріальних, трудових, фінансових природних ресурсів, уникнення непродуктивних витрат.

2. **Регулювальна функція** фінансів пов'язана із втручанням держави (через податки, державні видатки, державні кредити) у процес відтворення виробництва.

3. **Контрольна функція** фінансів проявляється в контролі за розподілом ВВП по відповідних фондах і витратою їх за цільовим призначенням.

Завдання фінансового контролю:

- перевірка точного дотримання всіма суб'єктами законодавства;
- своєчасність і повнота виконання фінансових зобов'язань перед бюджетною системою, податковою службою, банками;
- виконання планів прибуткової і видаткової частин бюджету; ця функція здійснюється працівниками фінансових органів, податкової і банківської систем. Форми, методи, напрями контролю в ринкових умовах суттєво змінюються порівняно з адміністративною економікою.

Фінансовий контроль виступає у таких формах:

- державна;
- відома;
- внутрішня;
- незалежна;
- суспільна.

Державна – це контроль з боку держави за фінансовою діяльністю юридичних та фізичних осіб. Він охоплює загальнодержавний рівень розподілу ВВП.

Відома – контроль здійснюється галузевими міністерствами і відомствами відносно до підпорядкованих їм підприємств, організацій, установ. Об'єктом виступає фінансова діяльність підприємств.

Внутрішній контроль полягає у самоперевірці фінансової діяльності кожним суб'єктом розподільних відносин.

Незалежний фінансовий контроль проводиться спеціальними органами – аудиторськими фірмами з метою встановлення правильності законності у фінансовій діяльності окремих суб'єктів.

Суспільний – це контроль з боку суспільства за фінансовою діяльністю держави. Він здійснюється як за рахунок відкритості й гласності фінансової діяльності держави і надання права кожному громадянину.

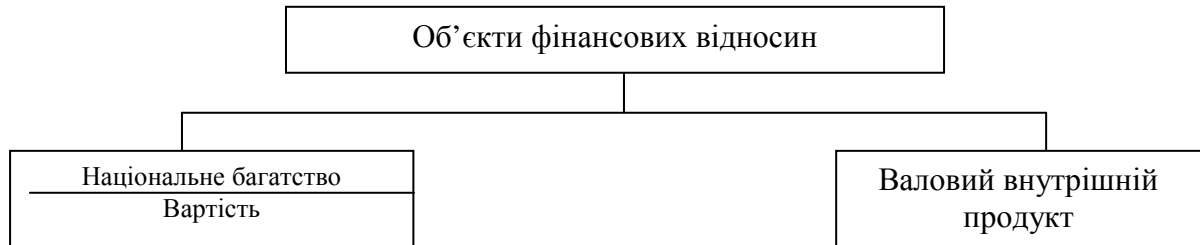
4. **Стабілізаційна функція** фінансів полягає в тому, щоб забезпечити для всіх господарюючих суб'єктів і громадян стабільні умови економічного і соціального розвитку.

Важливе значення при цьому має стабільність фінансового законодавства, без чого не можлива успішна політика, стабільний розвиток економіки держави.

Функції фінансів реалізуються через фінансовий механізм.

Функціонування фінансів пов'язано з такими поняттями як фінансові відносини, фінансова діяльність, гроші (**схема 1; схема 2**).

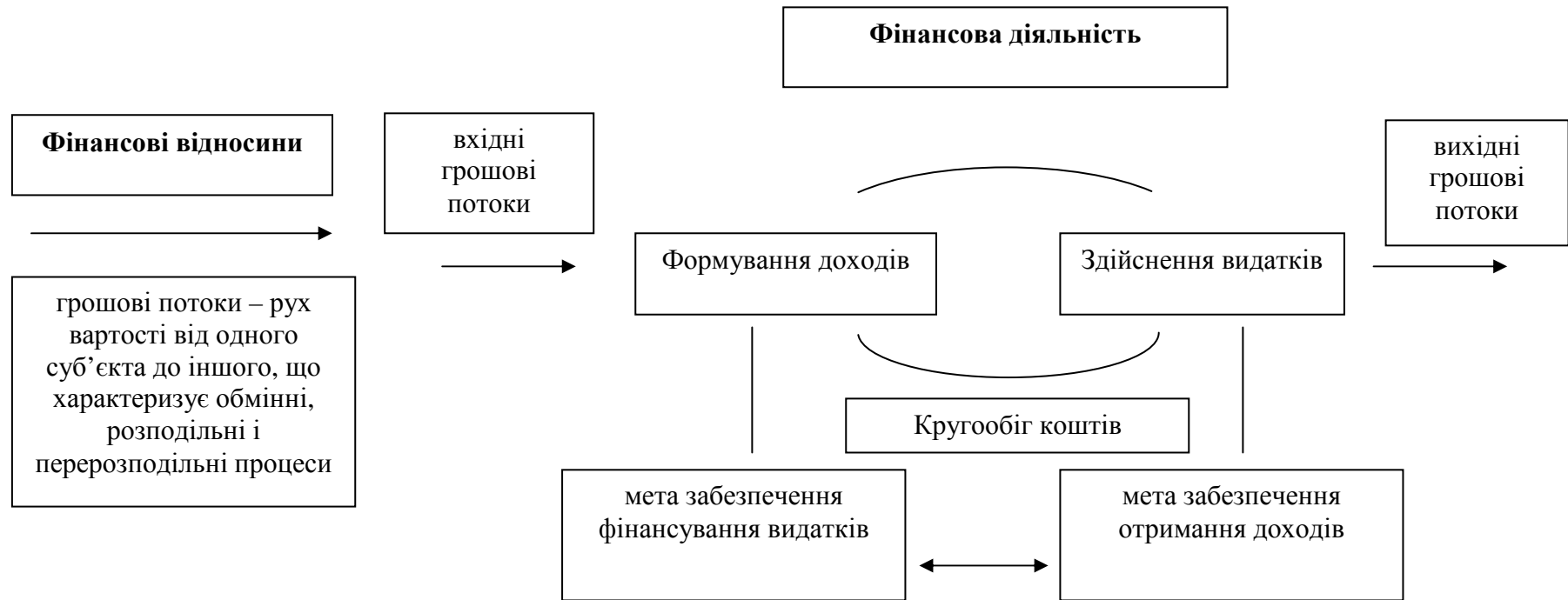
Схема 1

Состав:

- 1) основні засоби;
- 2) матеріальні ресурси;
- 3) золотий запас;
- 4) валютний запас;
- 5) природні ресурси;
- 6) страховий запас.

Схема 2 Організаційні засоби функціонування фінансів

Інструмент фінансових відносин – гроші.

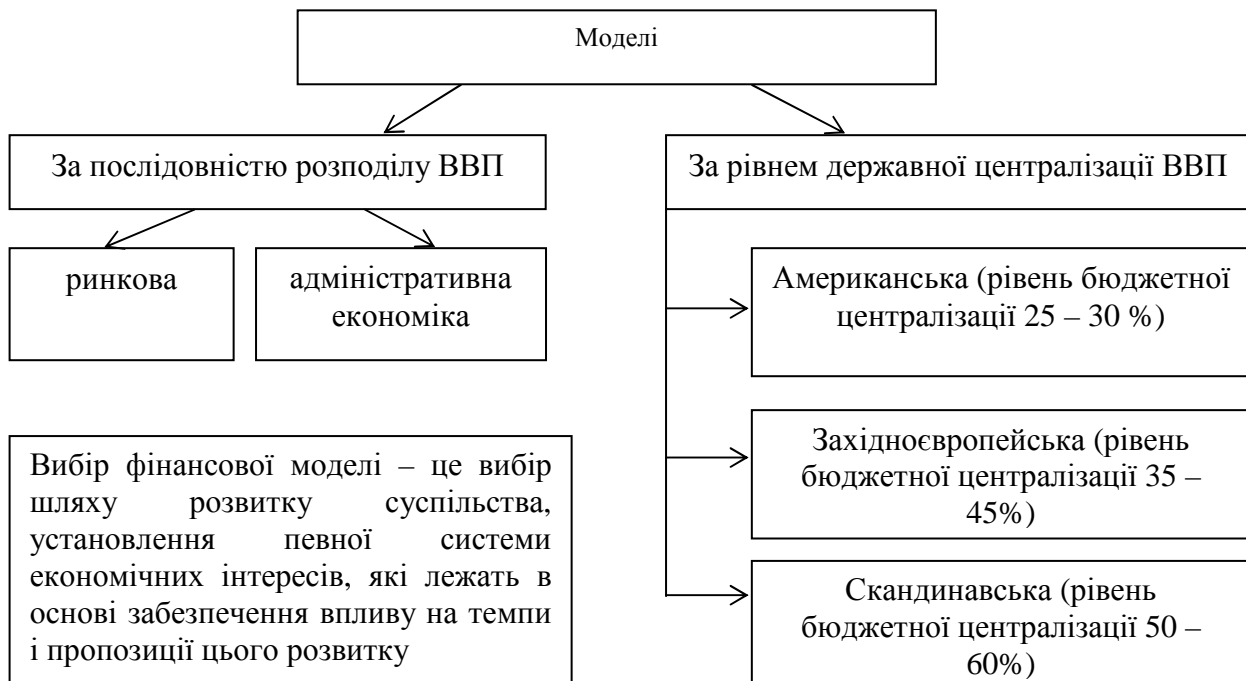
Доходи одного з суб'єктів завжди є видатками іншого.

Роль фінансів у суспільстві:

- *забезпечують кругообіг* фінансових ресурсів і тим самим безперервність відтворення виробництва;
- *забезпечують розподіл ВВП* і фінансові потреби юридичних, фізичних осіб та держави;
- *здійснюють перерозподіл* первинних і вторинних доходів між галузями, регіонами, верствами населення, юридичними і фізичними особами;
- *впливають* на інтереси суб'єктів розподільних відносин і *регулюють* різні напрями соціально-економічного розвитку;
- *відіграють* провідну роль у системі економічних методів управління економікою;
- фінансові показники *є індикаторами* економічного і соціального рівня розвитку суспільства, суб'єктів господарювання;
- *забезпечують контроль* за формуванням і використанням фінансів у державі.

Розподіл і перерозподіл ВВП може здійснюватись за різними схемами, згідно з якими будуються моделі фінансових відносин у суспільстві (схема 3).

Схема 3

Тема 8 Фінансова система та фінансовий механізм

- 8.1 Принципи структурування фінансової системи.
- 8.2 Внутрішня побудова фінансової системи.
- 8.3 Організаційна структура фінансової системи.
- 8.4 Схеми управління фінансовою системою.
- 8.5 Фінансова політика та її складові частини.

8.1 Принципи структурування фінансової системи

Фінанси як сукупність економічних відносин, пов'язаних з обміном, розподілом, використанням у грошовій формі вартості ВВП, являють собою складне суспільне явище.

З цих відносин виділяються окремі елементи, які мають свої характерні ознаки і особливості.

Сукупність цих елементів визначається терміном «*фінансова система*».

Фінансова система – це сукупність різноманітних видів фондів фінансових ресурсів.

Класифікація фінансової системи:

1. За внутрішнім устроєм – сукупність відокремлених, але взаємозв'язаних сфер та ланок.
2. За організаційною структурою – сукупність органів та інститутів, що здійснюють управління фінансовими потоками в країні.

Принципи внутрішньої будови фінансової системи такі:

- за каналами руху грошових потоків;
- за місцем концентрації фінансових ресурсів.

8.2 Внутрішня побудова фінансової системи

Внутрішня структура фінансової системи відображає об'єктивну сукупність фінансових відносин і є загальною для всіх країн. Вона складається зі сфер і ланок.

Сфера характеризує узагальнену за певною ознакою сукупність фінансових відносин, **а ланки** – їх відособлену частину (рис. 8.1).

Концентрація фінансових ресурсів проводиться у відповідних грошових фондах, що можуть виступати ознакою виділення ланок фінансової системи.

Сфера фінансів суб'єктів господарювання відображає рух грошових потоків підприємства.

Сфера державних фінансів, характеризує фінансову діяльність держави, вона поділяється на такі ланки: бюджет держави, державний кредит, фонди цільового призначення, фінанси державних підприємств.

Сфера міжнародних фінансів відображає перерозподільно-обмінні відносини і централізацію ресурсів на світовому рівні. Вона складається з: фінансів міжнародних організацій, фінансів міжнародних фінансових інституцій та міжнародного фінансового ринку.

Сфера фінансового ринку охоплює кругообіг фінансових ресурсів як специфічного товару. За формою ресурсів фінансовий ринок поділяється на ринок грошей, ринок кредитних ресурсів, ринок цінних паперів, ринок фінансових послуг. Функціонування фінансового ринку забезпечується через відповідні інституції - банки, інституційні інвестори, фондові біржі.

Окремою структурою фінансової системи є *страхування* – система особливих перерозподільних операцій, що виникають між учасниками страхового фонду в зв'язку з його утворенням за рахунок цільових грошових вкладень і використання на відшкодування витрат суб'єкта господарювання і перерозподіл допомоги громадянам (чи їх родинам) якщо наступив страховий випадок (у випадку втрати працездатності, досягнення визначеного віку, смерті і т.д.).

Рисунок 8.1 – Сфери та ланки фінансової системи

Внутрішня побудова фінансової системи залежить від того, до якої фінансової системи вона відноситься:

- **національна;** (ф. с. відображає структуру фінансів окремих країн. До їх складу входять:

- 1) фінанси суб'єктів господарювання;
- 2) страхування;
- 3) державні фінанси;
- 4) внутрішні валютний та фінансовий ринки.)

- **світова і регіональна** фінансові системи складаються з двох рівнів:

- 1) національні фінансові системи країн світу чи окремого регіону;
- 2) міжнародні фінанси, які відображаються у централізованих на світовому чи регіональному рівнях коштах та фінансових ресурсах.

До складу міжнародних фінансів належать:

- 1) фінанси міжнародних організацій;
- 2) міжнародні фінансові інститути;
- 3) міжнародні валютний та фінансовий ринки (банки і фондові біржі, що здійснюють операції в усьому світі чи певному регіоні.)

Побудова фінансової системи виходить з необхідності вирішення таких завдань:

- 1) формування, концентрація та оптимальне розміщення достатніх для виробництва певного обсягу ВВП фінансових ресурсів;
- 2) досягнення максимальної ефективності використання наявних фінансових ресурсів – максимізація обсягів виробленого ВВП на основі вибору раціональної структури форм фінансового забезпечення;
- 3) установа оптимальних пропорцій розподілу і перерозподілу виробленого ВВП з метою повного забезпечення потреб громадян, підприємств, держави;
- 4) всебічне сприяння залученню усіх тимчасових вільних коштів та отримання доходів через інституції фінансового ринку на потреби фінансового забезпечення виробництва ВВП;
- 5) формування страхових фондів з метою забезпечення відшкодування втрат фінансових ресурсів і доходів та встановлення максимальних передумов для використання коштів даних фондів у кругообігу ресурсів.

8.3 Організаційна структура фінансової системи

Організаційна структура фінансової системи – це сукупність фінансових органів та інститутів, що характеризує систему управління фінансами.

Основою для виділення органів управління фінансової системи (ФС) і є її внутрішня структура.

Загальне управління фінансовою діяльністю в країнах здійснюється органами державної влади та управління.

До складу ФС входять:

а) Органи управління:

- Міністерство фінансів;
- Державна податкова адміністрація;
- Державна контрольно-ревізійна служба;
- Державне казначейство;
- Рахункова палата;
- Аудиторська палата;
- Комітет з догляду за страховою діяльністю;
- Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку;
- Пенсійний фонд;
- Фонд соціального страхування;
- Українська державна інноваційна компанія.

б) Фінансові інститути:

- Національний банк;
- Комерційний банк;
- Страхові компанії;
- Небанківські кредитні установи (ломбард, кредитні суспільства)
- Міжбанківські валютні біржі;
- Фондова біржа;
- Фінансові посередники на ринку цінних паперів;
- Інституційні інвестори.

Фінансові органи та інститути можуть бути згруповані в 4 блоки

I блок – органи, які функціонують у сфері бюджету держави;

- Міністерство фінансів України і його відособлені підрозділи;
- Державне казначейство (ДК);
- Державна контрольно-ревізійна служба (ДКРС);
- Міністерство доходів і зборів (МДЗ).

II блок – контрольно-регулюючі органи

- Рахункова палата Верховної Ради України (РП);
- Державна комісія з цінних паперів та фондових ринків;
- Комітет зі спостереження за страховою діяльністю (КПСД);
- Аудиторська палата (АП) та аудиторські фірм.

III блок – фінансові інститути, які працюють на фінансовому ринку:

- Національний банк України (НБУ);
- Комерційний банк (КБ);
- Міжбанківська валютна біржа (МБВБ);
- Фондова біржа (ФБ);
- Фінансові посередники;
- Страхові компанії.

IV блок – органи управління цільовими фондами:

- Пенсійний фонд України;
- Фонд соціального страхування з тимчасовою втратою працездатності;
- Фонд загальнообов'язкового соціального страхування на випадок

безробіття;

- Фонд загальнообов'язкового страхування від нещасних випадків на виробництві та профхвороб.

8.4 Схема управління фінансовою системою

Таблиця 1 – Управління фінансовою системою, її сферами і ланками

Фінансові органи та інститути	Ланки фінансової системи	Напрями діяльності, функції
Міністерство фінансів	Бюджет держави	Складання і виконання
	Державний кредит	Випуск позик, використання залучених коштів, погашення боргів
	Міжнародні фінансові відносини	Взаємовідносини з урядами інших країн, міжнародними організаціями і міжнародними фінансовими інститутами
	Фінанси підприємств	Нормативно – організаційне регулювання фінансової діяльності
Державне казначейство	Бюджет держави	Виконання державного бюджету: фінансування видатків по регіонах
Контрольно – ревізійна служба	Бюджет держави	Ревізії, складання і виконання бюджетів, контроль за використанням бюджетних асигнувань
	Фінанси державного сектора	Контроль за фінансовою діяльністю
Міністерство доходів і зборів	Бюджет держави, загально – державні цільові фонди	Облік платників податків і обов'язкових платежів, контроль за дотриманням податкового законодавства
Рахункова палата Верховної Ради	Державний бюджет	Контроль з позиції макроекономічного, фінансового регулювання і діяльності фінансової політики. Контроль за складанням і виконанням бюджету
	Державний кредит	Контроль за залученням, використанням і погашенням держпозик
	Фінансовий ринок	Контроль у сфері грошово – кредитної політики
Комітет з нагляду за страховою діяльністю	Страховання	Видача ліцензій на страхову діяльність; контроль за діяльністю страхових компаній, розробка методичних рекомендацій
Страхові компанії	Страховання	Здійснення страхових операцій
Аудиторська палата	Фінанси підприємств	Видача ліцензії аудиторам і аудиторським фірмам, контроль за аудиторською діяльністю
Аудиторські фірми	Фінанси підприємств	Проведення незалежного фінансового контролю підприємств, надання консультативної допомоги
Національний банк – основний фінансовий інститут у сфері грошового ринку	Кредитна система	Реєстрація банків, видача ліцензій на окремі банківські операції, банківський нагляд; здійснює емісію грошей, регулює грошовий обіг в країні
	Державний кредит	Надає агентські послуги уряду з розміщення державних цінних паперів

Фінансові органи та інститути	Ланки фінансової системи	Напрями діяльності, функції
	Бюджет держави	Організація касового виконання
	Міжнародні фінансові відносини	Проведення міжнародних розрахунків
Комерційні банки	Банківська система	Здійснення банківських операцій
Міжбанківська валютна біржа	Валютний ринок	Купівля – продаж валюти і визначення валютних курсів
Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку	Ринок цінних паперів	Реєстрація випуску цінних паперів (крім державних); ліцензування діяльності фінансових посередників; регулювання операцій з цінними паперами; нагляд за діяльністю суб'єктів ринку
Фондова біржа	Ринок цінних паперів	Забезпечення первинного і вторинного ринку цінних паперів, проводить котирування
Фінансові посередники	Ринок цінних паперів	Виконання доручень емітентів з випуску цінних паперів та інвесторів з питань їх придбання
Пенсійний фонд	Фонд цільового призначення на пенсійне забезпечення	Акумуляція коштів фонду, нарахування та виплата пенсій допоміг
Фонд соціального страхування	Фонд цільового призначення	Акумуляція коштів фонду нарахування та виплата коштів по соціальному страхуванню

Формування системи фінансових органів і інституцій, розмежування функцій і повноважень між ними має забезпечити надійне та ефективне управління фінансами в країні.

8.5 Фінансова політика та її складові частини

Фінансова політика – комплекс дій і заходів, що здійснюються державою в межах наданих їй функцій та повноважень у сфері фінансової діяльності суб'єктів господарювання та фінансових інституцій, громадян і безпосередньо держави з метою вирішення певних завдань і досягнення поставлених цілей.

Суб'єктом виробництва фінансової політики є держава в особі вищих органів влади та управління і основних фінансових органів – Міністерство фінансів та центрального банку, а **суб'єктами реалізації** – фінансові органи та інститути.

Складові фінансової політики

Фінансова політика розглядається у широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні вона відображає усі сторони функціонування фінансів і охоплює монетарну (грошово - кредитну) та фіскальну політики.

Монетарна політика являє собою комплекс дій та заходів у сфері грошового ринку. Її механізм засновується на пропозиції грошей та їх вартості як фінансових ресурсів.

Фіскальна політика характеризує дії держави щодо централізації частини виробленого ВВП та її суспільного використання. Саме фіскальна політика складає основу фінансової політики у її вузькому розумінні. Водночас ця політика ширша, оскільки включає також політику у сферах фондового і страхового ринків, а також міжнародних фінансів.

Фіскальну політику можна умовно поділити по **двох напрямках** – **податкову і бюджетну**.

Податкова політика характеризує діяльність держави у сфері оподаткування – установлення видів та співвідношення податків, визначення платників та підхід до них (уніфікований чи диференційований), установлення ставок оподаткування, надання податкових пільг тощо. Вона відображає як потреби держави у коштах, так і вплив податків на діяльність підприємств і громадян.

Бюджетна політика являє собою діяльність відносно формування бюджету держави, його збалансування, розподіл бюджетних коштів тощо.

Існують:

1. **Фінансова політика в сфері міжнародних фінансів**, пов'язана з налагодженням взаємовідносин держави з міжнародними організаціями і фінансовими інститутами, членство в яких є добровільним.

2. **Фінансова політика у сферах фондового і страхового ринків** характеризується діями держави щодо їх розвитку і регулювання, створення відповідних гарантій клієнтам страхових та інституційних інвесторів.

3. **Боргова політика держави**. Вона починається з визначення співвідношення між податковими і позиковими фінансами.

Фінансова стратегія – це політика, що розрахована на довготермінову перспективу і вирішення глобальних завдань соціально-економічного розвитку.

Фінансова тактика являє собою поточну політику, спрямовану на вирішення конкретних завдань відповідного періоду, що впливають із розробленої фінансової стратегії.

Її головне завдання – досягнення стратегічних цілей розвитку.

Фінанси підприємств реалізуються за двома напрямками:

- 1) регламентування фінансових відносин у суспільстві;
- 2) здійснення поточної фінансової діяльності.

Регламентування фінансових відносин характеризує стратегію фінансової політики, **поточна фінансова діяльність** – її тактику.

Залежно від *ступеня законодавчого чи адміністративного регламентування* фінансових відносин, який характеризується тією часткою доходу, що розподіляється і споживається відповідно до чинних законів чи адміністративних рішень, розрізняють **три типи фінансової політики**:

1. жорстка регламентація;
2. помірна регламентація;
3. політика мінімальних обмежень.

Жорстка регламентація полягає в тому, що переважна частина фінансових відносин регулюється державою. Є малоефективною.

Помірна регламентація – здійснюється у законодавчій формі та

охоплює обмежену частину фінансових відносин – взаємовідносини з державою, окремі елементи взаємовідносин на кредитному, валютному і страховому ринках.

Політика мінімальних обмежень спрямована на формування максимальної заінтересованості суб'єктів підприємницької діяльності та громадян в ефективному господарюванні.

Основою фінансової політики держави є вибір фінансової моделі суспільства. Співвідношення між напрямками фінансової політики, застосуванням її окремих типів визначаються характером фінансової моделі, що встановлена на даний час.

Поточна фінансова діяльність держави відображає тактику реалізації фінансової політики. Її основним знаряддям є бюджет.

Залежно від **завдань**, на розв'язання яких спрямована **фінансова політика**, вона поділяється на такі **види**:

- політика стабілізації;
- політика економічного зростання;
- політика стримування ділової активності.

Політика стабілізації спрямована на підтримування макроекономічної рівноваги на основі сталих обсягів виробництва при стабільності цін. Існує два різновиди:

Перша – це політика стабілізації після економічного спаду, яка має стимулюючий характер.

Друга – політика стабілізації в період економічного піднесення, що має обмежувальне спрямування.

Політика економічного зростання – спрямована на досягнення необхідного для країни рівня щорічного збільшення обсягів ВВП із урахуванням її потенціалу. Реалізація може здійснюватися *трьома основними способами*:

- через зростання державних видатків;
- зниження рівня оподаткування;
- проведення політики „дешевих грошей”.

Політика стримування ділової активності використовується для регулювання економічного циклу з метою запобігання кризи надвиробництва чи недопущення виснаження економіки внаслідок надмірних темпів економічного зростання. *Здійснюється такими способами*:

- скорочення державних видатків;
- підвищення рівня оподаткування;
- установлення високих процентних ставок за кредитами.

За характером реалізації фінансова політика поділяється на:

1. **Дискреційну** – це політика яка передбачає здійснення державою певних заходів, спрямованих на реалізацію фінансової стратегії і тактики.

2. **Не дискреційна** – це політика яка полягає у використанні певних фінансових інструментів – „умонтованих стабілізаторів”, які автоматично регулюють ситуацію в економіці.

Процес формування і реалізації фінансової політики охоплює кілька етапів:

1. Визначення цілей, постановка завдань.
2. Вибір типу фінансової політики.
3. Вибір напрямів реалізації (монетарна чи фіскальна) та розмежування завдань між ними.
4. Вибір інструментів реалізації.
5. Координація дій окремих інструментів.
6. Здійснення конкретних заходів.
7. Контроль за ходом реалізації.

Тема 9 Фінанси суб'єктів господарювання та неприбуткових організацій

- 9.1. Поняття фінансів підприємницьких структур.
- 9.2. Класифікація суб'єктів господарювання за певними ознаками.
- 9.3. Особливості організації і функціонування фінансів різних форм власності та видів діяльності

9.1 Поняття фінансів підприємницьких структур

1. Фінанси підприємств – це економічні, грошові відносини, що виникають в результаті руху грошей і утворених на цій основі грошових потоків, пов'язаних з функціонуванням створених на підприємствах грошових фондів. Фінанси підприємств є основою фінансової системи держави, оскільки підприємства є головною ланкою народного господарства. Стан фінансів підприємств здійснює вплив на забезпеченість загальнодержавних і регіональних грошових фондів фінансовими ресурсами. Залежність тут пряма: чим стабільніший фінансовий стан підприємств, тим забезпеченіші загальнодержавні та регіональні грошові фонди, більш повно задовольняються соціальні і культурні потреби тощо. Сутність фінансів підприємств проявляється через їх функції. Під функціями потрібно розуміти ту “роботу”, яку виконують фінанси. Погляди економістів на функції фінансів різні, але їх виділяють не більше трьох: забезпечення процесу господарювання грошовими коштами, контрольна і розподільча.

Розподільча функція здійснюється за допомогою фінансових інструментів: норм, ставок, тарифів, відрахувань тощо, встановлених державою.

Однією з найважливіших сторін фінансової діяльності підприємств є формування і використання різноманітних грошових фондів, які можна розбити на 4 групи:

Фонди власних коштів – це статутний фонд (капітал), додатковий капітал, інвестиційний фонд, валютний фонд та ін.

Фонди позичених коштів – кредити банків, комерційні кредити, факторинг, лізинг та ін.

Фонди залучених коштів – фонди споживання, розрахунки по дивідендах, доходи майбутніх періодів, резерви майбутніх витрат і платежів.

Оперативні грошові фонди – існують для виплати заробітної плати, дивідендів, платежів до бюджету.

Перша група грошових фондів підприємства – фонди власних коштів, що відіграють вирішальну роль у його діяльності.

При організації підприємство повинно мати статутний фонд або статутний капітал, за рахунок якого формуються основні фонди і оборотні кошти. Організація статутного капіталу, його ефективне використання, управління ним – одне з головних і важливих завдань фінансової служби підприємства. Статутний капітал – основне джерело власних коштів на підприємстві. Сума статутного капіталу акціонерного товариства відображає суму випущених ним акцій, а державного і комунального підприємства – величину статутного фонду. Статутний фонд змінюється підприємством, як правило, за результатами його роботи за рік після внесення змін в установчі документи. Статутний капітал підприємства визначає мінімальний розмір його майна, що гарантує інтереси його кредиторів. Статутний капітал виступає першим грошовим фондом, що відображається в пасиві балансу.

Додатковий капітал є другим фондом після статутного і включає:

- результати дооцінки основних фондів;
- емісійний дохід акціонерного товариства (дохід від продажу акцій зверх їх номінальної вартості за мінусом витрат на їх продаж);
- безповоротно отримані грошові та матеріальні цінності на виробничі потреби;
- асигнування з бюджету на фінансування капітальних вкладень;
- надходження для поповнення оборотних коштів.

Резервний капітал – утворюється за рахунок прибутку, величина відрахувань до якого визначається статутом.

Інвестиційний фонд – призначений для розвитку виробництва. В ньому концентруються:

- амортизаційний фонд(для простого відтворення основних фондів);
- фонд накопичення(за рахунок прибутку підприємства для розвитку виробництва);
- позичені джерела;
- залучені джерела.

Інвестиційний фонд є джерелом збільшення статутного фонду.

Валютний фонд – формується за рахунок валютної виручки від експортних операцій і тих, що купують валюту для здійснення імпорتنих операцій. Цей фонд не має самостійного цільового призначення.

Друга група – фонди позичених коштів. В умовах ринкової економіки жодне підприємство не може обійтись без позичених коштів. Їх різноманітність дає можливість використання їх в різних ситуаціях. Позичені кошти в нормальних економічних умовах сприяють підвищенню виробництва, його ефективності.

Третя група – фонди залучених коштів – мають подвійний характер: з одного боку, вони знаходяться в обороті підприємства, з іншого – вони належать його робітникам (дивіденди і фонд споживання):

- фонд споживання – грошовий фонд, що створюється за рахунок чистого прибутку і використовується на задоволення матеріальних та соціальних потреб підприємства. При формуванні фонду споживання необхідно враховувати таку закономірність : темпи зростання оподаткованого прибутку повинні бути вищими за темпи зростання даного фонду, включаючи зарплату.

Четверта група – оперативні грошові фонди підприємства створюються ним періодично. Два рази на місяць, як правило, на підприємстві формується.

Фонд виплати заробітної плати. Для забезпечення вчасної виплати зарплати на рахунку підприємства повинні накопичуватися необхідні грошові кошти, а при їх відсутності підприємство звертається до банку за кредитом на виплату зарплати. Велике значення при цьому має визначення оптимальних строків виплати зарплати і кількості днів, необхідних для цього. Періодично підприємство організовує фонд для платежів у бюджет різноманітних податків. Несвоєчасні платежі до бюджету підприємством тягнуть за собою штрафні санкції.

Окрім перерахованих, на підприємстві створюється низка інших фондів грошових коштів:

- для погашення кредитів банків;
- освоєння нової техніки;
- проведення науково-дослідних робіт;
- відрахувань іншим організаціям.

Сьогодні майже скрізь фінанси підприємств знаходяться у кризовому стані, який проявляється в:

- значній нестачі коштів як для здійснення виробничої діяльності, так і для інвестицій;
- низькому рівні заробітної плати, затримці її виплати;
- практичному припиненні фінансування соціальної сфери з боку підприємства;
- дуже дорогому кредиті і практичній неможливості у достатньому його використанні для потреб підприємства;
- значних невиконаних підприємств одне одному, що нарощуються досить високими темпами, що збільшує дефіцит грошових коштів у підприємств і ускладнює їх проблеми.

Тому в даний момент першочерговим завданням для держави і підприємств є зміцнення фінансів підприємства і на цьому – стабілізація фінансів держави. Без вирішення цього питання інші проблеми вирішити неможливо.

Основним шляхом зміцнення фінансів підприємств може бути оптимізація використання ними грошових коштів і ліквідація їх дефіциту.

Найважливіші напрямки удосконалення фінансової роботи на підприємствах такі:

- системний і постійний фінансовий аналіз їх діяльності;

- організація оборотних коштів у відповідності до діючих вимог з метою оптимізації фінансового стану;
- оптимізація затрат підприємства на основі розподілу їх на постійні і змінні і аналіз взаємодії і взаємозв'язку “Затрати-витрати-прибуток”;
- оптимізація розподілу прибутку і вибір найбільш ефективної дивідендної політики;
- більш широке впровадження комерційного кредиту і вексельного обігу з метою оптимізації джерел грошових коштів і впливу на банківську систему;
- використання лізингових відносин з метою розвитку виробництва;
- оптимізація структури майна і джерел його формування з метою недопущення незадовільної структури балансу;
- розробка і реалізація стратегічної фінансової політики.

Фінанси підприємств – важливіша категорія ринкової економіки. Вони відіграють вирішальну роль в системі фінансових відносин держави і сприяють вирішенню проблеми дефіциту бюджету, розвитку фондового ринку.

У фінансовій системі країни визначальне місце займають фінанси підприємств, організацій, установ, які діють на засадах комерційного розрахунку. Комерційний розрахунок знаходиться у тісному зв'язку з підприємництвом, яке діюче законодавство України визначає як самостійну ініціативу, систематичну, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг та заняття торгівлею з метою отримання прибутку. Найважливіші принципи підприємництва: вільний вибір діяльності; залучення на добровільних засадах майна та коштів інших юридичних осіб і громадян; самостійне формування програми діяльності та вибір постачальників і споживачів виробленої продукції; встановлення цін відповідно до законодавства; вільний найом працівників; залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних та інших видів ресурсів, використання яких не заборонено законом; вільне розпорядження прибутком, що залишається після внесення платежів, встановлених законодавством.

Комерційний розрахунок полягає у: отриманні максимального прибутку при мінімальних затратах; повній самостійності суб'єктів господарювання; невтручання держави у внутрішні справи підприємства.

Державне регулювання підприємницької діяльності в умовах ринку здійснюється через: 1) податкову та фінансово-кредитну політику, включаючи встановлення ставок податків і процентів по державних кредитах; податкових пільг, цін і правил ціноутворення; цільових дотацій; валютного курсу, розмірів економічних санкцій, державне майно і систему резервів, ліцензії, концесії, лізинг, соціальні, екологічні та інші норми і нормативи; 2) науково-технічні, економічні та соціальні державні програми; 3) договори на виконання робіт і поставок для державних потреб.

Втручання державних органів влади і управління у господарську діяльність підприємств не допускається, якщо вона не суперечить законодавству.

В процесі проведення господарської діяльності на підприємствах виникають різноманітні фінансові відносини, пов'язані з розподілом і перерозподілом створеної вартості, утворенням і витрачанням централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів. Це відносини:

- всередині самого підприємства з приводу утворення первинних доходів, формування та використання цільових фондів (амортизаційного, статутного, матеріального заохочення);
- з акціонерами, пайщиками, засновниками;
- з державою по сплаті податків, зборів, внесків та інших обов'язкових платежів;
- з іншими підприємствами та організаціями з приводу утворення асоціації, спільних підприємств, міжгосподарських об'єднань, сплати штрафів;
- з вищими структурами управління при перерозподілі фінансових ресурсів всередині галузі;
- із страховими, банківськими організаціями та ін. Таким чином, фінанси різних форм власності обслуговують весь процес формування, розподілу і використання доходів і нагромаджень на підприємств.

Матеріальною базою функціонування підприємства і здійснення ним виробничої та інших видів діяльності є майно підприємств, в т.ч. статутний фонд як сукупність вкладів (у грошовому виразі) учасників або власників у майно при створенні підприємства для забезпечення його діяльності в розмірах, визначених установчими документами. Внески в статутні фонди можуть бути зроблені в будь-якій формі, але завжди вони повинні мати вартісну оцінку (будинки, споруди, машини, устаткування, цінні папери, права інтелектуальної власності, грошові кошти тощо).

Держава регулює розміри статутних фондів окремих видів суб'єктів господарювання, так, встановлені мінімальні розміри статутних фондів товариств з обмеженою відповідальністю; акціонерних товариств; інвестиційних та страхових компаній, комерційних банків.

Однією з найважливіших тенденцій в розвинутих країнах світу була в останні два десятиріччя тенденція до роздержавлення економіки, складовою частиною якої є приватизація. Роздержавлення – процес переходу державної власності в інші недержавні форми: приватну, кооперативну, акціонерну та ін. Приватизація – перехід державної власності в руки окремої особи. Частка державної власності в Україні після здобуття нею незалежності становила 92%. Законодавство України передбачає, що першочерговій приватизації підлягають об'єкти, які найбільше впливають на розвиток споживчого ринку, а також ті, що нині стримують стабілізацію державного бюджету, гальмують економічний розвиток України, формування її ринкової економіки. Це – підприємства оптової і роздрібною торгівлі, житлово-комунального господарства, з переробки сільськогосподарської продукції, деревообробної і легкої промисловості, збиткові підприємства всіх галузей, законсервовані і об'єкти незавершеного будівництва тощо. У 1991-1998 рр. в Україні було приватизовано до 60 тис. Підприємств, причому цей процес відбувається прискорено. Але цей процес не має характеру народної приватизації, як це значною мірою було у Чехії. Про

свідчить видача кожному громадянину приватизаційного сертифіката на суму лише 1 млн. 50 тис. купоно-карбованців (10 грн. 50 коп.), при вкладанні якого в акції підприємства (інвестиційної компанії тощо) сума дивіденду становила менше 0,1% річної середньої заробітної плати. Це лише формально перетворює власників приватизаційних сертифікатів на власників підприємств. За підтвердженням економістів, вартість приватизаційного сертифіката мала б становити не менше 5 тис. дол., з урахуванням проведеної урядом індексації його реальна вартість становила у 1997 році приблизно 20 грн.

Оцінка вартості підприємств, що приватизуються здійснюється за відповідною вартістю наявних основних фондів та оборотних коштів. При цьому ціна може встановлюватися з урахуванням потенційної рентабельності підприємства або ринкових цін на майно.

У проведенні приватизації беруть участь окремі органи, фізичні та юридичні особи. Це – суб'єкти приватизації. До них належать державні органи приватизації, а також продавці, покупці державного майна та посередники.

Державні органи приватизації включають фонд державного майна України та його регіональні відділення та представництва. Зазначений фонд розробляє програму приватизації на поточний рік і прогноз на перспективу та здійснює організацію і контроль за приватизацією. Він підзвітний ВРУ.

Покупці – 1) громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства; 2) юридичні особи, зареєстровані на території України; 3) юридичні особи інших держав.

Посередники: 1) фінансові посередники – здійснюють продаж придбаних акцій на ринку цінних паперів; 2) довірчі товариства – від імені і за дорученням і за рахунок власників приватизаційних паперів здійснюють представницьку діяльність з приватизаційними паперами; 3) холдінги та інвестиційні фонди – акумулюють приватизаційні кошти громадян та вклади інших покупців в обмін на акції власного випуску.

Основні принципи приватизації державного майна. Це – законність надання пільг членам трудових колективів підприємств, що приватизуються, рівність прав громадян у процесі приватизації, пріоритетне надання прав громадянам України на придбання державного майна, безоплатна передача частини державного майна кожному громадянину України, додержання антимонопольного законодавства.

Викупу підлягають здебільшого невеликі державні підприємства. Крупні підприємства приватизуються шляхом перетворення їх в акціонерні товариства. Поряд з цим значна частина державного майна приватизується безоплатно.

Загалом процес приватизації має як позитивні так і негативні аспекти.

Позитивні:

1) певне послаблення командно-адміністративних методів в управлінні державними підприємствами;

2) певне розширення процесу демократизації власності внаслідок зосередження частини акцій у найманих працівників;

3) певне зростання рентабельності державних підприємств.

Негативні аспекти роздержавлення і приватизації:

- 1) втрата населенням можливості отримувати товари і послуги з державного сектора за відповідно дешевими цінами;
- 2) зростання безробіття внаслідок капіталістичної раціоналізації державних компаній;
- 3) продаж державної власності за штучно заниженими цінами;
- 4) приватизація переважно прибуткових підприємств (що суперечило офіційно проголошеній меті оздоровити збитковий державний сектор);
- 5) монополізація більшої частини державної власності в руках фінансового капіталу;
- 6) зростання цін на державні товари і послуги.

До негативних аспектів приватизації відносять:

- 1) проведення роздержавлення і приватизації з порушенням чинного законодавства;
- 2) недосконалість законів, що регулюють ці процеси, їх часту зміну та корегування;
- 3) відсутність належної організації обміну майнових сертифікатів більшістю населення на акції підприємств тощо.

9.2 Класифікація суб'єктів господарювання за певними ознаками

Для практики господарювання в ринкових умовах, кваліфікованого управління підприємствами виключно важливим є їх чітка і повна класифікація за певними ознаками. Так, за кваліфікаційною ознакою в залежності від форми власності розрізняють приватні, колективні, державні та спільні підприємства, а за правовим статусом і формою господарювання — одноосібні, кооперативні, орендні, господарські товариства.

Приватними є підприємства, що засновані на власності майна окремих громадян, з правом найму робочої сили. До цього виду відносять також індивідуальні та сімейні підприємства. Вони базуються відповідно на власності майна однієї особи або членів однієї сім'ї, виключно їх особистій праці. Колективне — це таке підприємство, що ґрунтується на власності його трудового колективу, а також кооперативу, іншого статутного товариства або громадської організації. В Україні функціонують державні та державно-комунальні підприємства. Їх майно вважається відповідно власністю загальнодержавних чи адміністративно-територіальних одиниць. Майно, що закріплене за державним підприємством, належить йому на праві повного господарського відання. Здійснюючи це право, державне підприємство володіє, користується та розпоряджається зазначеним майном на свій розсуд, вчиняючи щодо нього будь-які дії, які не суперечать чинному законодавству та статуту підприємства. Відчуження від держави засобів виробництва, що є державною власністю і закріплені за державним підприємством, здійснюється виключно на конкурентних засадах (через біржі, за конкурсом, на аукціонах) у порядку, що визначається Фондом державного майна України. Одержані в результаті відчуження зазначеного майна кошти направляються виключно на інвестиції.

Організація фінансів є різною на державних і приватних підприємствах, в той же час різноманітність підприємств недержавної форми власності теж має свої особливості в процесі організації і функціонування фінансів.

Якщо підприємство засноване на базі об'єднання майна різних власників (юридичних осіб та громадян), то його називають спільним підприємством (зі змішаною формою власності). На підприємстві із змішаною формою власності капітал може належати також підприємцям двох або декількох країн. Їх реєстрація здійснюється в країні одного з засновників такого підприємства, це зумовлює місце знаходження його штаб-квартири. Якщо метою створення змішаного підприємства слугує спільна підприємницька діяльність, то його називають спільним. Саме такі численні спільні підприємства функціонують у різних галузях народного господарства України.

Існує також класифікація підприємств (фірм) за правовим статусом і формою господарювання. Одноосібне підприємство є власністю однієї особи або родини; воно несе відповідальність за свої зобов'язання усім майном (капіталом). Кооперативні підприємства (кооперативи) — це добровільні об'єднання громадян з метою спільного ведення господарської або іншої діяльності. Характерною ознакою є особиста участь кожного в діяльності, використання власного або орендованого майна. В економіці України функціонують два основних типи кооперативів: виробничі і споживчі.

Орендні підприємства — засновані на договірних умовах щодо тимчасового володіння і користування майном, що необхідне орендарю для здійснення підприємницької діяльності. Об'єктами оренди можуть бути цілісні майнові комплекси державних підприємств або їх структурних підрозділів (філіалів, цехів, дільниць), а також окремі одиниці майна.

Господарські товариства являють собою певні об'єднання підприємців. У більшості країн з ринковою економікою такі товариства залежно від характеру інтеграцій (осіб чи капіталу) та міри відповідальності за свої зобов'язання (повна чи часткова) поділяються на повні, з обмеженою відповідальністю, з додатковою відповідальністю, командитні і акціонерні.

Повне товариство (товариство з повною відповідальністю), всі учасники якого займаються спільною підприємницькою діяльністю і несуть солідарну відповідальність за зобов'язання підприємства усім майном.

Товариством з обмеженою відповідальністю вважається таке, що має статутний фонд, поділений на частини, розмір котрих визначається засновницькими документами, учасники цього товариства несуть відповідальність в межах їх вкладів.

Товариством з додатковою відповідальністю визнається товариство, статутний фонд якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів. Учасники такого товариства відповідають за його боргами своїми внесками до статутного фонду, а при недостатності цих сум - додатково належним їм майном в однаковому для всіх учасників кратному розмірі до внеску кожного учасника. Граничний розмір відповідальності учасників передбачається в установчих документах.

Командитним є товариство, яке, поряд з членами з повною відповідальністю, включає одного чи більше учасників, відповідальність котрих обмежується особистим вкладом у майно такого підприємства.

Найбільш розвинутою формою господарських товариств є акціонерне товариство. Головним атрибутом такого товариства слугує акція — цінний папір без встановленого терміну обігу, який свідчить про пайову участь в статутному фонді товариства, підтверджує членство в ньому і право на участь в управлінні ним; дає учаснику товариства право на одержання частки прибутку у вигляді дивіденду та участь в розподілі майна при його ліквідації. Акціонерні товариства на території України створюються і діють відповідно до Закону України “Про господарські товариства”. Акціонерні товариства — невід’ємна частина ринкової економіки. Цінні папери, що ними випускаються, розміщуються між підприємствами, а також окремими громадянами. Акціонування — це один із способів приватизації. Акціонерне товариство створюється засновником в особі національних і іноземних юридичних і фізичних осіб, число яких не обмежується. Акціонерні товариства можуть бути відкритого і закритого типу. Різниця між ними заключається у тому, що статутний капітал акціонерного товариства відкритого типу формується шляхом продажу акцій у формі відкритої підписки, а в акціонерних товариствах закритого типу статутний капітал створюється тільки за рахунок внесків засновників, тобто акції у відкритий продаж не надходять. В акціонерних товариствах відкритого типу акції можуть передаватись із рук в руки без згоди інших акціонерів, тоді як в акціонерних товариствах закритого типу акції переходять із рук в руки тільки за згодою більшості інших акціонерів (якщо інше не передбачено статутом). Число і склад акціонерів акціонерного товариства відкритого типу не обмежуються. В акціонерному товаристві закритого типу число акціонерів, які володіють звичайними акціями, не повинно перевищувати 50%.

9.3 Особливості організації і функціонування фінансів різних форм власності та видів діяльності

Принципи функціонування фінансів підприємств єдині для всіх видів і форм підприємницьких структур. Проте в організації фінансів, структурі джерел фінансових ресурсів, розподілі й використанні одержаного прибутку, взаєморозрахунків з бюджетом є певні відмінності. Ці відмінності пов’язані з формою власності, видом діяльності, технологічними особливостями процесу виробництва товарів, виконання робіт та надання послуг.

Залежно від форми власності підприємства поділяються на державні та недержавної форми власності. Останні, в свою чергу, поділяються на орендні, акціонерні, кооперативні, спільні, індивідуальні та інші. Особливості функціонування фінансів тут пов’язані насамперед із джерелами формування й використання фінансових ресурсів.

На підприємствах державної форми власності при їх створенні використовуються бюджетні кошти. Держава є власником цих ресурсів і лише

тимчасово передає право володіння і розпорядження ними керівництву підприємства, з яким укладається відповідний контракт. Державні підприємства як джерело фінансових ресурсів можуть використовувати банківський кредит, державні дотації тощо. Прибуток, одержаний в результаті господарської діяльності, є власністю держави й використовується відповідно до чинного законодавства. Прибуток, що залишається у державного підприємства після сплати податків та інших платежів у бюджет (чистий прибуток), надходить у розпорядження трудового колективу підприємства. Частина цього прибутку передається у власність членів трудового колективу в порядку і розмірах, визначених законодавчими актами України. Сума прибутку, що належить членові трудового колективу, утворює його вклад. На суму вкладу членові трудового колективу, за його бажанням, може бути видано акції. Держава може застосовувати й інші форми регулювання діяльності підприємств державної та комунальної власності.

Організація фінансів підприємств недержавної форми власності характеризується більшою можливістю щодо формування та використання фінансових ресурсів. Вони можуть залучати кошти засновників підприємства за допомогою випуску акцій, як пайові внески, спонсорські кошти, фінансові допомоги як держави, так і недержаних фінансових інститутів. Результати господарської діяльності, тобто сума одержаного прибутку, є власністю акціонерів або засновників підприємства. Після сплати податків прибуток використовується відповідно до рішень власників підприємства.

Особливості організації фінансів визначаються також характером виробництва, тобто технологічними особливостями виробництва, залежністю виробництва від природних чи кліматичних умов. Так, наприклад, у легкій промисловості структура фондів фінансових ресурсів відрізнятиметься від загальної у промисловості. Тут високою буде питома вага ресурсів, сконцентрованих в обігових коштах, оскільки в цій галузі в собівартості продукції є значні затрати сировини і матеріалів, значно вищі затрати на оплату праці.

Різна фондомісткість і матеріаломісткість деяких видів виробництва визначає структуру затрат на виробництво і реалізацію продукції, співвідношення основних фондів і обігових коштів, а це, в свою чергу, визначає різну потребу в фінансових ресурсах. На підприємствах із тривалим виробничим циклом (суднобудування, літакобудування), а також із сезонним характером виробництва (сільське господарство) виникає потреба в додаткових фінансових ресурсах, що зумовлює залучення коштів у формі банківського кредиту. Це, в свою чергу, призводить до зростання собівартості продукції, оскільки кредитні ресурси є платними.

Особливості виробничого процесу в деяких видах підприємницьких структур впливають на швидкість обігу фінансових ресурсів, структуру грошових фондів, що обслуговують цей процес, взаємовідносини підприємницьких структур із бюджетом і позабюджетними централізованими фондами.

Тема 10 Фінанси населення

- 10.1 Сутність і джерела формування фінансових ресурсів населення.
- 10.2 Види домашніх господарств за особливостями фінансової поведінки.
- 10.3 Характеристика споживчого бюджету домашніх господарств.
- 10.4 Фінансові характеристики бідності населення.

10.1 Сутність і джерела формування фінансових ресурсів населення

До фінансових ресурсів населення відносяться ті грошові кошти та інші цінності, що можуть бути джерелом доходів, які знаходяться в розпорядженні громадян. Ці кошти формуються за рахунок надходжень від роботодавців, з державного і місцевого бюджетів, пенсійних фондів, страхових компаній, банківських установ, у результаті володіння цінними паперами і нерухомістю.

З фінансових ресурсів населення формується споживчий бюджет сімей, який використовується для задоволення їх потреб. Фінальні доходи споживчого бюджету сім'ї (домогосподарства) формують споживчий попит населення на споживчі товари і послуги, й, таким чином, є провідним фактором формування й розвитку економіки країни. Бюджет домогосподарства є тим «вузьким місцем», пропускну здатність якого визначає значним чином темпи і пропорції розвитку національної економіки у цілому.

Фінансові ресурси населення оцінюються по домогосподарствам і являють собою грошові кошти, цінні папери та інші цінності, що знаходяться в розпорядженні домогосподарства — низової ланки суспільного виробництва, яка складається з однієї людини, що веде господарство, отримує доходи та здійснює витрати на задоволення своїх потреб, або групи людей, які сумісно проживають і ведуть господарство, отримують доходи та здійснюють витрати для задоволення своїх особистих потреб та колективних потреб домогосподарства.

Оцінювання фінансових ресурсів громадян за ознаками належності до домогосподарства пов'язано з тим, що перебуваючи в складі цієї мінімальної, «нуклеарної» підсистеми суспільного виробництва, людина розподіляє свої фінансові ресурси на потреби домогосподарства у цілому разом з іншими його учасниками. Таким чином, фінансові ресурси населення акумулюються в домогосподарствах.

Працюючі, зайняті в економіці громадяни одержують заробітну плату, зайняті в домашньому господарстві — доходи від продажу продукції особистого підсобного господарства. Пенсіонери — пенсії з пенсійних фондів (державного фонду чи недержавних пенсійних фондів). Непрацюючі члени домогосподарства можуть отримувати доходи від наданих у їх розпорядження коштів іншими членами домогосподарства (діти — від батьків, родичі — один від одного тощо). Особи, що володіють цінними паперами — одержують дохід у вигляді дивідендів чи відсотків. Вони, а також власники нерухомості, які одержують дохід у вигляді орендної плати за надання нерухомості в оренду, являють собою специфічних учасників суспільного виробництва — рання.

Останні, хоча й у пасивній формі, теж сприяють розвитку держави, вкладаючи свої фінансові ресурси в економічну діяльність.

Розмір фінансових ресурсів населення прямо залежить від загальнооекономічної ситуації в країні: наявність високої інфляції, зростання цін на товари та послуги знижує розміри реальної заробітної плати й інших джерел формування фінансів населення. Як наслідок — знижується рівень купівельної спроможності, що приводить до зменшення обсягів споживання товарів і послуг, продовольства в абсолютному розмірі.

Обсяги фінансових ресурсів населення, які збираються й витрачаються в домогосподарствах, визначаються комплексом об'єктивних та суб'єктивних факторів. Основними об'єктивними факторами, що визначають розміри фінансових ресурсів домогосподарства,

- заняття членів домогосподарства (студент, безробітний, роботодавець, найманий працівник тощо);

- тип домогосподарства (одинак, мало- або багатосімейний);

- кількість дітей, інвалідів, осіб пенсійного віку в домогосподарстві;

- рівень зайнятості членів домогосподарства;

- місце проживання (велике, середнє або мале місто, село).

Фінансові ресурси населення є значним чином регіонально диференційованими, оскільки для різних територій країни доходи й витрати домогосподарств залежать від таких різних для кожного регіону ознак, як от:

- структура господарства регіону;

- природнокліматичні умови території;

- система розселення регіону;

- соціально-демографічні ознаки населення;

- рівень соціально-економічного розвитку території.

Рух фінансових ресурсів населення значним чином сам впливає на загальнооекономічну ситуацію в країні, забезпечує послідовність і визначає характер економічного зростання.

10.2 Види домашніх господарств за особливостями фінансової поведінки

Одним із провідних суб'єктивних факторів формування фінансових ресурсів населення є характеристики голови домогосподарства: його вік, рівень та якість освіти, соціальний статус, стать, положення на ринку праці, економічна активність, психологічний тип особистості. Останній фактор достатньо суттєво відбивається на структурі витрат фінансових ресурсів домогосподарства. В залежності від настанов особистості голови домогосподарства, в розподілі фінансових ресурсів можуть домінувати:

- накопичення;

- витрати з метою примноження прибутків через економічну діяльність;

- витрати на особисте споживання.

У контексті теорії та методології дослідження фінансової поведінки домогосподарств усі домогосподарства поділяють на фінансово активні (тобто

ті, що мають готівкові заощадження, рахунки і вклади у банківських установах, купують валюту тощо) та фінансово пасивні (котрі не мають або не виявляють будь-яких ознак активної фінансової поведінки). У свою чергу, серед фінансово активних домогосподарств зазначені автори виокремлюють три основні типи (моделі):

- «заощаджувачі» – домашні господарства, котрі демонструють лише позитивну фінансову поведінку (зменшення боргів та вивільнення коштів із поточного споживання для здійснення вкладень у майбутні доходи);

- «антизаощаджувачі» – домашні господарства, котрі демонструють лише негативну фінансову поведінку (споживання у борг, «проїдання» частини майна і заощаджень);

- «комбі-модель» – домашні господарства, котрі реалізують як позитивну, так і негативну фінансову поведінку

Класифікація по особливості ощадно-інвестиційного процесу у контексті розвитку персональних фінансів, виокремлює такі основні типи фінансової поведінки індивідів:

- споживачі (які не мають можливості здійснювати заощадження зі свого доходу);

- активні заощадники (котрі мають можливість формувати заощадження);

- позичальники (які формують заощадження і одночасно вдаються до запозичень);

- інвестори (котрі мають відносно великі доходи і можуть їх інвестувати у різні активи)

10.3 Характеристика споживчого бюджету домашніх господарств

БЮДЖЕТ СПОЖИВЧИЙ – баланс доходів і витрат сім'ї (середньостатистичний бюджет домашнього господарства); характеризує сформований рівень життя різних соціальних груп. Вибіркового обстеження бюджетів домашніх господарств є методом державного статистичного спостереження за рівнем життя населення і проводиться установами державної статистики згідно з національною програмою статистичних робіт.

Матеріали обстеження є основою для отримання даних про розподіл населення за рівнем матеріального добробуту; про рівень споживання, грошових витрат і умови життя населення; для характеристики структури споживчих витрат в сім'ях різного складу; дозволяють простежити за зміною споживчого попиту в домашніх господарствах, які проживають в міській та сільській місцевості, характеризують диференціацію населення за рівнем наявних ресурсів. Показники, що характеризують споживчий бюджет, також використовуються при розрахунках нормативних споживчих бюджетів:

- 1) мінімального споживчого бюджету з урахуванням сформованих мінімальних соціальних стандартів; 2) прожиткового мінімуму, що враховує необхідні споживчі потреби індивіда.

За методологією статистичних установ при розрахунку доходів домашніх господарств враховуються всі джерела, отримані сім'єю як в грошовій формі

(оплата праці, соціальні трансферти, доходи від власності і підприємницької діяльності та ін.), так і вартість натуральних надходжень (продуктів і товарів, дотацій і пільг, заохочень товарами від підприємств та ін.). Оцінка вартості натуральних надходжень здійснюється в грошовому еквіваленті.

Витрати на кінцеве споживання сімей – це споживчі витрати (за вирахуванням вартості наданих домашнім господарствам продуктів харчування) в сумі з натуральними доходами домашнього господарства. Грошові витрати домашніх господарств являють собою суму фактичних витрат, зроблених протягом облікового періоду, і включають в себе споживчі витрати та витрати, не пов'язані зі споживанням. Споживчі витрати складаються з витрат на придбання продуктів харчування, алкогольних напоїв, непродовольчих товарів і витрат на оплату праці.

Витрати, не пов'язані з споживанням, включають обов'язкові платежі і різні внески (податки і збори, платежі зі страхування, внески в громадські організації, грошові перекази, подарунки та ін.). У показник витрат споживчого бюджету не включаються суми інвестицій, витрати на купівлю іноземної валюти і цінних паперів, суми, поміщені на банківські рахунки. Сальдуючи стаття споживчого бюджету визначається в грошовій оцінці – у вигляді приросту або зменшення обсягу готівки на руках у населення.

10.4 Фінансові характеристики бідності населення

«Бідність» — соціально-економічне явище, яке має чітко виражений фінансовий аспект і характеризується такою диференціацією доходів і витрат різних груп населення, яка породжує виключення певної частини населення (бідних) з нормального життя за існуючими в суспільстві стандартами (межею бідності). Характеризується рівнем, глибиною та диференціацією бідності. Крайньою формою бідності є зубожіння.

«Зубожіння» — довготривале перебування певних груп населення глибоко за межею бідності на межі фізичного виживання. Супроводжується маргіналізацією цих груп населення. Рівень зубожіння визначається часткою зубожілих домогосподарств у сукупній кількості бідних домогосподарств.

Бідність як неможливість через нестачу коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу. Ідеться про те, що внаслідок матеріальних нестатків бідні верстви населення не можуть харчуватися відповідно до місцевих стандартів, не можуть оплачувати житло та комунальні послуги виходячи зі своїх потреб, не можуть лікуватися та відпочивати, забезпечуючи відновлення втраченого через хворобу або перенавантаження здоров'я, нарешті, не можуть забезпечити оплату освіти собі та своїм дітям. Отже, маючи економічне походження, бідність є набагато ширшим явищем, що стосується різноманітних аспектів життя населення.

Дещо інше визначення бідності — неможливість підтримувати мінімальний рівень споживання, що визначається на основі фізіологічних, соціальних і культурно зумовлених нормативів. Відмінність у цих визначеннях, по суті, полягає в тому, що за першим бідними вважаються всі, хто живе нижче

за певний фактичний середній стандарт суспільства, а за другим — лише ті, хто живе нижче за визначений суспільством мінімальний рівень.

Інструментом для визначення поширеності бідності та ступеня зuboжіння населення є межа бідності. Люди вважаються бідними, якщо їхні доходи або споживання нижчі за певний рівень, що його визначають як межу бідності. Теоретично згідно з трактуванням бідності є два основних способи визначення межі бідності — нормативний та відносний (статистичний).

Нормативний спосіб, за визначенням, передбачає орієнтацію на певний соціальний норматив. Для визначення межі бідності ним є прожитковий мінімум (іноді його називають мінімальним споживчим бюджетом або мінімальним споживчим кошиком). До його складу входять вартість споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і платних послуг, достатніх для підтримання особою, сім'єю всіх соціальних зв'язків, притаманних цьому соціальному прошарку.

Зрозуміло, що прожитковий мінімум — це динамічна соціально-економічна категорія, що змінюється разом із суспільним розвитком і не лише під впливом зростання цін та інфляції. Його рівень залежить від комплексу споживчих благ (споживчого кошика), що визначається суспільством за певних соціально-економічних умов як мінімум матеріальної забезпеченості й розраховується в цінах реальних купівель. Природно, що споживчий кошик буде неоднаковий для людей, які різняться віком, станом здоров'я, сімейним станом, місцем проживання тощо.

Питання оцінки прожиткового мінімуму є предметом постійної уваги всіх країн. Так, у Люксембурзі працює спеціальна робоча група експертів, які вдосконалюють методологію розрахунків і визначення межі бідності. Аналогічну роботу виконує Бюро цензів США. Люди, чий середньодушовий сімейний дохід нижчий за прожитковий мінімум, вважаються бідними.

Спосіб визначення межі бідності за відносним критерієм набагато простіший. Згідно з ним вважається, що бідними є особи, чий дохід не перевищує певного відсотка від середньодушового доходу у країні. Межа бідності у світовій практиці визначається на рівні 35-50% медіанного доходу.

Крім зазначених критеріїв визначення межі бідності є кілька інших критеріїв віднесення населення до бідних, які так само застосовуються в дослідженні бідності та розробці конкретних заходів щодо допомоги бідним і запобігання цьому явищу. Зокрема, це структурно-витратний, ресурсний, системний та суб'єктивний критерії.

За структурно-витратним критерієм бідними визнаються сім'ї, де витрати на найбільш життєво важливі товари та послуги перевищують певний відсоток щодо сукупних витрат. Зокрема, такими витратами можуть бути витрати на харчування. За західними стандартами, якщо витрати на харчування становлять 60% сукупних витрат або більше, така сім'я вважається бідною. Іншими життєво важливими є витрати на утримання житла. В Україні цей критерій застосовується на практиці при призначенні житлових субсидій.

Ресурсні критерії ґрунтуються на економічних можливостях держави забезпечити своїм громадянам гарантії певного мінімуму засобів існування.

Якщо спостерігається значна розбіжність між нормативно обґрунтованим прожитковим мінімумом і економічними можливостями держави його забезпечити, ресурсний критерій може зовсім не враховувати засоби існування, потрібні для підтримання соціальних зв'язків людини, і забезпечуватиме лише фізичне її виживання.

За системним критерієм стан бідності визначається як за доходами на душу населення, так і за показниками функціонування соціальної сфери: охорони здоров'я (середня тривалість життя, рівень дитячої смертності); освіти (охоплення дітей і молоді освітою різного рівня, середній рівень освіченості). До цього критерію можуть входити також показники забезпеченості житлом та його якості, стан ринку праці тощо. Із змісту системного критерію стає очевидним, що він не може стосуватись окремо взятої особи або сім'ї, а має поширюватися на великі за чисельністю сукупності — населення області, країни. Прикладом системного критерію є індекс людського розвитку, що обчислюється на підставі обсягу виробленого валового внутрішнього продукту на душу населення, середньої тривалості життя та рівня освіти населення. Отже, на підставі системного критерію терміном «бідні» можуть позначатися певні географічні ареали, регіони, країни.

Суб'єктивні критерії відбивають уявлення населення про власний стан. Результати оцінки стану бідності за суб'єктивними критеріями мають важливе значення для прогнозування соціальної напруженості в суспільстві, результатів виборів тощо.

Показник рівня бідності відбиває поширеність бідності, але не дає інформації про ступінь зубожіння певних груп населення. Адже вони можуть або жити у злиднях, або, навпаки, їхні доходи наближатимуться до межі бідності. Для визначення розбіжності між доходами бідних і межею бідності застосовують такий показник, як глибина бідності/

Рівень бідності» — відсоток домогосподарств у загальній їх чисельності, фінансові ресурси котрих є меншими за поріг (межу) бідності.

«Глибина бідності» — відношення величини середнього дефіциту прибутків домогосподарств даної групи населення до межі бідності.

«Диференціація бідності» — показник розшарування доходів та витрат серед бідних домогосподарств. Визначається відношенням різниці доходів (витрат) найбільш забезпечених та найзубожіліших серед бідних домогосподарств до показника межі.

За абсолютним критерієм.

В Україні частка населення, чиє споживання є нижчим рівня фактичного прожиткового мінімуму, складає 23,5%, говорить Академік НАН України, директор Інституту демографії і соціальних досліджень Елла Лібанова. «За період з 2000 по 2008 рр., рівень бідності за цим критерієм стрімко зменшувався: якщо у 2000 році частка бідного населення за абсолютним виміром становила 71,2%, то у 2008 лише 19,9%. У 2009 році цей показник помітно зріс, у 2010 – 2011 знову впав.

За офіційними даними, протягом останнього року масштаби бідності в Україні скоротилися. Так, рівень бідності за відносним критерієм у 2010 році

склав 24,1% (у 2009 році за межею бідності було 26,4% населення України). Національною межею бідності визначено 75%-ий поріг медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат у розрахунку на умовного дорослого, що визначається за даними обстеження умов життя домогосподарств України. Протягом останніх десяти років за цим критерієм рівень бідності залишився відносно стабільним (на рівні 26-27%), хоча національна межа бідності зросла за цей час майже в п'ять разів (з 175 гривень у 2001 році до 944 гривень у 2010 році).

Тема 11 Кредит у ринковій економіці

11.1 Необхідність та сутність кредиту.

11.2 Роль кредиту в умовах ринкової економіки.

11.3 Функції кредиту.

11.4 Форми та види кредиту

11.1 Необхідність та сутність кредиту

Наявність товарного виробництва і грошей об'єктивно зумовлює існування та функціонування кредиту. З розвитком товарного виробництва кредит стає обов'язковим атрибутом господарювання. Виробництво продуктів як товарів означає, що в процесі відтворення відбувається відрив моменту відчуження товару від одержання грошового еквіваленту відносно відокремлення руху грошової форми вартості від товарної форми, виконання грошима функції засобу платежу і викликають кредитні відносини} Це відносне відокремлення проявляється в розбіжності у часі руху матеріальних та грошових потоків, які виникають при розподілі, обміні та споживанні сукупного суспільного продукту. Якщо рух товарних потоків випереджає грошові, то споживачі матеріальних цінностей в момент їх оплати не мають достатніх грошових коштів, що може зупинити нормальний рух процесу відтворення. Коли рух грошових потоків випереджає товарні, то в учасників виробничого процесу нагромаджуються тимчасово вільні грошові кошти, виникає суперечність між безперервним вивільненням грошей у кругообігу коштів і потребою у постійному використанні матеріальних і грошових ресурсів в інтересах прискорення процесу відтворення. Ця суперечність може бути усунута за допомогою кредиту, який дає можливість отримувати позичальникам грошові кошти, потрібні для оплати матеріальних цінностей та послуг, або придбати їх з розстрочкою платежу.

Отже, кредит є об'єктивною вартісною категорією, складовою частиною товарно-грошових відносин, а його необхідність викликана існуванням товарно-грошових відносин.

Неодмінною економічною передумовою існування кредиту є функціонування виробників на засадах комерційного розрахунку. Кредитні відносини між суб'єктами не можуть виникнути, якщо авансовані у виробничу сферу грошові кошти не здійснюють кругообігу, або, якщо той, хто хоче

скористатись кредитом, не має постійного доходу. Вартість, що передається кредитором позичальнику, віддається лише на визначений час, а потім вона повинна бути повернена з виплатою відсотків. Тобто, за кредитною угодою до позичальника переходить у тимчасове користування лише споживча вартість грошей чи речей без зміни їх власника. Кошти у позичальника мають вивільнитися у розмірі, що забезпечує повернення кредитору не тільки запозиченої вартості, а й відсотків за користування нею. Без одержання кредитором від позичальника доходу у вигляді відсотку у кредитора не буде зацікавленості позичати гроші. Варто зазначити, що у ряді випадків кредит може бути повернений кредитору третьою особою – гарантом, поручителем чи страховиком, якщо позичальник неспроможний сам це зробити. Якщо надана в позику вартість до кредитора не повертається, то кредит втрачає свою економічну сутність.

Потреби в кредитах також виникають у зв'язку з особливостями індивідуального кругообігу коштів госпрозрахункових підприємств та організацій. Ці особливості проявляються у розбіжності в часі між вивільненням з обороту вартості в грошовій формі і авансуванням грошових коштів у новий кругообіг. Зазначені розбіжності при кругообігу фондів окремих підприємств та організацій відбуваються передусім, через сезонність виробництва. Сезонність виробництва зумовлює в одні періоди випереджуюче наростання виробничих затрат порівняно з надходженням грошових коштів і викликає додаткову потребу в коштах. В інші періоди витрати виробництва зменшуються або зовсім припиняються. Відповідно збільшується вихід готової продукції та надходження грошової виручки, частина якої виявляється тимчасово вільною.

Таке чергування зростання додаткових потреб у грошових коштах і створення тимчасово вільних залишків їх на одному й тому ж підприємстві або організації створюють економічну основу для використання кредитів на формування його виробничих фондів і фондів обігу та погашення їх через певний час. У масштабах економіки країни сезонні потреби в додаткових коштах одних галузей народного господарства супроводжуються виникненням вільних коштів в інших галузях, що створює економічну основу для перерозподілу грошових коштів між різними галузями народного господарства за допомогою кредиту.

Розбіжності між надходженням грошових коштів і витрачанням їх виникають і в сфері особистого споживання населення. Вільні грошові кошти у населення з'являються внаслідок перевищення поточних грошових доходів громадян над поточними витратами і виступають у формі грошових збережень як у готівковій, так і безготівковій формах.

Економічною основою заощаджень є добровільне відкладення населенням грошей на деякий час після задоволення своїх поточних потреб. На певний час припиняється рух вартості, і вона вивільняється з обороту у грошовій формі. Відповідні грошові кошти, в основному, осідають на рахунках у банківських установах і частково тезавруються в готівковій формі у громадян.

Грошові нагромадження треба відрізняти від поточних резервів грошей як купівельних і платіжних засобів, які утворюються у підприємств і населення внаслідок короткострокової розбіжності між поточними грошовими надходженнями і витратами. Наприклад, виплата заробітної плати два рази на місяць зумовлює створення резерву платіжних і купівельних засобів у громадян. У них такий резерв виникає також внаслідок поступової витрати одержаної заробітної плати та інших доходів на поточні потреби. Однак відомо, що у населення може виникнути потреба в кредиті.

Виходячи із вищесказаного, можна зробити висновок, що необхідність кредиту викликана існуванням товарно-грошових відносин, а його передумовою є наявність поточних або майбутніх доходів у позичальника. Конкретними причинами необхідності кредиту є коливання потреб в коштах та джерелах їх формування у юридичних і фізичних осіб.

Економічні відносини між кредитором і позичальником виникають під час одержання кредиту, користування ним та його поверненням. Сторони, які беруть участь у цих економічних відносинах, називаються їх суб'єктами, а грошові чи товарні матеріальні цінності або виконані роботи та надані послуги, щодо яких укладається кредитний договір, є об'єктом кредиту. Кредитні відносини виникають між різними суб'єктами. Найбільш поширеними є кредитні відносини між банками, з одного боку, і підприємствами з іншого. Вони характеризуються в залежності від того, хто із суб'єктів кредитної угоди в кожному окремому випадку є кредитором, а хто – одержувачем кредиту.

В сучасних умовах кредитні відносини набувають широкого розвитку між господарюючими суб'єктами, що, насамперед, пов'язано з розширенням комерційного кредиту і вексельних розрахунків.

Кредитні відносини між банками і державою виникають тоді, коли, наприклад, комерційні банки купують облігації внутрішньої державної позики, а також коли при розміщенні державних облігацій Міністерство фінансів України може укласти з Національним банком України окрему угоду щодо купівлі останнім цих облігацій.

Набувають подальшого розвитку кредитні відносини між банками та населенням. Населення кредитує банки через вклади в них, купівлю ощадних сертифікатів тощо. Водночас банки надають населенню споживчі кредити, серед яких значний обсяг мають кредити на придбання, будівництво житла, на поліпшення житлових умов та створення підсобного домашнього господарства, а також на невідкладні потреби.

Дедалі важливішого значення набувають кредитні відносини між підприємствами, організаціями, господарюючими суб'єктами, з одного боку, та населенням з іншого. Відповідно до чинного законодавства кредитуванням громадян як видом діяльності можуть займатися не тільки банки, а й інші організації: ломбарди, кредитні спілки, фонди тощо.

Кредитні відносини між фізичними особами не дуже поширені, але ігнорувати їх не варто, оскільки недоліки у відносинах між банками і населенням можуть призвести до їх розвитку у спотвореному вигляді.

Зовнішньоекономічні кредитні відносини, коли суб'єктами кредитної угоди виступають держави, банки та окремі господарюючі суб'єкти, регулюються як нормами права держав, що в них вступають, так і нормами міжнародного права.

Економічні відносини між сторонами кредитної угоди мають своїм об'єктом грошові кошти або речі, що втілюють певну вартість і які позичальник використовує як для задоволення потреб виробництва, так і своїх власних. Тому об'єкт кредитних відносин має для позичальника не тільки вартість, а й споживчу вартість. Спрямовані в обіг гроші або речі забезпечують позичальнику зростання вартості, тобто є капіталом. Додана вартість, що створюється у процесі виробництва, служить виробнику джерелом сплати відсотків за кредит. Якщо кредит надається для задоволення особистих потреб громадян, то це передбачає одержання ними у майбутньому доходів від теперішньої, минулої чи майбутньої участі в процесі суспільного виробництва.

Як бачимо, сутність кредиту складна і має різні площини аналізу. Її пізнання ускладнено великою кількістю проявів кредиту, особливості яких затушовують його суть. В зв'язку з цим в економічній літературі обґрунтовуються різні точки зору на природу кредитних відносин.

В світовій економічній науці теорія кредиту розвивалася за двома основними напрямками. Натуралістична концепція тлумачила кредит як спосіб перерозподілу існуючих цінностей. Її представники вважали, що кредит не може створювати капітал, він тільки переносить його від кредитора до позичальника. При цьому стадія акумуляції тимчасово вільних капіталів є необхідним атрибутом кредитних відносин.

Пасивну роль кредиту не сприймають прихильники капіталотворчої теорії. Вони вважають, що кредит не тільки переносить, але й створює капітал, відіграє вирішальну роль в розвитку економіки. Основні положення цієї концепції зводяться до наступного. Виходячи з нерівномірності кругообігу і обороту капіталу природною є поява відносин, які усувають невідповідності між часом виробництва і часом обороту коштів, вирішують відносні протиріччя між часом накопичення коштів і необхідністю їх використання у господарстві. Такими відносинами є кредит.

Кредит є обов'язковим атрибутом народного господарства. Його беруть не тому, що позичальник бідний, а тому, що у нього в силу певних причин в певній мірі не вистачає власних ресурсів.

Суспільство зацікавлене, по-перше, в тому, щоб уникнути марного нагромадження грошей в скарбах; по-друге, в тому, щоб економіка розвивалась безперервно в розширених масштабах.

Разом з тим кругообіг і оборот капіталу не в повній мірі пояснює об'єктивну необхідність кредиту. Нерівномірність їх лише характеризує факт вивільнення коштів в одній ланці народного господарства і наявності потреби їх в іншому місці. Таким чином, в кругообігу і обороті закладена можливість виникнення кредитних відносин.

Для того, щоб можливість кредиту стала реальністю, потрібні принаймні дві умови:

- учасники кредитної угоди – кредитор і позичальник – повинні виступати як юридичне самостійні суб'єкти, що матеріально гарантують виконання зобов'язань, які випливають з економічних зв'язків;

- кредит стає необхідним в тому випадку, коли відбувається збіг інтересів кредитора і позичальника.

Для того, щоб кредитна угода відбулася, потрібно, щоб її учасники проявили взаємний інтерес до кредиту. Ці інтереси не є чимось суб'єктивним, регульованим в кінці кінців волею учасників виробничих відносин. Будь-який інтерес, який породжує дії, обумовлений перш за все об'єктивними процесами, конкретною ситуацією.

11.2 Роль кредиту в умовах ринкової економіки

Роль кредиту характеризується результатами застосування для економіки в цілому і населення зокрема. Кредит впливає на процеси виробництва, реалізації і споживання продукції, а також на сферу грошового обороту.

Одним із проявів ролі кредиту виступає його вплив на безперервність процесів виробництва і реалізації продукції. Завдяки наданню позикових коштів для задоволення тимчасових потреб відбуваються "припливи" і "відливи" коштів позичальників. Це сприяє подоланню затримки відтворювального процесу, забезпечує безперервність і сприяє його прискоренню. Кредит відіграє важливу роль у задоволенні тимчасової потреби в коштах, яка може бути обумовлена сезонністю виробництва і реалізації певних видів продукції. Використання позикових коштів дозволяє створювати сезонні запаси і здійснювати сезонні витрати підприємств відповідних галузей народного господарства.

Значна роль кредиту і в розширенні виробництва. Позикові кошти сприяють збільшенню запасів і витрат, що необхідні для розширення виробництва і реалізації продукції; використовуються для збільшення основних фондів.

Кредит у сфері грошового обороту забезпечує надходження готівки та їх вилучення з обороту через банки на кредитній основі. Таким чином, кредит відіграє важливу роль в утворенні коштів для готівкового і безготівкового обороту і забезпечує безперебійність безготівкового.

Слід мати на увазі, що роль кредиту, сфера його застосування не є незмінними, стабільними. Із зміною економічних умов в країні відбувається і зміна ролі кредиту та сфери його застосування.

Особливо важлива роль кредиту в умовах функціонування неповноцінних грошей, грошей нерозмінних на дорогоцінний метали. Це пов'язане із збільшенням грошової маси при функціонуванні неповноцінних грошей на основі кредитних відносин.

Виходячи з того, що в сучасних умовах інфляція є постійним явищем в економіці, зростає роль кредиту в цих умовах. Регулювання грошової маси в

обороті здійснюється за допомогою кредиту, що забезпечує підтримку стабільної купівельної спроможності грошової одиниці.

Зміни в умовах розвитку економіки, в зв'язку з переходом від адміністративно-командної до ринкової економіки посилює роль комерційного, іпотечних кредитів. Це в свою чергу дає можливість застосовувати кредит як додаткове джерело капіталовкладень. Збільшення і розвиток акціонерного капіталу викликали розширення кредитних операцій з цінними паперами і особливо кредитування під заставу цінних паперів.

Таким чином, слід виділити напрями, в яких зростає роль кредиту:

1) перерозподіл матеріальних ресурсів в інтересах виробництва і реалізації продукції за допомогою надання позик і залучення коштів юридичних і фізичних осіб;

2) вплив на безперервність процесів відтворення через надання кредитів;

3) участь у розширенні виробництва через видачу позикових коштів на поповнення основного капіталу та лізинговий кредит;

4) економне використання позичальниками власних і позичених коштів;

5) прискорення споживачами отримання товарів, послуг за рахунок використання позикових коштів;

б) регулювання випуску в обіг та вилучення з нього готівкових грошей на основі кредитних відносин і забезпечення безготівкового грошового обороту платіжними засобами.

Позитивна роль кредиту проявляється шляхом проведення ефективної грошово-кредитної політики, яка в сучасних умовах, головним чином, полягає у використанні жорстких заходів з регулювання обсягу кредитних і грошових операцій. Особливо важливе значення має підтримка стабільності і стійкості національної грошової одиниці і захист інтересів позичальників та кредиторів.

11.3 Функції кредиту

Питання про функції кредиту є найбільш дискусійним в теорії кредиту. Розбіжності з приводу кількості та змісту функцій обумовлені не тільки відмінністю в трактуванні сутності кредиту, але й відсутністю єдності у визначенні методологічних підходів до їх аналізу. Багато економістів дослідження функцій кредиту як економічної категорії замінюють аналізом функцій одного з його елементів, при цьому найбільш часто функції кредиту порівнюються з функціями банків. Поширене також виділення функцій, виходячи з особливостей окремих форм кредитних відносин. Деякі автори розглядають функцію кредиту як конкретну форму його руху.

Результатом відсутності єдиної методологічної основи аналізу є поява великої кількості функцій, які виділяються різними економістами. В економічній літературі обґрунтовується правомірність таких функцій, як акумуляція тимчасово вільних коштів; розподіл акумульованих коштів між галузями, підприємствами і населенням; регулювання грошового обігу шляхом заміни реальних грошей кредитними операціями; економія витрат виробництва; опосередкування кругообігу фондів тощо. Часто виділяють грошову (емісійну) і

контрольну (стимулюючу) функції кредиту. Оскільки із суті кредиту випливає, що за його допомогою відбувається перерозподіл вартості на умовах повернення, то можна сказати, що кредит виконує функцію перерозподілу вартості у процесі відтворення. Перерозподільча функція кредиту полягає в тому, що тимчасово вільні кошти юридичних та фізичних осіб за допомогою кредиту передаються в тимчасове користування підприємств, господарських товариств і населення для задоволення їхніх виробничих або особистих потреб. Такий перерозподіл дає можливість прискорити залучення матеріальних ресурсів у виробниче і особисте споживання. Тому в цій функції перерозподіляються не тільки грошові кошти, а й матеріальні ресурси.

Іншою функцією кредиту є створення ним нових грошей для грошового обігу – антиципаційна (емісійна) функція, яку виконує тільки банківський кредит. Методом кредитної експансії (розширення кредиту) та кредитної рестрикції (звуження кредиту) регулюється кількість грошей в обігу, причому вилучення грошей з обігу за допомогою кредиту досягається значно важче, ніж їх випуск в обіг.

Контрольна функція кредиту полягає в тому, що в процесі кредитного перерозподілу коштів забезпечується банківський контроль за діяльністю позичальника. Можливість такого контролю впливає з самої природи кредиту. Треба зазначити, що, вступивши у кредитні відносини, одержувач кредиту також має здійснювати контроль за своєю діяльністю, з тим, щоб своєчасно і повністю повернути кредитні ресурси.

Зворотність кредиту дає змогу не тільки виявити порушення процесу виробництва чи реалізації продукції, а й зацікавлює підприємства, суб'єктів господарювання не допускати їх, оскільки такі порушення призводять до виплат "зайвих" відсотків банку, до обмеження або повного припинення видачі кредитів.

Тісний зв'язок між усіма функціями кредиту дає змогу дати певну характеристику і його суті.

11.4 Форми та види кредиту

Форми кредиту тісно пов'язані з його структурою, з сутністю кредитних відносин. Залежно від руху позикової вартості виділяються дві основні форми кредиту: товарна і грошова. У товарній формі виникають кредитні відносини між продавцями і покупцями, коли останні одержують товари чи послуги з відстрочкою платежу. Прикладом такої форми є комерційний кредит.

Комерційний кредит надається постачальником покупцеві тоді, коли товаровиробник прагне реалізувати вироблений товар, але у покупця немає грошей для його придбання. У такому випадку товар може бути добровільно переданий постачальником покупцеві в кредит, а сама передача може оформлюватися борговим зобов'язанням – векселем.

Продаж громадянам товарів тривалого користування в кредит (з розстрочкою платежу) господарюючими суб'єктами здійснюється з метою прискорення реалізації товарів, які в торговельній мережі є в достатній

кількості, а також для більш повного задоволення потреб громадян у товарах тривалого користування.

Сфера товарної форми кредиту незначна, переважна його частина надається і погашається в грошовій формі. Грошовий кредит виступає, передусім, як банківський кредит. Кредитні відносини між банками і клієнтами виникають не тільки при одержанні останніми кредиту, а й при розміщенні ними своїх грошових заощаджень у вигляді внесків на поточних і депозитних рахунках. Банківський кредит обслуговує не тільки обіг товарів, а й накопичення капіталу. Поширення кредитних відносин у грошовій формі відкрило кожному, хто має вільну вартість, легко і швидко її капіталізувати, а також створило сприятливі умови для формування міжнародних ринків і тісних взаємовигідних зв'язків між країнами.

Форми кредиту постійно розвиваються, змінюється місце тієї або іншої форми кредиту на тому чи іншому етапі розвитку економіки країни. У колишньому СРСР до кредитної реформи 1930-1932 рр. велике значення мав комерційний кредит, який надавався одним підприємством іншому у формі продажу товарів з відстрочкою платежу. Банківський кредит мав підпорядковане значення і здебільшого опосередкований, непрямий характер (видавався під заставу векселів). Після кредитної реформи вирішальної ролі набув банківський кредит, який став прямим і плановим. Зараз в Україні з переходом до ринкової економіки комерційний кредит дедалі більше поширюється, що є реакцією на дорожнечу банківського кредиту.

В залежності від організації кредитних відносин виділяють міжгосподарський, банківський і державний кредити.

Міжгосподарський кредит – це кредитні відносини, що виникають між окремими підприємствами, організаціями, господарськими товариствами у процесі їх розрахункових взаємовідносин, а також між підприємствами, організаціями і господарськими товариствами, з одного боку, і органами галузевого управління, з іншого, в процесі їх фінансових взаємовідносин. Цей вид кредиту включає:

- по-перше, комерційний кредит, тобто кредит, що надається у товарній формі продавцями покупцям у вигляді відстрочки платежу за продані товари (надані послуги) і оформлюється векселем. Комерційний кредит надається одним функціонуючим підприємством іншому у вигляді продажу товарів з відстрочкою платежу. Інструментом такого кредиту є вексель, що сплачується через комерційний банк. Як правило, об'єктом комерційного кредиту виступає товарний капітал, який обслуговує кругообіг промислового капіталу, рух товарів із сфери виробництва в сферу споживання;

- по-друге, дебіторсько-кредиторську заборгованість, що виникає між суб'єктами господарської діяльності не на добровільних засадах, а ніби примусово, незалежно від їх волевиявлення; причиною виникнення такої заборгованості є розрив у часі між передачею товару і грошей, оскільки рух вартості в натурально-речовій та грошовій формах не збігається;

- по-третє, тимчасову фінансову допомогу, яку надають своїм підприємствам органи галузевого управління на засадах повернення.

Банківський кредит – це кредитні відносини, в яких однією із сторін (в ролі позичальника чи кредитора) виступає банк.

Банківський кредит – найбільш розповсюджена форма кредиту. Саме банки частіше всього надають позики суб'єктам, які потребують тимчасової фінансової допомоги. За обсягом банківська позика значно більша від позик, що видаються при інших формах кредитування.

Перша особливість банківського кредиту полягає в тому, що банк оперує не стільки своїм капіталом, скільки залученими ресурсами. Позичивши гроші у одних суб'єктів, він перерозподіляє їх, надаючи позики іншим юридичним або фізичним особам.

Друга особливість полягає в тому, що банк позичає залучений капітал, тимчасово вільні грошові кошти, покладені в банк господарюючими суб'єктами на рахунки або депозити.

Третя особливість даного кредиту характеризується наступним. Банк позичає не просто грошові кошти, а гроші як капітал. Це означає, що позичальник повинен так використовувати отримані в банку кошти, щоб не тільки повернути їх кредитору, а й отримати прибуток, достатній принаймні для того, щоб сплатити позиковий відсоток. Невід'ємним атрибутом банківського кредиту є платність.

Державний кредит – сукупність кредитних відносин, у яких, здебільшого, позичальником є держава, а кредиторами – юридичні або фізичні особи. Призначенням державного кредиту є мобілізація державою коштів для фінансування державних видатків, особливо, коли державний бюджет дефіцитний, а також для регулювання економіки. Державний кредит виступає у різних формах, до яких належать як товарні, так і державні позики, зняряддям яких є цінні папери (облігації, казначейські зобов'язання тощо). Державні цінні папери можуть випускатися як урядом, так і місцевими органами влади, а зобов'язання щодо розповсюджених цінних паперів є складовою частиною державного боргу.

В залежності від цільового спрямування кредит буває виробничий та споживчий. Переважна частина кредитів використовується у сфері виробництва та реалізації сукупного суспільного продукту і є важливим джерелом формування обігових коштів і основних фондів. Водночас, населення теж одержує значну кредитну допомогу на свої споживчі цілі.

Вид кредиту – це більш детальна його характеристика за організаційно-економічними ознаками (галузева направленість, об'єкти кредитування, забезпеченість кредиту, терміновість кредитування тощо).

За строками користування кредити поділяються на:

- строкові, тобто кредити, надані на визначений у договорі строк. У свою чергу вони бувають короткострокові (до одного року), середньострокові (від одного до трьох років), довгострокові (більше трьох років);

- до запитання – це кредити, що видаються на невизначений строк і які на вимогу кредитора повинні бути повернуті у визначений ним час. Якщо кредитор не вимагає повернення, то кредит погашається позичальником у строк, визначений ним самостійно;

- прострочені кредити – це кредити, строк погашення яких встановлений кредитним договором, минув;

- відстрочені кредити – це кредити, стосовно яких на основі клопотання позичальника строки погашення були перенесені на більш пізній термін.

Якщо кредити надаються під забезпечення, то вони називаються забезпеченими або ломбардними, а якщо без забезпечення – незабезпеченими або бланковими. Більша частина кредитів надається під різні форми забезпечення. В країнах з розвинутою ринковою економікою найбільш розповсюдженими є наступні види забезпечення кредитів: гарантія або поручительство третьої сторони; переуступка контрактів дебіторської заборгованості;

застава товарних запасів, дорожніх документів, нерухомого майна, цінних паперів, дорогоцінних металів; страхування.

Гарантія або поручительство – це зобов'язання третьої особи сплатити борг позичальника у випадку його неплатоспроможності;

оформлюється як самостійне зобов'язання гаранта, чи поручителя, за допомогою передатного напису на вимозі (індосаменту).

Переуступка контрактів як форма забезпечення практикується при кредитуванні будівельних компаній або фірм, що здійснюють регулярні поставки товарів або надання послуг за контрактом. Боржник переуступає контракт банку-кредитору, внаслідок чого надходження від покупця або замовника з виплат за контрактні роботи (послуги) зараховуються в погашення заборгованості по кредитах.

Переуступка дебіторської заборгованості полягає в передачі банку рахунків, що вимагають оплати за поставлені позичальником товари, послуги, виконані роботи.

Забезпечення товарними запасами означає, що предметом застави можуть бути сировина, напівфабрикати, комплектуючі вироби, готова продукція тощо. Перевага надається тим видам товарів, торгівля якими ведеться на біржі і легко визначити їх ринкові ціни.

Забезпечення дорожніми документами використовується при кредитуванні експортно-імпортних торговельних операцій. В цьому випадку в якості застави по кредитах виступають документи, що підтверджують відвантаження товарів (коносамент і накладні). При цій формі забезпечення кредиту оформлення здійснюється індосуванням документів, названих вище, їх власниками на користь банку-кредитора. Обов'язковою умовою надання кредиту під забезпечення дорожніми документами є страхування вантажу.

Іпотекою є застава землі, нерухомого майна, при якій земля або майно, що становить предмет застави, залишається у заставодавця чи третьої особи. Предметом іпотеки може бути земля, нерухоме майно, будівлі, споруди, квартири, підприємства як цілісні майнові комплекси.

В якості застави по кредиту можуть використовуватись такі види рухомого майна, як обладнання, машини, механізми, інвентар, транспортні засоби та космічні об'єкти, товари довготривалого використання (для індивідуальних позичальників).

Застава векселя чи іншого цінного паперу здійснюється шляхом індосаменту і врученням заставодержателю індосованого цінного паперу. Умовою використання цінних паперів як форми застави має бути їх висока ліквідність. Кредит під заставу цінних паперів не повинен використовуватися на придбання нових цінних паперів, що пов'язано з обмеженням біржової спекуляції позичальників та зниженням ризику банкрутства клієнтів.

У практиці роботи банків держав із розвинутою ринковою економікою трапляються й інші форми забезпечення кредитів. Наприклад, при наданні кредитів індивідуальним позичальникам як застава приймаються поліси страхування життя, свідоцтво про ощадні вклади, вимоги на виплату заробітної плати, дорогоцінні метали; при кредитуванні юридичних осіб - корисні копалини або контракти на постачання сировинних ресурсів, врожай (зібраний або на корені).

За методами надання розрізняють кредити:

- надані у разовому порядку; тобто рішення щодо надання яких приймається окремо з кожного кредиту на підставі кредитної заявки;
- відповідно до відкритої кредитної лінії (надаються у межах завчасно визначеного ліміту кредитування) без погодження кожного разу з банком його умов;
- гарантовані, тобто банк бере на себе зобов'язання при потребі надати клієнту кредит у визначеному розмірі протягом відповідного періоду (наприклад, місяця, кварталу, року).

За характером і способом сплати відсотків виділяють кредити з фіксованою відсотковою ставкою; плаваючою відсотковою ставкою; сплатою відсотків одночасно з отриманням кредиту (дисконтний кредит).

В залежності від кількості кредиторів розрізняють кредити:

- надані одним банком;
- консорціуми, тобто кредити, що надаються кількома банками, один з яких бере на себе роль менеджера, збирає з банків учасників потрібну позичальнику суму ресурсів, укладає з ним договір і надає кредит. Банк-менеджер займається також розподілом відсотків;
- паралельні кредити передбачають участь у їх наданні декількома банками. В такому випадку кредит одному позичальникові надають різні банки, але на одних, завчасно погоджених умовах.

У практиці західних банків використовується класифікація кредитів в залежності від їх якісної характеристики: а) найвищої якості, б) задовільні, в) маржинальний кредит, г) критичний кредит, д) збитковий кредит (що підлягає списанню). В Положенні Національного банку України "Про порядок кредитування" в залежності від щойно названого критерію класифікації кредити розподіляють на стандартні, під контролем, субстандартні, сумнівні та безнадійні.

Варто зазначити, що в економічній літературі не існує єдиної думки щодо кількості і складу ознак класифікації видів кредиту.

Тема 12 Кредитні системи

Кредитна система – це сукупність кредитних відносин та інститутів, які реалізують ці відносини. Кредитні відносини виникають з приводу мобілізації тимчасово вільних грошових коштів підприємств, організацій, держави і населення та використання цих коштів на умовах повернення і платності для задоволення економічних і соціальних потреб суспільства.

Кредитна система складається з декількох ланок, кожна з яких виконує специфічні функції з акумуляції та розподілу грошових коштів. Розподіл функцій між ланками кредитної системи об'єктивно зумовлений відмінностями в методах і засобах діяльності та різним значенням в процесі відтворення капіталу.

Організаційна структура кредитної системи характеризується різноманітністю кредитних установ, які поділяються на три групи:

- 1) центральний банк;
- 2) банківський сектор ;
- 3) спеціалізовані кредитні установи.

Як правило, кредитна система має трьохрівневу структуру (хоча існують відхилення від такої практики): центральний банк, банківські установи та небанківські кредитно-фінансові інститути.

До банківських установ відносять: комерційні банки, інвестиційні банки, ощадні банки, іпотечні банки, земельні банки, поштово-чекові банки, торгові банки.

Представниками небанківських кредитно-фінансових інститутів є:

- інвестиційні компанії,
- страхові компанії,
- ощадно-кредитні асоціації та кредитні спілки,
- пенсійні та інші фонди.

Роль окремих ланок в кредитній системі не є рівнозначною. Головною її ланкою є банківські установи (які традиційно займають перше місце за розмірами ресурсів), серед яких роль лідера відводиться комерційним банкам, що здійснюють переважно кредитування промисловості і торгівлі. Наприклад, в США на комерційні банки припадає близько 40 % активів кредитно-фінансових установ країни. Діяльність комерційних банків доповнюють операції спеціалізованих банківських установ, що здійснюють, як правило, кредитування на пільгових умовах малоприбуткових та ризикованих галузей економіки (сільського господарства, житлового будівництва, малого бізнесу та зовнішньої торгівлі).

І Кредитна система включає також небанківські фінансові установи, які здійснюють фінансування виробництва і довгострокове кредитування підприємств та держави:

- страхові компанії, що спеціалізуються переважно на страхуванні життя та майна (в США, наприклад, активи страхових компаній складають близько 15 % сукупних активів кредитно-фінансових установ) і які виступають найбільшими інвесторами на ринку цінних паперів;

- пенсійні фонди, які здійснюють фінансування великих промислових компаній шляхом купівлі їх акцій та облігацій.

Окрім вищезгаданих банківських і небанківських інститутів кредитна система включає ряд ланок, що виконують допоміжну роль в кредитному механізмі, пов'язуючи різноманітні сектори позикових капіталів в єдину систему: фінансові, трастові, брокерські та інші компанії, а також взаємні та інші фонди.

1 Кредитна структура різних держав неоднакова і відображає, зокрема, стан економіки країни на тому чи іншому етапі її розвитку. Так, кредитна система промислово розвинутих країн характеризується широкою розгалуженістю, наявністю великих універсальних банків, спеціалізацією дочірніх підрозділів банків на окремих видах операцій.

Незважаючи на значні відмінності побудови кредитних систем в різних країнах, можна виділити спільні їх риси:

- ядро будь-якої кредитної системи – центральний банк, як головний орган уряду з аналізу фінансового стану, вироблення та організації грошово-кредитної політики держави;

- державні фінансові органи, що разом з центральним банком виконують регулюючі функції в сфері фінансів;

- фінансові посередники різних типів.

Сучасна кредитна система – це сукупність кредитно-фінансових інститутів, що діють на ринку позикових капіталів і здійснюють акумуляцію та мобілізацію грошового капіталу. Через кредитну систему реалізується сутність та функції кредиту. Тому кредитна система включає в себе два основних поняття:

1) сукупність кредитно-розрахункових і платіжних відносин, які базуються на певних формах і методах кредитування. Вони пов'язані з рухом позикового капіталу у формі різноманітних форм і видів кредиту;

2) сукупність кредитно-фінансових інститутів, які акумулюють вільні грошові кошти і направляють їх господарюючим суб'єктам, населенню, уряду.

Слід враховувати, що кредитна система функціонує через кредитний механізм. Він представляє собою, по-перше, систему зв'язків з мобілізації та акумуляції грошового капіталу між кредитними інститутами і секторами економіки; по-друге, відносини, пов'язані з перерозподілом капіталу між кредитно-фінансовими установами в межах ринку позикових капіталів; по-третє, відносини між кредитними інститутами та іноземними клієнтами.

Таким чином, кредитний механізм включає всі аспекти позикової, інвестиційної, засновницької, посередницької діяльності кредитної системи в особі її інститутів.

Сучасна кредитна система характеризується наступними важливими процесами:

- концентрацією і мобілізацією банківського капіталу;

- подальшим зростанням конкуренції між різними видами кредитно-фінансових установ;

- продовженням злиття великих кредитно-фінансових інститутів з потужними промисловими, торговими, транспортними корпораціями і компаніями;

- інтернаціоналізацією діяльності кредитно-фінансових інститутів і створенням міжнародних банківських об'єднань і груп.

Отже, сучасна кредитна система забезпечує умови для розвитку науково-технічного прогресу, зростання виробництва, нагромадження капіталу, підтримки високої норми народногосподарського накопичення. Кредитна система сприяє вирішенню проблеми реалізації товарів та послуг на ринку, поглибленню соціальної та майнової диференціації між різними верствами населення.

Найбільш розвинутою вважається кредитна система США, яка представлена Федеральною резервною системою (виконує функції центрального банку), мережею банківських установ і небанківських кредитно-фінансових інститутів різних форм власності.

В Україні кредитна система перебуває у стадії перебудови відповідно до потреб ринкової економіки і складається з НБУ, комерційних банків та системи фінансових посередників (інвестиційні фонди та компанії, страхові компанії, пенсійні фонди, кредитні спілки, ломбарди). Найбільш активними і потужними у системі кредитно-фінансових інститутів України є комерційні банки.

Тема 13 Валютні системи та міжнародні розрахунки

13.1 Валютна система та її елементи.

13.2 Конвертованість валюти.

13.3 Валютний курс та його види.

13.4 Міжнародні розрахунки та валютне регулювання.

13.1 Валютна система та її елементи

Валютою називають грошову одиницю, яку використовують для виміру вартості товару.

Поняття "валюта" використовується в трьох значеннях:

1) грошова одиниця певної країни;

2) грошові знаки іноземних держав, а також кредитні та платіжні засоби, виражені в іноземних грошових одиницях та використовуються в міжнародних розрахунках, іноземна валюта;

3) умовна міжнародна (регіональна) грошова розрахункова одиниця або платіжний засіб.

Економічні, політичні, культурні та інші зв'язки між країнами породжують грошові відносини між ними, пов'язані з оплатою отриманих товарів та послуг. Державно-правова форма організації міжнародних валютних (грошових) відносин країн представляє собою валютну систему. Таким чином, валютна система представляє собою сукупність двох елементів: валютного механізму та валютних відносин. Під валютним механізмом мають на увазі

правові норми та інститути, які діють на національному та міжнародному рівнях. Валютні відносини мають повсякденні зв'язки, в які вступають приватні особи, фірми, банки на валютних та грошових ринках з метою здійснення міжнародних розрахунків, кредитних та валютних операцій. В умовах поглиблення інтеграції економік різних країн валютна система відіграє все більш важливу та самостійну роль в світогосподарських зв'язках. Вона здійснює безпосередній вплив на економічне становище країни: темпи зростання виробництва та міжнародного обміну, на ціни, заробітну плату тощо. Від ефективності валютного механізму, рівня втручання державних та міжнародних валютно-фінансових організацій в діяльність валютних, грошових та золотих ринків багато в чому залежить економічний розвиток, зовнішньоекономічна стратегія промислово розвинутих країн. Зростання вагомості валютної системи примушує промислово розвинуті країни удосконалювати старі та шукати нові інструменти та методи державно-монополістичного регулювання валютної сфери на національному та наднаціональному рівнях.

Національна валютна система – це державно-правова форма організації валютних відносин на території певної країни. Вона встановлює певний порядок валютних розрахунків і правила роботи з валютою інших країн. Функціонування національної валютної системи регулюється з врахуванням норм міжнародного права та національного законодавства країни. Складовими елементами валютної системи є національна валюта, умови її конвертованості, режим валютного курсу, валютні обмеження в національній економіці, механізм валютного регулювання і контролю, правила використання іноземної валюти і міжнародних платіжних та кредитних засобів обігу тощо. До складу національних валютних систем входять відповідні інфраструктури ланки: банківські та кредитно-фінансові установи, біржі, спеціальні органи валютного контролю, а також інші державні та приватно-комерційні інститути, що беруть участь у валютних відносинах.

Розрізняють світові та національні валютні системи. Світові валютні системи розвиваються на регіональному та глобальному (світовому) рівнях.

Світова валютна система включає міжнародні кредитно-фінансові інститути та комплекс міжнародних договірних та державно-правових норм, що забезпечують функціонування валютних інструментів. Елементами світової валютної системи: певний набір міжнародних платіжних засобів, валютні курси та валютні паритети, умови конвертованості, форми міжнародних розрахунків, режим міжнародних ринків валюти та золота, міжнародні та національні банківські установи тощо.

Розвиток світових валютних систем регулюється відповідними міждержавними валютними угодами, втілення яких забезпечується створенням на колективних засадах міждержавних валютно-фінансових та банківських установ і організацій. У своєму розвитку світова валютна система пройшла три основні етапи.

Перший етап – система золотого стандарту (початок XIX ст. – 20-30-ті роки XX ст.).

Другий етап – система золотовалютного (доларового) стандарту (40-50-ті роки XX ст. – середина 70-х рр.).

Третій етап – система паперово-валютного (девізного) стандарту (функціонує з 1976 року).

Цілісна структура міжнародних валютних відносин представляє собою активну взаємодію регіональних валютних систем. Регіональна валютна система – це правова форма організації валютних відносин між групою країн. Найважливішими елементами такої системи є регіональна міжнародна розрахункова одиниця, спеціальний режим регулювання валютних курсів, спільні валютні фонди та регіональні кредитно-розрахункові установи. Прикладом регіональної валютної системи може бути Європейська валютна система, яка була заснована у 1979 році, і одночасно виступає як елемент сучасної світової валютної системи.

13.2 Конвертованість валюти

Конвертованість або обіг національної грошової одиниці – це можливість для учасників зовнішньоекономічних угод легально обмінювати її на іноземні валюти. Ступінь конвертованості обернено пропорційний обсягу та жорсткості валютних обмежень, що практикується в державі. Обіг може бути зовнішній та внутрішній. При зовнішньому обігу повна свобода обміну зароблених в даній країні грошей для розрахунків із закордонним партнером надається лише іноземцям (нерезидентам). При режимі внутрішнього обігу свободою обміну національних грошових одиниць на іноземні валюти користуються лише резиденти даної країни. Обіг національної грошової одиниці забезпечує країні наступні довготермінові вигоди додаткової участі в багатосторонній світовій системі торгівлі та розрахунків:

- вільний вибір виробниками та споживачами найбільш вигідних ринків збуту та закупок всередині країни та за кордоном в кожний момент;

- розширення можливостей залучення іноземних інвестицій та здійснення інвестицій за кордоном;

- "підтягування" національного виробництва до міжнародних стандартів по цінах, витратах, якості;

- можливість здійснення міжнародних розрахунків в національній валюті.

За ступенем конвертованості розрізняють валюти:

- вільно конвертовані (резервні);

- частково конвертовані;

- замкнуті (неконвертовані);

- клірингових розрахунків.

Вільно конвертована валюта (ВКВ) – валюта, яка вільно та необмежене обмінюється на інші іноземні валюти (повна зовнішня та внутрішня Конвертованість). ВКВ називають резервною валютою, так як у такій валюті центральні банки інших країн накопичують та зберігають резерви коштів для міжнародних розрахунків (долар, фунт стерлінгів, швейцарські франки, єни, євро).

Частково конвертована валюта – національна валюта країн, в яких застосовуються валютні обмеження для резидентів та за окремими видами обмінних операцій. Розрізняють такі основні сфери валютних обмежень: поточні операції платіжного балансу (торгові та неторгові угоди); обмежений продаж іноземної валюти, заборона продажу товарів за кордоном за національну валюту, регулювання строку платежів, експорту та імпорту. Основна причина валютних обмежень – нестача валюти, тиск зовнішньої заборгованості, розлад платіжних балансів.

Замкнута (неконвертована) валюта – національна валюта, яка функціонує тільки в межах однієї країни і не обмінюється на інші іноземні валюти.

Клірингові валюти – це розрахункові валютні одиниці, що функціонують на основі клірингових угод. Клірингові угоди укладаються для вирівнювання платіжного балансу без витрат валютних резервів: 1) при необхідності отримання пільгового кредиту від контрагента, який має активний баланс; 2) в якості заходу у відповідь на дискримінаційні дії іншої держави.

В умовах інтернаціоналізації господарювання зростає взаємозалежність національних господарств, активізуються пошуки засобів національного регулювання. В сфері валютних відносин з'являються нові особливості і тенденції:

- посилюються міжнародні функції національних валют (національні грошові одиниці приймають участь в міжнародних розрахунках);
- масштаби діяльності якої-небудь валюти в міжнародному платіжному обігу визначаються комплексом факторів (історичних, економічних, міжнародно-правових), в тому числі і національною політикою;
- відсутня єдина грошова основа в валютній сфері – світова валюта;
- в умовах вільної конвертованості валют та руху капіталу між країнами розмиваються межі між внутрішнім грошовим оборотом та міжнародним платіжним оборотом;
- тенденція до зростання національних та міжнародного грошово-кредитного ринку прокладає шлях в умовах специфіки та особливостей національних грошово-кредитних ринків.

Тенденція до зростання ролі валютної сфери у відносинах учасників міжнародного обміну досліджена на всіх етапах еволюції світової валютної системи, починаючи з золотого стандарту. Чим глибше втягнене національне господарство в систему світових господарських зв'язків, тим сильніше прагнення національних органів регулювання відмежувати економіку від неприємного на даному етапі зовнішнього впливу. Це протиріччя визначило еволюцію валютного механізму кожної країни, починаючи з періоду золотого стандарту і по теперішній час. В умовах золотого стандарту під конвертованістю розуміли обмін однієї валюти на іншу при твердій фіксації золотого вмісту національних валют, з їх обов'язковою розмінністю на монетарний товар.

На відміну від золотого стандарту, конвертованість в умовах кредитно-паперових грошей визначається інституційними нормами, які включають важливі ланки валютної політики кожної країни, а також загальні вимоги,

визначені Міжнародним валютним фондом (МВФ).

Таким чином, конвертованість валюти є необхідною для забезпечення процесу демонополізації економіки, її структурної перебудови, подолання кризи платіжного балансу, інтеграції у світове господарство.

13.3 Валютний курс та його види

Валютний курс представляє собою ціну грошової одиниці даної країни, яка виражена в грошовій одиниці іншої країни. Валютний курс, так само, як і ціна будь-якого звичайного товару, має свою вартісну основу та коливається залежно від попиту та пропозиції.

Валютний курс виконує низку важливих економічних функцій:

- подолання національних обмежень грошової одиниці;
- локальна цінність грошової одиниці перетворюється в міжнародну;
- виступає засобом інтернаціоналізації грошових відносин;
- сприяє утворенню цілісної світової системи грошей.

На валютний курс впливають такі фактори, як зміна обсягів ВВП, стан торговельного балансу країни, рівень інфляції, внутрішня та зовнішня пропозиція грошей, відсоткові ставки, перспективи політичного розвитку, державне регулювання валютного курсу.

У реальній практиці міжнародних відносин в умовах паперово-грошового обігу застосовуються наступні два види валютних курсів: фіксовані та плаваючі або гнучкі.

Фіксовані курси – система, що припускає наявність зареєстрованих паритетів, які знаходяться в основі валютних курсів, що підтримуються державними валютними органами.

Фіксований валютний курс офіційно встановлюється центральним банком з врахуванням співвідношення цін у даній країні з цінами країн головних партнерів, рівня валютних резервів, стану торговельного балансу. Фіксований валютний курс найбільш доцільний за умов внутрішніх кризових ситуацій в нестабільній економіці, тому що забезпечує нижчі темпи інфляції, стабільні умови для зовнішньоекономічної діяльності, створює можливість прогнозувати розвиток ситуації в країні.

Одним з головних питань встановлення валютного курсу є пошук певного міжнародного стандарту, на який буде зорієнтована вартість національної грошової одиниці. Як правило курси національних валют, у тому числі і української гривні, перебувають у жорсткій відповідності з курсом долару США. Вперше режим фіксованих валютних курсів був введений після Другої світової війни. Після краху Бреттон-Вудської системи в середині 70-х років ХХ ст. більшість країн перейшли до плаваючих валютних курсів.

Гнучкі (плаваючі) курси – це система, при якій у валют відсутні офіційні паритети.

Розрізняють плаваючі курси, які змінюються в залежності від попиту та пропозиції на ринку та курси, які змінюються в залежності від попиту і пропозиції на ринку, але корегуються валютними інтервенціями центральних банків.

В разі використання плаваючого валютного курсу рух іноземної валюти не впливає на грошову базу, і центральний банк може проводити свою грошово-кредитну політику, передбачаючи, що це не вплине значною мірою на стан платіжного балансу. Системи валютних курсів у країнах, що розвиваються, часто характеризуються одночасним використанням різних валютних курсів, кожен з яких використовується з певною метою. Ці режими називають системами множинних валютних курсів, які можуть бути:

- валютними курсами, які безпосередньо контролюються або фіксуються урядом;
- вільними ринковими курсами, встановленими приватним попитом та пропозицією.

Визначення курсу валют називають котируванням, яким займаються офіційні державні органи.

При котируванні валют вказується курс продавця, за яким банки продають валюту, і курс покупця, за яким банки купують цю валюту. Котирування може бути обов'язковим для суб'єктів валютних операцій або суто номінальним, орієнтовним. Тоді валютний курс, визначений котируванням може не збігатися з курсом конкретної угоди.

Базою визначення валютних курсів є співвідношення купівельної спроможності різних національних валют. Купівельна спроможність валюти виражається як сума товарів і послуг, що можна придбати за дану грошову одиницю. Співвідношення купівельної сили валют стосовно певної групи товарів і послуг у двох країнах визначає паритет купівельної спроможності. Він характеризує товарне наповнення окремих грошових одиниць та є одним із основних факторів визначення валютних курсів. На динаміку валютних курсів впливають норма відсотка і рівень відсоткових ставок, які регулюють міграцію капіталу.

Вплив держави на валютний курс проводиться через операції центральних емісійних банків за допомогою дисконтної політики та валютної інтервенції.

Дисконтна або облікова політика – зміна облікової ставки центрального банку з метою регулювання валютного курсу шляхом впливу на рух короткострокових капіталів. В умовах пасивного платіжного балансу центральний банк підвищує облікову ставку і таким чином стимулює приплив іноземного капіталу з країн, де рівень облікової ставки нижче. Приплив капіталу поліпшує стан платіжного балансу, створює додатковий попит на національну валюту і таким чином, сприяє підвищенню курсу. І навпаки, при значному активному сальдо платіжного балансу центральний банк знижує облікову ставку та стимулює відплив іноземних та національних капіталів з метою зменшення активного сальдо платіжного балансу. В цих умовах зростає попит на іноземну валюту, її курс підвищується, курс національної валюти знижується.

Валютна інтервенція – це пряме втручання центрального банку країни у функціонування валютного ринку через купівлю-продаж іноземної валюти з метою впливу на курс національної грошової одиниці. Врівноваження попиту

та пропозиції на іноземну валюту відбувається через купівлю-продаж банком іноземної валюти, що також призводить до обмеження коливань валютного курсу національної грошової одиниці.

Становлення та розвиток економіки України неможливі без створення та ефективного функціонування національної валютної системи, що розпочалося з серпня 1995 року, коли відповідно до Указу Президента України було припинено використання в нашій країні іноземної валюти. В зв'язку з цим зростає роль національного валютного законодавства у визначенні порядку обігу іноземної валюти на території України з врахуванням необхідності збереження пріоритету гривні, захисту її купівельної спроможності та врегулювання факторів, які впливають на конвертованість національної грошової одиниці.

13.4 Міжнародні розрахунки та валютне регулювання

Організація міжнародних грошових потоків між суб'єктами господарювання застосовується на встановлених формах розрахунків та системі валютного регулювання. Порядок проведення розрахунків регламентується відповідними міжнародними документами і угодами. Стандартизація документального оформлення розрахунків необхідна для забезпечення відповідних гарантій експортерам та імпортерам на поставку товарів та на їх оплату. Вона встановлює також систему однакового тлумачення прав, зобов'язань і відповідальності сторін.

Основними *формами* міжнародних розрахунків виступають інкасо та акредитив. Також використовуються банківський переказ та відкритий рахунок. При розрахунках на основі інкасо банк імпортера перераховує кошти на рахунок експортера після передачі імпортеру отриманих від банку експортера документів, передбачених контрактом, тобто застосовується схема: платежі проти документів. Така схема розрахунків досить проста, однак вона не дає достатніх гарантій на оплату товарів і послуг. На відміну від інкасо акредитивна форма передбачає достатні гарантії експортеру за рахунок відкриття акредитива в банку імпортера. Платіж на відкритий рахунок найменш надійна форма. Експортер поставляє товари, імпортер переказує гроші на день платежу. Банківський переказ являє собою доручення одного банку іншому виплатити певну суму утримувачу.

Форми розрахунків у системі міжнародних фінансових відносин характеризують організаційну сторону руху грошових потоків, порядок проведення операцій, їх документальне оформлення, відповідальність сторін і банків та ін. Це дуже важлива сторона, однак вона підпорядкована сутнісній – забезпеченню еквівалентності обміну. Тому серцевиною міжнародних розрахунків, з позицій фінансової теорії, є встановлення курсу валют. **Валютний курс** відображає ціну грошової одиниці певної країни у валюті інших країн чи міжнародних валютних одиницях. Установлення валютного курсу означає співвідношення цінності грошей різних країн, які виступають інструментом фінансових відносин, в т. ч. і міжнародних. Без такого зіставлення міжнародні фінансові потоки неможливі.

Крім методу порівняння цінової оцінки споживчого кошика з метою визначення точного співвідношення валют застосовується також метод *валютного кошика*. Суть його полягає у встановленні умовної міжнародної грошової одиниці. Так, Міжнародний Валютний фонд установив міжнародний платіжний засіб – SDR (спеціальні права запозичення). До валютного кошика SDR включаються (у встановлених МВФ пропорціях) долар США, німецька марка, японська йена, британський фунт стерлінгів та французький франк. Питома вага кожної валюти у цьому кошику залежить від її частки в загальному зовнішньоторговому обороті у світі. У світовій валютній системі SDR може відігравати роль загального еквівалента, до якого встановлюються курси валют. Однак нині реальна практична значимість SDR досить обмежена, а роль загального еквівалента більш властива реальним провідним валютам світу (наприклад, долару США).

У рамках Європейського Союзу також була створена міжнародна рахункова грошова одиниця — ECU. У валютний кошик ECU включались валюти таких європейських країн: Німеччини, Франції, Голандії, Італії, Бельгії, Люксембургу, Данії, Ірландії, Іспанії, Великої Британії, Греції, Португалії. На відмінну від SDR, яка є швидше умовною грошовою одиницею, ECU відігравав значно більшу роль в європейській валютній системі. На основі цієї рахункової одиниці здійснювалось валютне регулювання в рамках Європейського Союзу. ECU виступало як розрахункова і кредитна одиниця у взаємовідносинах між центральними банками країн союзу. Значна роль ECU привела до його використання як рахункової одиниці також за межами ЄС. Наприклад, в Україні ставки акцизного збору та ввізного мита на окремі товари було встановлено в ECU).

Розвиток європейської інтеграції і досягнення достатньої стабільності валют країн ЄС привели до нової стадії розвитку європейської валютної системи — переходу до єдиної валюти — євро. На відміну від SDR і ECU євро буде реальною валютою, що обслуговуватиме платіжний оборот ЄС, Відповідно до прийнятої програми, введення євро в обіг проводиться з початку 1999 року. Слід відзначити, що важливу роль у впровадженні євро відіграв досвід використання ECU.

Введення в обіг євро означає новий етап у розвитку системи міжнародних фінансів у цілому і європейської валютної системи зокрема. Нині міжнародні фінансові відносини, в т. ч. міжнародні розрахунки, являють собою досить складну систему взаємовідносин. Інструментом фінансових відносин, як відомо, є гроші. У межах національних фінансових систем використовується одна грошова одиниця, що ставить ці відносини на єдину уніфіковану основу. У міжнародних відносинах використовуються дві валюти, що суттєво ускладнює ці відносини. Навіть створена досить складна система валютного регулювання, в т. ч. на міжнародному рівні, не в змозі до кінця вирішити проблеми. Введення ж єдиної валюти вирішує проблему, оскільки знімає її причину, а не впливає на наслідки.

Установлення курсу валют базується на двох основних методах: адміністративному та ринковому. Суть адміністративного полягає в офіційному

встановленні урядом чи центральним банком курсу національної валюти відносно до іноземних валют. І при такому методі необхідні точні розрахунки, бо при значних відхиленнях офіційного курсу від реального, його або не визнаватимуть, або припиниться проведення міжнародних розрахунків. При адміністративному встановленні курсу національної валюти, може існувати паралельний курс неорганізованого ринку, де буде встановлюватись більш реальне співвідношення валют.

Ринковий метод полягає у тому, то курс установлюється на основі механізму ціноутворення під впливом попиту і пропозиції, іноземна валюта при цьому виступає в якості товару на валютному ринку. Суб'єктами валютного ринку виступають банки, брокерські фірми, валютні біржі. Залежно від обсягу і характеру валютних операцій, переліку валют, що виставляються на торги, виділяють світові, регіональні та національні валютні ринки. Світовими центрами валютного ринку виступають Лондон, Париж, Токіо. Перелік валют, що виставляються тут на торги, досить широкий. На регіональних і національних валютних біржах здійснюються торги з обмеженого переліку найважливіших валют.

В Україні функції валютного ринку виконує Міжбанківська валютна біржа. Торги з основних валют (євро, американський долар, німецька марка та російський рубель) проводяться щоденно. Крім того, торгують фунтами стерлінгів Великої Британії, австрійськими шилінгами, італійськими лірами, канадськими доларами та деякими іншими валютами залежно від наявності попиту і пропозиції на них. Установлення співвідношення грошових одиниць різних країн на валютних, як і на будь-яких інших ринках відбувається під впливом двох основних чинників - попиту і пропозиції. Особливістю валютного ринку є те, що як товаром, так і платіжним засобом, виступають гроші. Тому зазначені чинники фактично подвоюються: попит і пропозиція відповідної іноземної валюти та національної валюти. Валютний ринок, як правило, є регульованим. Національний ринок регулюється центральними банками. При цьому можуть використовуватись два способи. Перший – установлення валютного коридору, тобто мінімального й максимального рівня обмінного курсу, який є по суті напівадміністративним. Другий – участь центрального банку в торгах. При необхідності підтримання курсу національної валюти центральний банк може проводити валютні інтервенції, тобто виставляти на торги додаткову масу іноземної валюти. При необхідності утримання курсу певної іноземної валюти, навпаки, скуповувати її. Крім того, центральний банк, як емісійний центр країни, може впливати на обмінні курси, через регулювання грошової маси національної валюти. Обмеження обсягу національної валюти зменшує її пропозицію в обміні на іноземну й тим самим сприяє утриманню курсу. Навпаки, емісія грошей веде до розширення пропозиції національної валюти і таким чином до зниження її курсу.

Учасниками торгів на біржі виступають комерційні банки, що мають відповідну ліцензію, та НБУ.

На торги виставляється іноземна валюта. Попит на неї формується на основі заявок банків на купівлю певної валюти. Заявки в свою чергу

відображають власні потреби банку та потреби його клієнтів на дану валюту для проведення міжнародних розрахунків. Пропозиція іноземної валюти формується, виходячи з виставлених на продаж сум валюти, що відображають потреби банків та їх клієнтів в національній валюті. Пропозиція з боку національної валюти відображається у заявках на іноземну валюту, попит - у виставлених на торгах іноземній валюті.

Валютний курс, що складається на валютному ринку, таким чином відображає врівноваженість попиту і пропозиції. Результат торгів - обсяг купівлі тієї чи іншої валюти порівняно з її обсягом, виставленим на продаж, характеризує задоволення попиту чи недостатність пропозиції. При задоволенні попиту на іноземну валюту курс національної валюти залишається стабільним, при недостатності пропозиції – падає, при надмірній пропозиції – зростає. Саме тут проявляється роль центрального банку. Він з метою підтримання стабільного курсу національної валюти проводить валютні інтервенції при недостатності пропозиції валюти на ринку, чи скупку валюти при недостатності попиту на неї.

Політика валютного регулювання кожної країни визначається її економічними інтересами в міжнародній торгівлі. **Валютне регулювання** характеризує встановлений порядок визначення валютного курсу та його регламентування, здійснення валютних операцій суб'єктами валютного ринку (комерційними та центральним банками, юридичними і фізичними особами), порядок ввезення і вивезення іноземної та національної валюти, порядок проведення міжнародних розрахунків. Основою валютного регулювання є вплив на валютний курс. У більшості випадків кожна країна зацікавлена в стабільності національної валюти, адже це забезпечує стабільність як внутрішньої, так і зовнішньої економічної політики. Однак у певних умовах може проводитись політика як на зниження, так і на зростання курсу національної валюти.

Політика зниження рівня курсу національної валюти вигідна в тих умовах, коли в даній країні експорт переважає імпорту. У цьому випадку доходи підприємств експортерів у національній валюті зростатимуть, оскільки за кожну одиницю валютної виручки підприємство отримає більше національної валюти. Прикладом такої політики в 80-ті роки була постійна девальвація японської йени відносно до американського долара. Як відомо, в ті часи у сальдо торгового балансу між Японією і США спостерігалась істотна перевага Японії. Оскільки таке відхилення обмінного курсу від реального вело до перерозподілу фінансових ресурсів на користь Японії, США постійно вводили обмеження на ввезення японських товарів.

Політика на зростання курсу національної валюти доцільна в тому випадку, коли переважає імпорту товарів і послуг. У цьому випадку витрати імпортерів на закупівлю валюти для оплати поставок у країну зменшуватимуться. Звичайно, при цьому втрачають експортери, оскільки вони отримують менше доходів. Однак перевищення імпорту над експортом веде і до перевищення виграшу імпортерів від завищеного курсу над втратами експортерів.

Необхідність установалення реальних курсів валют врешті-решт привела до встановлення системи міжнародного валютного регулювання. Воно полягає у прийнятті загальних для всіх країн правил установалення проведення валютних операцій. В умовах золотовалютного стандарту особливих потреб у такому регулюванні не існувало. Можливість вільно обміняти паперові гроші на золото надавало такій системі достатньої стабільності.

Однак відхід від золотовалютного стандарту чітко визначив проблему валютного регулювання. Першою спробою вирішення цієї проблеми стала Бретон-Вудська валютна система. Вона була заснована лідерами провідних країн світу в 1944 р. на конференції в Бретон-Вудсі. Суть цієї системи полягала у встановленні стабільних курсів валют, що могли піддаватись незначним коливанням.

Утримувати систему стабільних курсів в умовах нерівномірності розвитку країн було надзвичайно складно. У кінці 60-х - на початку 70-х років виявились значні коливання курсів валют. У зв'язку з цим в 1976 р. відбулась конференція Міжнародного валютного фонду на Ямайці, яка зафіксувала створення нової – ямайської – валютної системи. Суть її полягала у встановленні ринкового методу визначення валютних курсів. Валютні курси стали «плаваючими», тобто такими, що змінюються під впливом попиту і пропозиції, на відміну від попередніх стабільних. Одночасно встановлювалась система контролю і резервування з метою недопущення різких коливань курсу, що могло б негативно вплинути на світову економіку.

Нині створено досить надійні міжнародні та національні системи валютного регулювання. Вони дозволяють ефективно контролювати валютні курси. Разом з тим, оскільки курс національної валюти відображає стан економіки країни, вони не мають на меті утримання валютного курсу за будь-яку ціну. Навпаки, це не доцільно і небезпечно. Перевага ринкового механізму якраз і полягає в тому, що він дає змогу встановити на певну дату курс валюти, максимально наближений до реального. Це в свою чергу ставить на міцну основу міжнародні фінансові відносини.

Тема 14 Фондовий ринок та фінансові інструменти

- 14.1 Загальна характеристика та види цінних паперів.
- 14.2 Типологія фондових ринків та фондових інструментів.
- 14.3 Ринок акцій.
- 14.4 Ринок облігацій.
- 14.5 Ринок депозитних (ощадних) сертифікатів.
- 14.6 Вексельний обіг в Україні.
- 14.7. Ринок державних та муніципальних цінних паперів
- 14.8. Ринок іпотечних цінних паперів

Фінансові інструменти ринку – цінні папери, їх економічна та правова природа. Цінний папір – фінансова вимога. Цінний папір – носій майнових та інших прав інвестора.

Фондовий ринок як частина фінансового ринку. Значення розвитку фондового ринку для процесу нагромадження капіталу. Особливість фондового ринку, його суб'єкти. Функції фондового ринку. Рух довгострокових фінансових фондів. Особливості розвитку фондового ринку в Україні.

Інструменти фондового ринку: облігації та акції як класичні інструменти ринку капіталів, розвиток депозитних (ощадних) сертифікатів. Особливості вексельного обігу в Україні. Розвиток похідних цінних паперів.

Ринок облігацій. Облігація – борговий цінний папір. Класифікація облігацій. Ринок державних облігацій. Муніципальні облігації та їх особливості. Облігації корпорації. Емісія, реєстрація та розміщення облігацій.

Дохідність облігації: поточна, до часу погашення, повна реалізована. Показник чутливості ціни облігації щодо зміни ринкового доходу. Рейтинг облігацій.

Ринок акцій. Акція як частка у статутному фонді акціонерного товариства. Класифікація акцій. Емісія, реєстрація та розміщення акцій. Способи розміщення. Виплата дивідендів. Спліт, консолідація, викуп.

Поточна дохідність акції. Курс (ціна) акції. Ціна акції з рівномірним зростанням дивіденду (модель Гордона). Ціна акції з нерівномірним зростанням дивіденду. Оцінка дивідендного доходу.

14.1 Загальна характеристика та види цінних паперів

Взагалі, розгляд даної теми необхідно розпочати з визначення ролі та місця цінних паперів на фондовому ринку. Необхідно усвідомлювати, що дані фінансові інструменти є основним об'єктом інвестування коштів та об'єктом укладання угод купівлі-продажу.

Згідно із ЗУ “Про цінні папери та фондовий ринок” *цінними паперами* називаються документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника, та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що випливають із цих документів, іншим особам.

Цінні папери можна купувати, продавати, закладати, зберігати, передавати у спадщину, дарувати, обмінювати. Вони можуть виконувати окремі функції грошей (засобу платежу, розрахунків). Але, на відміну від грошей, не можуть бути як загальним еквівалентом.

Незважаючи на різноманітність цінних паперів та численність їхніх типів і видів, будь-який цінний папір характеризується трьома універсальними ознаками:

1. Цінний папір є безвідкличним свідоцтвом емітента про те, що він узяв на себе певні зобов'язання перед інвестором.

2. Інвестор не повинен підтверджувати будь-якими іншими документами своїх прав, що випливають із самого факту володіння цінним папером.

3. Для передачі прав власності на цінний папір достатньо внести ім'я нового власника до реєстру акціонерів у реєстратора або депозитарію.

В Україні у цивільному обороті можуть бути такі групи цінних паперів:

1) *пайові цінні папери* – цінні папери, які посвідчують участь їх власника у статутному капіталі (крім інвестиційних сертифікатів), надають власнику право на участь в управлінні емітентом і отримання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, та частини майна у разі ліквідації емітента. До пайових цінних паперів належать:

- а) акції;
- б) інвестиційні сертифікати.

2) *боргові цінні папери* – цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти відповідно до зобов'язання. До боргових цінних паперів належать:

- а) облігації підприємств;
- б) державні облігації України;
- в) облігації місцевих позик;
- г) казначейські зобов'язання України;
- г) ощадні (депозитні) сертифікати;
- д) векселі.

3) *іпотечні цінні папери* – цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям (іпотечним пулом) та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів. До іпотечних цінних паперів належать:

- а) іпотечні облігації;
- б) іпотечні сертифікати;
- в) заставні;
- г) сертифікати фонду операцій з нерухомістю.

4) *приватизаційні цінні папери* – цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду;

5) *похідні цінні папери* – цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів;

б) *товаророзпорядчі цінні папери* – цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах.

За основними характеристиками (ознаками) цінні папери можна класифікувати таким чином (табл. 14.1).

Таблиця 14.1 – Класифікація цінних паперів

Класифікаційна ознака	Види цінних паперів
Термін існування	Строкові – цінні папери, які мають встановлений термін існування (довго-, середньо- та короткострокові). Безстрокові – цінні папери, які існують вічно
Походження	Первинні – цінні папери, засновані на активах, до яких не входять самі цінні папери (акції, облігації, векселі, заставні та ін.). Вторинні – цінні папери, які випускаються на основі первинних цінних паперів; це цінні папери на самі цінні папери (варанти на цінні папери, депозитарні розписки та ін.)

Класифікаційна ознака	Види цінних паперів
Форми існування	Паперові (документарні). Безпаперові (бездокументарні)
Національна приналежність	Вітчизняні. Іноземні
Тип використання	Інвестиційні (капітальні) – цінні папери, які є об'єктом вкладання капіталу (акції, облігації, ф'ючерсні контракти та ін.). Неінвестиційні – цінні папери, які обслуговують грошові розрахунки на товарних чи інших ринках (векселі, чеки, коносаменти)
Порядок вкладення	На пред'явника – цінні папери, які не фіксують імені їхнього власника; їх обіг здійснюється шляхом простої передачі від однієї особи до іншої. Іменні – цінні папери, які містять ім'я їхнього власника і, крім цього, реєструються в спеціальному реєстрі. Ордерні – іменні цінні папери, які передаються іншій особі шляхом здійснення на них передатного напису (індосаменту)
Класифікаційна ознака	Види цінних паперів
Форма випуску	Емісійні – цінні папери, які випускаються великими серіями, у великій кількості, і в межах кожної серії всі цінні папери є абсолютно ідентичними (акції та облігації). Неемісійні – цінні папери, які випускають поштучно чи невеликими серіями
Характер обігу	Ринкові, чи вільного обігу. Неринкові (обіг цінних паперів може бути обмежений, цінні папери неможливо продати нікому, окрім емітента, і через обумовлений термін)
Рівень ризику	Безризикові. Малоризикові. Ризикові
Наявність доходу	Дохідні. Бездохідні
Форма вкладення	Боргові – цінні папери, які звичайно мають фіксовану відсоткову ставку, що є зобов'язанням сплатити суму боргу на визначену дату у майбутньому (облігації, банківські сертифікати, векселі та ін.). Пайові – цінні папери, які надають право власності на відповідні активи (акції, варанти, коносаменти та ін.)
Економічна суть	Акції. Облігації. Векселі та інші цінні папери

Кожен з перерахованих цінних паперів має визначену функцію. Одні служать документом, що підтверджує участь, інші борговим документом або засобом розрахунків, або засобом забезпечення виконання зобов'язань.

Цінний папір виконує ряд суспільно *значущих функцій*:

- перерозподіляє кошти (капітали) між: галузями і сферами економіки; територіями і країнами; групами і шарами населення; населенням і сферами економіки; населенням і державою і т.п.;
- надає визначені додаткові права її власникам, крім права на капітал;
- забезпечує одержання доходу на капітал і (чи) повернення самого капіталу.

Цінний папір *володіє рядом властивостей*:

1. *Ліквідність*. Під ліквідністю мається на увазі здатність цінних паперів бути перетвореними в кошти шляхом продажу. Для цього необхідно, щоб цінні папери могли мати обіг на ринку.

2. *Обіговість*. Обіговість полягає в здатності цінних паперів бути предметом купівлі-продажу (акції, облігації) або платіжним інструментом, що опосередковує обіг на ринку інших фінансових інструментів (чеки, векселі, коносаменти, приватизаційні документи).

3. *Ринковий характер*. Цінні папери існують як особливий товар, що повинен мати свій ринок із властивою йому організацією і правилами роботи на ньому.

4. *Стандартність*. Цінні папери одного типу повинні мати стандартний зміст (стандартну форму; стандартність прав, наданих цінним паперам; стандартність термінів дії; інститутів обігу цінних паперів і т.д.).

5. *Серійність*. Серійність означає випуск цінних паперів серіями, однорідними групами.

6. *Участь у цивільному обігу*. Участь цінних паперів як товару в цивільному обігу полягає в їхній здатності не тільки бути предметом купівлі-продажу, а й об'єктом інших майнових відносин (угод застави, зберігання, дарування, комісії, позики, успадкування і т.д.).

Регульованість, визнання державою, ризиковість, документарність є допоміжними властивостями цінних паперів.

14.2 Типологія фондових ринків та фондових інструментів

РЦП розділяється на первинний і вторинний.

На первинному РЦП відбувається розміщення нових емісій (випусків) ЦП. Емітент може розміщувати їх самостійно, через фондову біржу, через фінансових посередників або через андеррайтінгову групу (синдикат).

На вторинному РЦП відбувається обіг вже розміщених ЦП, коли інвестори можуть вільно їх продавати та купувати (як правило – через фінансових посередників).

За принципами організації РЦП розділяється на:

- біржовий (брокерський) РЦП. В Україні 5 ФБ: УФБ, ДФБ, КМФБ, ПФБ, УМВБ;
- позабіржовий (ділерський) РЦП;
- неофіційні (“чорні”) РЦП.

Брокерська компанія здійснює купівлю-продаж ЦП (як правило) на фондовій біржі від імені та за рахунок своїх клієнтів.

Ділерська компанія здійснює купівлю-продаж ЦП (як правило) на позабіржовому ринку від свого імені та за свій рахунок.

У багатьох країнах (Франція, Данія) позабіржові ринки взагалі відсутні. У деяких країнах позабіржові ринки організаційно оформлюються і стають офіційними (NASDAQ у США, KOSDAQ у Республіці Корея). У нас – Позабіржова фондова торговельна система (ПФТС).

На позабіржовому ринку в обігу знаходяться акції дрібних підприємств, акції “з голубими смужками” – великих підприємств, перш за все загальнонаціонального значення, – котируються лише на фондовій біржі. У нас – основна маса ЦП обертається на позабіржовому неорганізованому ринку (продовження тіньової економіки).

Рівні ринку цінних паперів:

- світові (інтернаціональні) ринки;
- національні ринки;
- регіональні ринки.

Інструменти РЦП (види цінних паперів, визначені законодавством);

- акції;
- облігації внутрішніх державних та місцевих позик;
- облігації зовнішніх державних позик;
- облігації підприємств;
- казначейські зобов’язання;
- ощадні сертифікати;
- векселі;
- приватизаційні папери;
- похідні цінні папери (деривативи).

Ринок інструментів власності:

- акції акціонерних товариств;
- приватизаційні папери (приватизаційні майнові сертифікати; житлові чеки; земельні бони).

Ринок інструментів позики:

- облігації усіх видів;
- казначейські зобов’язання;
- ощадні сертифікати;
- векселі.

Ринок похідних ЦП (деривативів) :

- опціони;

- ф'ючерси;
- форварди;
- фондові варанти;
- депозитарні розписки.

Розвиток Українського ринку цінних паперів стримується рядом об'єктивних та суб'єктивних факторів. До об'єктивних чинників відносяться:

- кризовий стан української економіки;
- відставання існуючої законодавчої та нормативно-правової бази функціонування фондового ринку від розвитку реальних процесів на ньому;
- відсутність гарантій по операціях з цінними паперами, недовіра населення до фондового ринку, викликана діяльністю багатьох трастів та інвесткомпаній;
- відсутність на ринку інвестиційно привабливих цінних паперів стабільно працюючих і прибуткових підприємств;
- низькі доходи більшої частини населення, що стримує появу масового дрібного інвестора;
- практична відсутність на фондовому ринку інституційних інвесторів – пенсійних фондів, страхових компаній тощо;
- відсутність гарантій держави щодо захисту грошових заощаджень населення, у тому числі в цінних паперах.

В той же час без розвитку ринку цінних паперів подолати економічну кризу неможливо. РЦП – та ланка ланцюжка перетворень, яка дає можливість здійснити фінансову стабілізацію та перейти до впевненого економічного зростання.

14.3 Ринок акцій

На світових фінансових ринках значну питому вагу в обороті цінних паперів займають акції. Механізм їхньої дії відносять до каналів прямого фінансування.

Акція – іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права, передбачені Цивільним кодексом України та законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств.

Згідно з правовими нормами в Україні акції випускаються тільки акціонерними товариствами.

Випускаючи акції, акціонерні товариства мають на меті:

- забезпечити новому підприємству стартовий капітал, необхідний для початку діяльності;
- залучити додаткові грошові ресурси під час функціонування підприємства;

- обміняти старі акції при злитті з іншим товариством.

В Україні можуть випускатися тільки *іменні* акції.

Акціонерне товариство розміщує акції двох типів – *прості та привілейовані*.

Прості акції дають право:

- на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів;
- на участь в управлінні акціонерним товариством;
- на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації;
- інші права, передбачені законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств.

Прості акції не підлягають конвертації у привілейовані акції або інші цінні папери акціонерного товариства.

Привілейовані акції надають:

- переважні, стосовно власників простих акцій, права на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів;
- право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації;
- права на участь в управлінні акціонерним товариством у випадках, передбачених статутом і законом, який регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств.

Привілейовані акції не можуть бути випущені на суму понад 25 % статутного фонду.

На сумарну номінальну власність акціонерам може видаватися *сертифікат*. Згідно з українським законодавством сертифікат не є цінним папером і реквізити його не регламентуються. Але свої обов'язкові реквізити має сама акція, з якими можна ознайомитися в ЗУ "Про цінні папери та фондовий ринок".

Акція має номінальну вартість, установлену в національній валюті. Мінімальна номінальна вартість акції не може бути меншою, ніж одна копійка.

Акціонер може мати у власності одну, декілька чи безліч акцій одного й того ж самого емітента. В останніх двох випадках говорять, що йому належить пакет акцій.

Під *пакетом* акцій мається на увазі наявність у власності одного і того самого акціонера в кількості більше, ніж одна акція одного і того самого емітента.

У біржовій практиці розрізняють *значний і контрольний* пакети акцій.

Найпоширенішими випадками, коли акціонерні товариства випускають акції, є такі:

- 1) створення товариства;
- 2) зміна номінальної вартості акцій при зміні статутного фонду;
- 3) збільшення статутного фонду шляхом додаткового випуску акцій при незмінній номінальній вартості останніх;

- 4) дроблення або консолідація акцій при незмінному статутному фонді;
- 5) окремі випадки реорганізації акціонерного товариства.

Найважливішими структурними елементами діяльності з випуску акцій є:

- а) прийняття рішення про випуск акцій;
- б) державна реєстрація випуску акцій, а для відкритих акціонерних товариств також реєстрація інформації про випуск акцій;
- в) пропозиція акцій до продажу;
- г) продаж акцій;
- г) повідомлення про результати випуску.

Вивчаючи теми, що стосуються різновидів цінних паперів, особливу увагу необхідно звертати на питання стосовно їх випуску, розміщення, обігу та погашення, адже кожен вид цінних паперів має свої особливості.

Існує два види акціонерних товариств: *відкрите акціонерне товариство* (ВАТ), акції якого розповсюджуються через відкриту підписку, та *закрите акціонерне товариство* (ЗАТ), акції якого розподіляються між засновниками і не можуть перебувати в обігу на ринку.

Рішення про випуск акцій приймається засновниками акціонерного товариства або загальними зборами акціонерів акціонерного товариства.

Рішення про випуск акцій оформляється протоколом.

Випуск акцій акціонерним товариством здійснюється у розмірі його статутного фонду або на всю вартість майна державного підприємства (у разі перетворення його в акціонерне товариство). Додатковий випуск акцій можливий у тому разі, коли попередні випуски акцій були зареєстровані і всі раніше випущені акції повністю оплачені за вартістю не нижче номінальної.

Забороняється випуск акцій для покриття збитків, пов'язаних з господарською діяльністю акціонерного товариства.

Існує *публічне (відкрите) розміщення* (відкрита підписка) акцій (ВАТ) та *приватне (закрите) розміщення* (розподіл акцій) (ЗАТ). Вони являють собою форми розповсюдження акцій.

ВАТ. Публічне (відкрите) розміщення цінних паперів – їх відчуження на підставі опублікування в засобах масової інформації або оголошення будь-яким іншим способом повідомлення про продаж цінних паперів, зверненого до заздалегідь не визначеної кількості осіб.

Оплата може бути одноразовою та поетапною. Відкрита підписка на акції при створенні акціонерного товариства (перша емісія) провадиться його засновниками, наступні емісії – безпосередньо товариством. Перше розміщення акцій відкритого акціонерного товариства є виключно закритим (приватним) серед засновників.

При проведенні емісії особи, які бажають придбати акції, вносять на рахунок товариства не менш як 10 % вартості акцій, на які вони підписались. Якщо по закінченні терміну підписки не буде покрито 60 % акцій, акціонерне товариство вважається незаснованим.

Якщо ВАТ здійснює додатковий випуск акцій, то оплата вартості акцій за договором про підписку здійснюється в тому порядку, що й у попередньому випадку.

ЗАТ. Приватне (закрите) розміщення цінних паперів – розміщення цінних паперів шляхом безпосередньої пропозиції цінних паперів заздалегідь визначеному колу осіб.

Оплата також може бути одноразовою та поетапною. При поетапній оплаті розмір першого внеску має бути не менш як 50 % номінальної вартості акцій. Повна вартість акцій має бути сплачена не пізніше року після реєстрації АТ.

При додатковому випуску акцій ЗАТ умови розподілу акцій між акціонерами можуть визначатись окремою угодою поміж ними або за рішенням загальних зборів акціонерів.

Акції оплачуються в гривнях, а у випадках, передбачених статутом акціонерного товариства, також у іноземній валюті або шляхом передачі майна. Незалежно від форми внесеного вкладу вартість акції виражається у гривнях.

Погашення акцій відбувається у наступних випадках:

- при викупі акцій;
- при реорганізації емітента;
- при ліквідації емітента.

Акціонерне товариство може викуповувати в акціонерів акції для їх наступного перепродажу, розповсюдження серед своїх працівників або анулювання. Викуплені акції мають бути реалізовані або анульовані протягом року. Протягом цього періоду розподіл прибутку, голосування та визначення кворуму на загальних зборах акціонерів проводяться без урахування викуплених акціонерним товариством акцій.

Що стосується отримання прибутку, то існує три можливі джерела доходів від акцій, що придбають:

- дохід від дивідендів;
- від підвищення ринкової ціни на акції;
- від збільшення кількості акцій у результаті їхнього дроблення.

Необхідно вміти розрізняти і розділяти поняття “дохід” (прибуток) та “дохідність”. Перше поняття завжди визначається в грошових одиницях, а друге – у відсотках.

Оцінка вартості цінних паперів здійснюється при укладанні угод купівлі-продажу, внесенні їх у статутний капітал підприємств, оформленні застави для одержання кредиту, а також для визначення поточної ринкової вартості компанії та її активів.

Оцінка акцій підприємства – це по суті визначення вартості даної компанії (бізнесу), а точніше, тієї частки вартості бізнесу, що приходить на оцінюваний пакет акцій.

У ході оцінки акцій здійснюється їх якісний і вартісний аналіз.

14.4 Ринок облігацій

іншими джерелами залучення коштів. Отже, залучення коштів шляхом випуску облігацій підприємством має наступні переваги:

- процентну ставку завжди можна встановити цікавою для інвестора (вище за депозитну), і такою, яка буде цікава і для емітента (нижче кредитної);
- гнучке управління боргом – емітент може “сконструювати” позику, виходячи з власних потреб (з урахуванням очікувань інвесторів);
- ринковий характер позики – емітент виходить на ринок зі своїм фінансовим інструментом. Ринковий борг тим і відрізняється від кредитів, що він може бути легко перезданий одним кредитором іншому.

Відповідно до Закону України “Про цінні папери та фондовий ринок”: “*облігація* – цінний папір, що посвідчує внесення його власником грошей, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, підтверджує зобов’язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбачений умовами розміщення облігацій строк та виплатити дохід за облігацією, якщо інше не передбачено умовами розміщення”.

Згідно із законодавством України випускаються облігації таких видів:

- а) державні облігації України;
- б) облігації місцевих позик;
- в) облігації підприємств.

Облігації підприємств випускаються підприємствами усіх передбачених законом форм власності, об’єднаннями підприємств, акціонерними та іншими товариствами і не дають їх власникам права на участь в управлінні.

Облігації розміщуються у *документарній* або *бездокументарній* формі.

Емітент у порядку, встановленому Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку, може розміщувати *відсоткові, цільові та дисконтні* облігації.

Відсоткові облігації – облігації, за якими передбачається виплата відсоткових доходів.

Цільові облігації – облігації, виконання зобов’язань за якими дозволяється товарами та/або послугами відповідно до вимог, встановлених умовами розміщення таких облігацій.

Дисконтні облігації – облігації, що розміщуються за ціною, нижчою ніж їх номінальна вартість. Різниця між ціною придбання та номінальною вартістю облігації виплачується власнику облігації під час її погашення і становить дохід (дисконт) за облігацією.

Облігація має номінальну вартість, визначену в національній валюті, а якщо це передбачено умовами розміщення облігацій – в іноземній валюті. Мінімальна номінальна вартість облігації не може бути меншою ніж 1 копійка.

Емітент також може розміщувати *іменні* облігації та облігації *на пред’явника*.

Алгоритм випуску облігацій:

1. Рішення про випуск облігацій.
2. Визначення моделі облігаційної позики (форма випуску, вид емісії, термін обігу тощо).
3. Підготовка проспекту емісії.
4. Реєстрація випуску і інформації про випуск облігацій.
5. Оформлення глобального сертифіката або друк бланків облігацій.
6. Розміщення облігацій (продаж).
7. Виплата доходу. Погашення облігацій.
8. Підготовка звіту про результати погашення облігацій.

Облігації підприємств розміщуються юридичними особами тільки після повної сплати свого статутного капіталу.

Не допускається розміщення облігацій підприємств для формування і поповнення статутного капіталу емітента, а також покриття збитків від господарської діяльності шляхом зарахування доходу від продажу облігацій як результату поточної господарської діяльності.

Юридична особа має право розміщувати облігації на суму, яка не перевищує трикратного розміру власного капіталу або розміру забезпечення, що надається їй з цією метою третіми особами.

Рішення про випуск облігацій підприємств приймається відповідним органом управління емітента згідно з нормами законів, що регулюють порядок створення, діяльності та припинення юридичних осіб відповідної організаційно-правової форми і оформляється протоколом.

Облігації усіх видів оплачуються в гривнях, а у випадках, передбачених умовами їх випуску, – в іноземній валюті. Незалежно від виду валюти, якою проведено оплату облігацій, її вартість виражається у гривнях.

Дохід по облігаціях усіх видів виплачується відповідно до умов їх випуску.

Дохід по облігаціях цільових позик (безпроцентних облігаціях) не виплачується. Власникові такої облігації надається право на придбання відповідних товарів чи послуг, під які випущено позики.

Якщо ціна товару до моменту його одержання перевищуватиме вартість облігації, то власник одержує товар за ціною, вказаною на облігації, а при одержанні більш дешевого товару він одержує різницю між вартістю облігації та ціною товару.

По облігаціях підприємств доходи виплачуються за рахунок коштів, що залишаються після розрахунків з бюджетом і сплати інших обов'язкових платежів.

Облігації можуть розміщуватися з фіксованим строком погашення, єдиним для всього випуску. Дострокове погашення облігацій за вимогою їх власників дозволяється у разі, коли така можливість передбачена умовами розміщення облігацій, якими визначені порядок встановлення ціни дострокового погашення облігацій і строк, у який облігації можуть бути пред'явлені для дострокового погашення.

Погашення облігацій може здійснюватися грошима або майном відповідно до умов розміщення облігацій.

Облігації, будучи, як і інші цінні папери, об'єктом інвестування на фондовому ринку, приносять своїм власникам дохід.

Дохід від облігації можна отримати з наступних джерел:

- періодично виплачуваних відсотків (купонного доходу);
- зміни вартості облігації за відповідний період;
- доходу від реінвестицій отриманих відсотків.

Різні облігації можуть приносити інвестору різну дохідність. Головним чином це визначається наступними причинами.

По-перше, кредитним рейтингом емітента. Чим він нижчий, тим більш дохідною повинна бути облігація, щоб компенсувати вкладнику вищий ризик. Тому якнайменшою дохідністю характеризуються державні облігації, оскільки кредитний ризик по таких паперах практично відсутній.

По-друге, від терміну обігу облігації. Чим більше період часу, на який вони випущені, тим вище повинен бути відсоток, щоб вкладник згодився інвестувати в них кошти.

По-третьє, від рівня оподаткування доходів по облігації.

Найбільш розповсюдженими показниками, що характеризують величину доходу по *купонній облігації*, є:

- купонна ставка;
- поточна дохідність;
- дохідність до погашення.

14.5 Ринок депозитних (ощадних) сертифікатів

Розглядаючи наступний вид цінного папера, необхідно знову ж таки звернутися до ЗУ “Про цінні папери та фондовий ринок”, згідно з яким *ощадний (депозитний) сертифікат* – цінний папір, який підтверджує суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання зі спливанням встановленого строку суми вкладу та процентів, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав.

Ощадні (депозитні) сертифікати розміщуються на певний строк (під відсотки, передбачені умовами їх розміщення). Ощадні (депозитні) сертифікати можуть бути іменними або на пред'явника.

Іменні ощадні (депозитні) сертифікати розміщуються у бездокументарній формі, а на пред'явника – у документарній.

На думку представників вітчизняних комерційних банків, депозитні сертифікати у порівнянні з депозитними вкладами *мають істотні переваги*. Депозитні сертифікати на пред'явника можна продавати, передавати тощо, тобто цей фінансовий інструмент відчужується усіма законними способами, не потребуючи реєстрації переходу права власності в установах банківської системи.

Депозитні сертифікати використовуються і для врегулювання боргових відносин. Борг можна погасити шляхом передачі сертифікатів на його суму з наступним заліком однорідних зустрічних вимог.

Однією з найважливіших переваг цього фінансового інструменту є можливість його придбання у разі існування обмежень на обсяги активів, що можуть бути вкладені у депозити банків.

У порівнянні з іншими борговими цінними паперами, наприклад корпоративними облігаціями, депозитні сертифікати мають більшу мобільність, оскільки їх випуск не потребує реєстрації в уповноважених на це установах. Депозитні сертифікати мають більш диверсифіковані строки погашення.

Необхідно зазначити, що студенти повинні знати процедуру випуску та погашення цінних паперів, знерухомлених у депозитарній системі. На прикладі ощадних (депозитних) сертифікатів це можна продемонструвати наступними етапами:

1. Банк оформляє випуск серії ощадних (депозитних) сертифікатів одним загальним сертифікатом на весь обсяг в цілому і передає його до депозитарію для знерухомлення.

2. Депозитарій відкриває аналог емісійного рахунку банку, на який зараховується обсяг випуску серії.

3. Після укладання угоди про розміщення депозитних сертифікатів та отримання коштів банк передає доручення зберігачеві щодо списання реалізованої кількості сертифікатів зі свого рахунку та зарахування їх на рахунок контрагента.

4. Контрагент передає своєму зберігачеві доручення про зарахування такої ж кількості депозитних сертифікатів на свій рахунок у цінних паперах.

5. Після проведення операції зарахування він отримує виписку від зберігача про стан рахунку в цінних паперах, яка і є підтвердженням переходу права власності на депозитні сертифікати згідно з умовами укладеної угоди щодо їх розміщення.

Слід зазначити, що подальші переходи прав власності на депозитні сертифікати на пред'явника не потребують реєстрації в установах банку-емітента.

Погашення депозитарних сертифікатів на пред'явника, знерухомлених у депозитарній системі, проводиться у зворотному порядку:

1. Останній власник сертифікатів звертається до банку-емітента із заявкою про їх погашення, до якої додається копія доручення зберігачеві про перерахування депозитних сертифікатів з рахунку власника на рахунок банку-емітента.

2. Після отримання виписки від зберігача, яка підтверджує поповнення рахунку депозитних сертифікатів, призначених для погашення, банк-емітент перераховує суму погашення цих сертифікатів на поточний рахунок їх останнього власника, зазначений у заявці про погашення.

Дохід за ощадними (депозитними) сертифікатами виплачується під час пред'явлення їх для оплати в банк, що розмістив ці сертифікати.

У разі дострокового пред'явлення ощадного (депозитного) сертифіката до оплати банк виплачує суму вкладу та відсотки (за вкладами на вимогу), якщо умовами випуску сертифіката не передбачено інший розмір відсотків.

Розрахунки по процентах на депозити і еквівалентні ним інвестиції прийнято робити в кінці кожного року, і на міжнародних ринках це є стандартною практикою. Відповідно, коли дата кінцевого розрахунку по ощадному (депозитному) сертифікату настає пізніше, ніж через рік, власник сертифіката має право отримувати проценти в кожен дату випуску папера.

14.6 Вексельний обіг в Україні

Вексель – це особливий вид цінного папера, який має свої властивості та своє вексельне право. Тому до 1999 року вексельний обіг в Україні регулювався в межах Положення про переказний і простий вексель, затвердженого постановою у 1937 році. Правила виготовлення і застосування вексельних бланків були затверджені спільною постановою КМУ і НБУ від 10.09.92 № 528.

6 липня 1999 року Верховна Рада України прийняла закон про приєднання України відразу до трьох основних конвенцій, що регулюють правовідносини, зв'язані із обігом векселів:

- Женевської конвенції 1930 року “Про уніфікований закон про переказні і прості векселі”;
- Конвенції 1930 року “Про регулювання деяких колізій законів про переказний і простий вексель”;
- Женевської конвенції 1930 року “Про гербовий збір у відношенні переказних і простих векселів”.

Вексель – цінний папір, що засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця (того, хто видає вексель) сплатити визначену суму власникові векселя при настанні визначеного терміну (погашення векселя).

Головне досягнення закону – *обов'язкова “товарність” векселя*: тепер він може виписуватися винятково при оформленні заборгованості за фактично поставленими товарами, виконаними роботами, надані послуги.

При цьому закон розрізняє два види векселів:

- а) переказний (тратта);
- б) простий.

Переказний вексель являє собою письмовий документ, що містить безумовний наказ або пропозицію однієї особи (векселедавця) в зверненні до іншої особи (платника) сплатити відповідну суму грошей певній особі або за його наказом у встановлений термін або на вимогу.

На відміну від переказного векселя, *простий вексель* містить безумовне зобов'язання або обіцянку однієї особи (векселедавця) сплатити визначену суму певній особі (векселедержателю).

Вексель як борговий документ має ряд істотних особливостей, що відрізняють його від інших боргових зобов'язань і надають йому *силу особливого, вексельного права*, що являє собою сукупність законодавчих та

інших норм, що регулюють відносини між особами, причетними до вексельного зобов'язання.

Вираз “*сила вексельного права*” означає сукупність тих особливостей, які властиві тільки вексям і які можна виділити при аналізі чинного законодавства, що визначає вексельний обіг в Україні, а саме: *абстрактність; договірний характер; безумовність; односторонність; самостійність зобов'язання за векселем; формальність; обіговість (передавальність); грошовість; право зворотної вимоги; солідарна відповідальність; відсутність емісійного характеру.*

Основними учасниками ринку, що здійснюють операції з вексями, є комерційні банки. Тому доцільно розглянути їх основні операції з вексями. Серед таких операцій необхідно виділити наступні:

1. Торговельні операції:

- *спекуляція.* Як правило, покупка і продаж векселів підприємств здійснюється банком (за свій рахунок) на основі стандартного договору купівлі-продажу векселів;
- *брокерські послуги.* Діючи як агент підприємства, банк може виконувати їх заявки по покупці векселів нижче номінальної вартості для наступних розрахунків. При цьому між банком і підприємством укладається договір про брокерське обслуговування, в якому обумовлюються ціна придбання векселів, винагорода банку, порядок здійснення розрахунків і інші умови.

Окремою формою брокерських послуг є скупка банком векселів якогось конкретного підприємства для одержання більшості голосів на зборах кредиторів при банкрутстві і подальшому поглинанні цього підприємства.

2. Кредитні операції:

- *облік векселів.* Купівля банком якого-небудь векся (з дисконтом, за ціною нижче номіналу). Векселедержатель, що запропонував банкові вексель до обліку, одержує розрахунок негайно, до настання терміну платежу за векселем. Банк же одержує належні йому суми тільки по настанню зазначеного терміну. У результаті операції обліку вексель повністю переходить у власність банку. Як правило, банки враховують тільки векселі, емітенти яких обслуговуються в них же. Вартість, по якій векселі враховуються банком, як правило, розраховується на підставі процентної ставки обліку векселів, затвердженої правлінням банку і погодженої з векселедержателем-пред'явником по кожному векселю окремо;
- *кредитування під заставу векселів.* Видача позик під заставу векселів має істотні відмінності від операції їхнього обліку: право власності на вексель не переходить до банку. Вексель закладається векселедержателем на термін із правом наступного викупу після погашення позики. Як правило, позика видається в сумі не більш 50-70 % номіналу векся. У даному випадку вексель є забезпеченням повернення кредиту і може бути реалізований у випадку непогашення позички позичальником, а самі кредитні відносини будуються на загальних підставах.

3. Гарантійні операції:

- *авалювання векселів.* При авалюванні векселя банк ставить на ньому “аваль”, гарантуючи платіж. Такий вексель більш надійний. Навіть якщо клієнт не викликає особливої довіри в партнерів, його векселі з банківським авалем цілком надійні (не забудьте дізнатися в банку про дійсність авалю). Гарантуючи вексель підприємства, банк де-факто несе кредитні ризики. Але авалювання векселя дасть можливість і банку, і клієнтові робити операції, при цьому не задіювати грошові кошти. Вексельне поручительство (аваль) банк може давати як за векселедавця (акцептанта), так і за кожного відповідального індосанта (того, хто робить передатний напис на векселі). Вексельний поручитель несе солідарну відповідальність за векселем нарівні з особою, за яку доручався. Всі операції по авалюванню векселів здійснюються на підставі договору, укладеного між банком і особою, за яку він доручається. Особливим видом авалювання в Україні вважається авалювання податкових векселів. Донедавна авальовані банком податкові векселі дозволяли підприємствам на 30 днів відсувати терміни сплати ПДВ при ввезенні товарів через митний кордон України. В даний час такої можливості немає. Комісійні банку по таких операціях зазвичай складають 2-7 % від номіналу векселя, залежно від його суми і ліквідності застави;

- *доміциляція векселів.* Іноді клієнтові вигідно використовувати векселі “замість” безготівкових розрахунків. Для цього використовується схема доміциляції векселів. Підприємства, що мають значну заборгованість перед бюджетом, часто позбавлені можливості вести банківські розрахунки в зв’язку з тим, що як тільки гроші попадають на їхній поточний рахунок, вони моментально списуються на користь податкової або третіх осіб по судових рішеннях. Часто через це великі промислові підприємства не мають можливості нормально працювати. Для вирішення цієї проблеми грошові розрахунки замінюються вексельними. Комісійні банку по такій операції не перевищують 0,3-0,5 % від суми векселя, плюс – плата за відкриття транзитного рахунка. Доміциляцією називається прийняття банком від імені поручителя векселя до платежу і його оплата за рахунок поручителя, що є векселедавцем. Операції по доміциляції векселів здійснюються на підставі договору, укладеного між векселедавцем з однієї сторони і банком – з іншої. Схема доміциляції векселів, до речі, може бути використана й у тому випадку, якщо банківський рахунок чистий від кредиторських вимог. Її можна використовувати, наприклад, щоб не афішувати рух грошових коштів на розрахунковому рахунку і т.п.

4. Комісійні і довірчі операції:

- *інкасування векселів.* Інкасування векселя – прийняття банком доручення векселедавця пред’явити вексель до платежу й одержати відповідну суму за векселем у визначений термін на користь векселедержателя. Задача банку – вчасно пред’явити вексель до оплати, одержати платіж за векселем і зарахувати грошові кошти, що надійшли на рахунок клієнта. Інкасування здійснюється на підставі договору інкасо. Розмір комісійної винагороди є договірним. Орієнтована вартість послуги – 0,5 %;

- *збереження векселів.* Вексель – досить цінний папір, і клієнтові буває зручніше здати вексель у банк на відповідальне збереження. У цьому випадку вексель видається банком клієнтові за вимогою. Розмір комісійної винагороди є договірним;

- *юридична і фінансова експертиза векселів.* Деякі банки за заявками своїх клієнтів перевіряють дійсність і надійність векселів, а також фінансову надійність векселедавця. Вартість послуги – 50-100 грн. за один вексель. Цікаво, що таку експертизу банк робить, як правило, без видачі письмового висновку про її результати.

Одним із видів цінних паперів, по якому здійснюється оцінка, також є вексель. Під час здійснення оцінки необхідно виділяти дисконтний та процентний вексель.

Дисконтний вексель

Дисконтні векселі мають котирування на основі ставки дисконту. Вона говорить про величину знижки, яку продавець надає покупцю. Ставка дисконту вказується у відсотках до номіналу векселя як простий відсоток в розрахунку на рік.

14.7 Ринок державних та муніципальних цінних паперів

Одними із основних видів цінних паперів на ринку є державні цінні папери. Вони є досить привабливими для інвестора, оскільки вважаються безризиковими. Тому держава досить часто звертається до такого способу залучення коштів. *Завданням ринку державних цінних паперів* є оптимальне забезпечення потреб Державного бюджету.

Державні цінні папери – це боргові зобов'язання держави у формі цінних паперів.

Випускаючи цінні папери, держава дбає про цілу низку *цілей*, головні з яких є:

1. Фінансування дефіциту Державного бюджету.
2. Регулювання грошової маси в обігу.
3. Переоформлення раніше випущених цінних паперів.
4. Фінансування цільових державних програм.
5. Регулювання економічної активності.
6. Збільшення припливу іноземної валюти.

Види державних цінних паперів:

- *ощадні облігації* – призначені виключно для громадян, котрі використовують їх, як правило, для збереження і нагромадження власних коштів;

- *облігації пенсійних фондів та індивідуальні пенсійні облігації* – призначені для пенсійного забезпечення громадян. Для осіб, що зайняті індивідуальною трудовою діяльністю, кошти на придбання таких облігацій виключаються із сум, які обкладаються податком;

- *податково-депозитні сертифікати* – підтверджують внесок юридичними та фізичними особами коштів у рахунок майбутніх податкових платежів. Залежно від терміну, на який депонуються кошти, а також від кон'юнктури ринку, власники отримують на ці папери різні відсотки – найбільші, коли кошти використовуються для сплати податків, найменші – коли сертифікат погашається до терміну сплати податків;
- *цінні папери, що розміщуються центральним урядом у регіонах* – тимчасово вільні кошти місцевих органів влади можуть вкладатися в державні облігації, що приносять вищі доходи, ніж місцеві цінні папери;
- *боргові сертифікати* – за формою та умовами реалізації подібні до контрактів на одержання кредиту, але мають самостійну вартість і можуть (з деякими обмеженнями) бути продані власником іншим особам;
- *облігації урядових установ* – випускаються урядовими установами для залучення коштів в окремі галузі народного господарства. Вважаються високодохідними, оскільки передбачається, що уряд гарантуватиме виконання таких зобов'язань;
- *цільові облігації внутрішніх державних позик України* – облігації внутрішніх державних позик, емісія яких є джерелом фінансування дефіциту державного бюджету в обсягах, передбачених на цю мету законом про Державний бюджет України на відповідний рік, та в межах граничного розміру державного боргу. Основним реквізитом цільових облігацій внутрішніх державних позик України є зазначення передбаченого законом про Державний бюджет України на відповідний рік напряду використання залучених від розміщення таких облігацій коштів;
- *депозитні сертифікати Національного банку України* – сертифікати у вигляді свідоцтва про депонування в системі електронного обігу НБУ коштів комерційних банків. Право на придбання цього фінансового інструменту мають лише ті банки, котрі не мають заборгованості за виданими НБУ кредитами, і котрі забезпечують формування резерву для відшкодування можливих витрат за кредитними операціями та обов'язкових резервів. Сертифікати розміщують на аукціонах. Термін обігу – від 1 до 180 днів; є ринковими;
- *цінні папери, що розміщуються за кордоном* – основним видом державних цінних паперів, що розміщуються за кордоном, є *облігації зовнішньої державної позики України* – державні боргові цінні папери, що розміщуються на міжнародних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їх номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов випуску облігацій. Облігації зовнішніх державних позик України випускаються процентними, дисконтними та можуть бути іменними або на пред'явника, з вільним або обмеженим колом обігу. Облігації зовнішніх державних позик України оплачуються виключно в конвертованій іноземній валюті відповідно до умов їх випуску. Емітентом облігацій зовнішніх державних позик України є держава в особі Міністерства фінансів України. Грошові кошти, одержані від розміщення облігацій зовнішніх

державних позик України, спрямовуються виключно до Державного бюджету України;

- *облігації внутрішніх державних позик* – державні цінні папери, що розміщуються виключно на внутрішньому фондовому ринку і підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їх номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій;

- *цінні папери Державного казначейства України* – казначейські зобов'язання – державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України.

Обсяг емісії казначейських зобов'язань України у сукупності з емісією державних облігацій внутрішніх державних позик України не може перевищувати граничного обсягу внутрішнього державного боргу та обсягу пов'язаних з обслуговуванням державного боргу видатків, визначених законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

Казначейські зобов'язання України можуть бути:

- довгострокові – понад п'ять років;
- середньострокові – від одного до п'яти років;
- короткострокові – до одного року.

Емітентом казначейських зобов'язань України є держава в особі Міністерства фінансів України за дорученням Кабінету Міністрів України.

Казначейські зобов'язання України можуть бути іменними або на пред'явника, у документарній або бездокументарній формі.

Виплата доходу за казначейськими зобов'язаннями здійснюється щороку по купонах або при погашенні зобов'язань шляхом нарахування процентів до номіналу без щорічних виплат.

На підприємства, які одержують дотації з бюджету, операції з продажу і застави казначейських векселів не поширюються.

Казначейські векселі, не пред'явлені до погашення в установлений термін, втрачають силу і оплаті не підлягають.

Векселедавцем і платником по казначейських векселях є Головне управління Державного казначейства України.

Проценти на вексельну суму не нараховуються;

Приватизаційні папери – це вид державних цінних паперів, які засвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду та земельного фонду. Види приватизаційних паперів: приватизаційний майновий сертифікат; житловий чек; земельний бон; компенсаційний сертифікат.

Основні характеристики приватизаційних паперів:

1. Можуть бути лише іменними (крім компенсаційного сертифіката).
2. Форма – матеріалізовані (приватизаційний майновий сертифікат,

компенсаційний сертифікат) і у вигляді безготівкових документів (житловий чек, земельний бон).

3. Приватизаційний майновий сертифікат, житловий чек і земельний бон мали однакову номінальну вартість.

4. Компенсаційний сертифікат існував у двох формах номінальною вартістю 10 та 20 гривень.

5. Приватизаційні папери вільному обігу не підлягають, а їх продаж або відчуження іншим способом є недійсними.

6. Дивіденди або відсотки на приватизаційні папери не нараховуються.

7. Приватизаційні папери не можуть бути використані для здійснення розрахунків, а також як застава.

8. Приватизаційні майнові сертифікати, житлові чеки та земельні бони формально є взаємно конвертованими.

Відповідно до законодавства України за час проведення приватизації існували такі варіанти використання приватизаційних паперів:

а) обмін на паї господарських товариств, що створювалися товариствами покупців як за номіналом для працівників приватизованих підприємств, так і на аукціонній або конкурсній основі для інших громадян;

б) обмін на акції відкритих акціонерних товариств, що створюються в процесі приватизації або корпоратизації підприємств за пільгами для своїх працівників і на аукціонній основі для інших громадян;

в) обмін на паї та акції орендних підприємств, що перетворюються в процесі приватизації в господарські товариства або акціонерні товариства;

г) конвертація приватизаційних паперів:

- обмін приватизаційного майнового сертифіката на житловий чек і навпаки;

- обмін приватизаційного майнового сертифіката на земельну бону і навпаки;

- обмін житлового чека на земельну бону і навпаки;

г) обмін приватизаційного майнового сертифіката або житлового чека на інвестиційний сертифікат інвестиційного фонду або інвестиційної компанії;

д) передача приватизаційного майнового сертифіката або житлового чека в довірче управління довірчому товариству – трасту.

При первинному розміщенні державних цінних паперів головну роль відіграють центральні банки, міністерства фінансів або спеціальні підрозділи по управлінню державним боргом. Досить часто первинне розміщення державних цінних паперів проводиться серед комерційних банків.

Існує кілька способів первинного розміщення державних цінних паперів:

- аукціон;
- відкритий продаж;
- індивідуальне розміщення.

Способи виплати доходів на державні цінні папери:

1. Встановлення фіксованого відсоткового платежу.
2. Використання ступінчастої відсоткової ставки.

3. Використання плаваючої відсоткової ставки.
4. Індексація номіналу.
5. Реалізація з дисконтом.
6. Вибір між погашенням чи обміном на інший державний цінний папір з більшою відсотковою ставкою.
7. Проведення виграшних позик.

Слід відзначити, що наступними за державними цінними паперами по надійності, дохідності та ліквідності є цінні папери випущені місцевими органами влади (муніципальні цінні папери) – облігації місцевих позик.

Муніципальні цінні папери – це цінні папери, що випускаються місцевими органами влади з метою мобілізації коштів для виконання місцевих програм, пов'язаних з об'єктами громадського користування та фінансування дефіциту місцевого бюджету.

До облігацій місцевих позик належать облігації внутрішніх та зовнішніх місцевих позик.

Рішення про розміщення облігацій місцевих позик приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим або міська рада відповідно до вимог, установлених бюджетним законодавством.

Облігації місцевих позик випускаються в документарній формі на пред'явника або у бездокументарній формі.

Місцеві органи влади можуть залучати додаткові грошові кошти на будь-які цілі, які групуються таким чином:

- покриття тимчасового дефіциту місцевого бюджету;
- фінансування безприбуткових об'єктів, які потребують одночасних великих коштів, яких не існує в щорічному бюджеті: будівництво, реконструкція та ремонт об'єктів соціального призначення (шкіл, лікарень, бібліотек, музеїв), будівництво, реконструкція та ремонт об'єктів місцевої інфраструктури (доріг, мостів);
- фінансування прибуткових об'єктів, інвестиції в які окупаються протягом декількох років за рахунок отриманого ними прибутку;
- фінансування проектів будівництва, ремонту та реконструкції житла, як правило, на основі самоокупності, тобто витрати компенсуються виручкою від продажу всього або частини побудованого житлового фонду.

Основними покупцями муніципальних цінних паперів є: місцеве населення, комерційні банки, страхові компанії, пенсійні фонди та інші юридичні особи.

Відповідно до умов випуску багатьох місцевих позик при розміщенні менш як 20 % обсягу емісії позики вважаються такими, що не відбулися.

Джерелом погашення облігацій не можуть бути кошти від випуску нових позик. Крім того, максимальний розмір сумарної вартості випусків облігацій місцевої позики не має перевищувати 30 % дохідної частини бюджету емітента за попередній рік.

Існують деякі обмеження щодо таких запозичень в Бюджетному кодексі. У цьому нормативному документі зазначено, що видатки на обслуговування

боргу місцевих бюджетів не можуть щорічно перевищувати 10 % видатків від загального фонду відповідного місцевого бюджету. А в п. 5 статті № 74 передбачено: “Якщо у процесі погашення основної суми боргу та платежів з його обслуговування, обумовленої договором між кредитором та позичальником, має місце порушення графіка погашення з вини позичальника, відповідна рада не має права здійснювати нові запозичення протягом 5 наступних років”.

14.8 Ринок іпотечних цінних паперів

Перш ніж розглядати сутність та види іпотечних цінних паперів, необхідно розглянути поняття іпотеки.

Іпотека – вид забезпечення виконання зобов’язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов’язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому законодавством.

Оскільки характерною рисою іпотечних кредитів є їх довготерміновість, то у більшості кредитних інституцій, що займаються іпотечним кредитуванням, постійно виникає проблема нестачі ресурсів. Вирішення цієї проблеми є основною функцією *іпотечного ринку* – системи організованих на основі певних принципів та правових норм економічних відносин, які виникають в процесі купівлі та продажу фінансових зобов’язань, забезпечених нерухомістю.

Найбільш узагальнено *іпотечні цінні папери*, які в англomовній літературі називаються MBS (mortgage-backed securities), являють собою права вимог за іпотечними кредитами, що забезпечені заставою об’єктів нерухомості.

Процес перетворення іпотечних кредитів у довгострокові боргові цінні папери став називатися *сек’юритизацією іпотеки*, а поділ функцій організації кредиту, його обслуговування та фінансування – *фрагментацією іпотеки*.

Згідно із законодавчими актами виділяють такі види іпотечних цінних паперів: *заставні, іпотечні облігації та іпотечні сертифікати*.

Таблиця 14.2 – Види та поняття іпотечних цінних паперів

Вид цінного папера	Назва нормативно-правового акта	Визначення цінного папера
Заставна	ЗУ “Про іпотеку”	Борговий цінний папір, який засвідчує безумовне право його власника на отримання від боржника виконання за основним зобов’язанням, за умови, що воно підлягає виконанню в грошовій формі, а в разі невиконання основного зобов’язання право звернути стягнення на предмет іпотеки

Вид цінного папера	Назва нормативно-правового акта	Визначення цінного папера
Іпотечний сертифікат	ЗУ “Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати”	Іпотечний цінний папір, забезпечений іпотечними активами або іпотеками
Іпотечна облігація	ЗУ “Про іпотечні облігації”	Облігації, виконання зобов’язань емітента за якими забезпечене іпотечним покриттям у порядку, встановленому законодавством. Засвідчує внесення грошових коштів її власником і підтверджує зобов’язання емітента відшкодувати йому номінальну вартість цієї облігації та грошового доходу в порядку, встановленому законодавством та проспектом емісії, а в разі невиконання емітентом зобов’язань за іпотечною облігацією надає її власнику право задовольнити свою вимогу за рахунок іпотечного покриття

Тема 15 Державний кредит

- 15.1. Державний кредит і державні запозичення, їх класифікація
- 15.2. Механізм застосування державних запозичень
- 15.3. Державний борг і методи управління ним

15.1 Державний кредит і державні запозичення, їх класифікація

Державний кредит — специфічна ланка державних фінансів; він не має ні окремого грошового фонду (кошти, що мобілізуються з його допомогою, потрапляють, як правило, до бюджету), ні відокремленого органу управління; разом із тим він характеризує особливу форму фінансових відносин держави і тому виділяється в окрему ланку.

Державний кредит — це сукупність економічних відносин, що виникають між державою та фізичними або юридичними особами (фінансово-кредитними установами, корпораціями, іноземними урядами, міжнародними фінансовими організаціями і приватними особами) стосовно питання мобілізації додаткових грошових коштів на кредитній основі, тобто на умовах зворотності, строковості та платності, в процесі формування загальнодержавного фонду фінансових

ресурсів, в яких держава може бути як позичальником, кредитором або гарантом.

За економічною сутністю державний кредит — форма вторинного перерозподілу ВВП. Його джерелом є вільні кошти населення, підприємств і організацій.

Метою запозичення коштів може бути:

- покриття бюджетного дефіциту;
- регулювання грошового обігу;
- залучення коштів для інвестиційних програм тощо.

Тобто державний кредит безпосередньо пов'язаний із бюджетним дефіцитом, будучи джерелом його покриття. В окремих випадках за його допомогою можуть мобілізуватися кошти у фонди цільового призначення або на цільові проекти. Крім того, до системи державного кредиту належать позики, що надаються під державні гарантії або для поповнення валютних резервів центрального банку від Міжнародного валютного фонду й інших міжнародних фінансово-кредитних установ.

У сучасних умовах державний кредит виконує такі основні функції:

- фіскальну, тобто сприяє акумуляції додаткових коштів до централізованих і децентралізованих фондів держави;
- регулюючу — регулює грошовий обіг за допомогою здійснення операцій на ринку цінних паперів (купівля-продаж державних цінних паперів Національним банком України з метою їх розміщення на відкритому ринкові), що впливає на пропозицію грошей і відповідно на позичковий процент.

Кредитний метод залучення коштів до господарського обороту суттєво відрізняється від податкового. За допомогою податків держава примусово акумулює частину вартості, втіленої в доходах окремих соціальних верств. За кредитного методу держава переважно в добровільній формі залучає частину вартості, відображеної в позиковому капіталі, тобто частину суспільного капіталу, що відокремилася. Податковий метод держава використовує з метою акумуляції внутрішніх джерел, кредит дає їй змогу залучати не тільки внутрішні, але й зовнішні джерела.

Державний кредит — одна з форм руху позикового капіталу, й передусім тимчасово вільних грошових коштів населення і підприємств (об'єднань), різних фондів, кредитних і страхових установ, для фінансування державних видатків на добровільній основі за умов державної гарантії повернення запозичених коштів, і як правило, зі сплатою встановленого відсотка.

У кредитних відносинах беруть участь кредитор і позичальник як юридично самостійні суб'єкти. При цьому позичальником звичайно є держава. З боку держави суб'єктами кредитних відносин можуть бути:

- Кабінет Міністрів України;
- органи влади Автономної Республіки Крим;
- органи місцевого самоврядування;
- Міністерство фінансів України (зокрема в особі Державного казначейства);
- Національний банк України.

З іншого боку, в державно-кредитні відносини як кредитори вступають громадяни та суб'єкти господарювання (банки, страхові компанії, акціонерні товариства), котрі надають кредит державі під певні державні зобов'язання. Надання державі кредиту з боку юридичних і фізичних осіб здійснюється шляхом купівлі останніми облігацій державних позик та інших цінних паперів, що випускає держава.

В ролі забезпечення державного кредиту виступає все майно, що перебуває у власності держави, але обсяг застави в кредитній угоді між державою й підприємствами та населенням не вказується.

Державний кредит буває таких видів:

— внутрішній, коли держава запозичує кошти у підприємств і населення власної країни;

— зовнішній, якщо держава робить запозичення на міжнародному рівні.

Внутрішній державний кредит може мати такі форми:

— державні запозичення у вигляді державних позик;

— мобілізація коштів через систему державних ощадних установ;

— використання коштів позикового фонду;

— казначейські позики;

— гарантовані запозичення.

Державні запозичення — основна форма державного кредиту, коли держава є позичальником. Для цих запозичень характерне те, що тимчасово вільні грошові кошти населення та суб'єктів господарювання залучаються до фінансування загальнодержавних потреб шляхом випуску й реалізації державних цінних паперів. Оформлення державних запозичень в Україні в основному здійснюється за допомогою двох видів цінних паперів — облігацій та казначейських зобов'язань (векселів).

Облігація (від лат. *obligatio* — зобов'язання) — найпоширеніший вид цінних паперів, боргове зобов'язання держави, за яким у встановлені терміни повертається борг і сплачується дохід у формі процента або вигаши. Вони можуть бути знеособленими (на покриття бюджетного дефіциту) і цільовими (на конкретні проекти).

Облігація має номінальну вартість (зазначену на неї суму боргу) і курсову (ринкову) ціну, за якою вона продається і перепродається залежно від її дохідності, надійності й ліквідності. Різниця між ринковою ціною та номінальною вартістю облігації становить курсову різницю.

Облігації позик, що містяться у портфелях державних кредиторів, є ліквідними активами. Кредитор може в будь-який час повернути облігації, тобто продати їх державі через систему Ощадбанку, й одержати відповідну суму готівкою, та й самі облігації можуть бути платіжним засобом.

Казначейські зобов'язання (векселі) мають характер боргового зобов'язання, спрямованого тільки на покриття бюджетного дефіциту. Тобто, на відміну від облігацій, кошти від продажу яких спрямовуються на поповнення бюджетного фонду, позабюджетних фондів або на спеціальні цілі, кошти від реалізації казначейських зобов'язань держави спрямовуються тільки на поповнення бюджету. Вони підлягають реалізації тільки серед населення.

Виплата доходу здійснюється у формі процентів або на дисконтній основі.

Казначейськими зобов'язаннями, як правило, оформлюються короткострокові позики (іноді середньострокові — казначейські ноти), облігаціями — середньо- та довгострокові. Запозичення класифікуються таким чином: 1. Залежно від розміщення запозичень їх поділяють на внутрішні — на внутрішньому фінансовому ринкові (надаються юридичними і фізичними особами певної країни та нерезидентами) і зовнішні — надходять ззовні від урядів, юридичних і фізичних осіб інших країн, міжнародних організацій та фізичних інституцій.

2. За правом емісії розрізняють державні й місцеві позики. Державні позики випускають центральні органи влади й управління; надходження від них спрямовуються у центральний бюджет. Місцеві позики випускають місцеві органи управління, вони спрямовуються у відповідні місцеві бюджети. Органи місцевого самоврядування здійснюють запозичення на будівництво доріг, охорону навколишнього середовища та фінансування інших заходів, у яких зацікавлена територіальна громада.

3. За ознакою характеру використання цінних паперів є ринкові та неринкові позики. Облігації (казначейські зобов'язання) ринкових позик вільно купуються, продаються і перепродаються на ринку цінних паперів. Неринкові позики не допускають виходу цінних паперів на ринок, тобто їх власники не можуть їх перепродати.

4. Залежно від забезпеченості державні позики поділяються на заставні й беззаставні. Заставні позики відображають один із головних принципів кредитування — принцип матеріальної забезпеченості; вони забезпечуються державним майном або конкретними доходами. Беззаставні не мають конкретного матеріального забезпечення, їх надійність визначається авторитетом держави.

5. За ознакою утримувачів цінних паперів вирізняють такі, що реалізуються тільки серед населення, такі, що реалізуються тільки серед юридичних осіб, та універсальні, тобто передбачені для розміщення як серед фізичних, так і серед юридичних осіб.

6. Відповідно до терміну погашення заборгованості виокремлюють короткострокові (термін погашення до одного року), середньострокові (від одного до п'яти років) та довгострокові (понад п'ять років).

7. За формою виплати доходу державні позики поділяються на процентні, виграшні, процентно-виграшні, безпроцентні (цільові) та дисконтні (з нульовим купоном).

За процентними позиками дохід установлюється у вигляді позичкового процента. При цьому може встановлюватись як твердо фіксована на весь період позики ставка, так і плаваюча, тобто така, що змінюється залежно від різних чинників, які впливають на розвиток економіки, насамперед, від попиту та пропозиції на кредитному ринкові. Якщо облігація має купони, виплата процентного доходу має здійснюватися на купонній основі. Вона може проводитись щороку, один раз на півріччя, щоквартально з вилученням одного купона.

За виграшних позик дохід виплачується на підставі проведення тиражів вигравів. Дохід у цьому разі отримують не всі кредитори, а тільки ті, номери облігацій яких виграли. Така система доцільна за незначних сум позики, що припадають на одну особу, внаслідок чого процентним дохід не може істотно стимулювати надання позики державі.

Процентно-виграшні позики передбачають виплату доходів як у грошовій, так і у вигравній формах.

Безпроцентні або цільові запозичення держава використовує з метою фінансування певних інвестиційних проектів у надзвичайних ситуаціях. На сьогодні такий вид позик не використовується.

Дисконтні позики характерні тим, що державні цінні папери купуються з певною знижкою, а погашаються за номінальною вартістю. Зазначена різниця формує дохід кредитора. На таких цінних паперах немає купонів, тому їх ще називають облігаціями з нульовим купоном.

8. За характером погашення заборгованості розрізняють: одноразову виплату й виплату частинами. Одноразова виплата передбачає отримання боргу наприкінці терміну дії позики.

Під час погашення частинами може застосовуватися три варіанти: 1) позика погашається рівними частинами протягом кількох років; 2) позика погашається щоразу сумами, які збільшуються; 3) щоразу сума зменшується. Другий варіант використовується тоді, коли передбачається в перспективі щорічне зростання доходів держави, третій — навпаки, якщо доходи зменшуватимуться або планується збільшення державних видатків.

9. За методом розміщення запозичення можуть бути добровільні, примусові або такі, що розміщуються за підпискою.

За добровільного розміщення позик рішення купувати чи не купувати державні цінні папери майбутній покупець приймає добровільно на власний розсуд.

Для примусового розміщення характерний тиск на майбутнього покупця з боку органів державного управління, як це було за сталінських часів, коли громадян примушували вкладати частину свого заробітку в облігації майже з кожної заробітної плати, а іноді зобов'язували купувати облігації й на всю суму заробітної плати.

Позики, що розміщуються за підпискою, як правило, розміщуються серед підприємств за затвердженим списком.

10. Залежно від зобов'язань держави щодо погашення боргу розрізняють позики з правом і без права довгострокового погашення. Право довгострокового погашення дає змогу державі враховувати ситуацію на фінансовому ринку.

11. За правовим оформленням виокремлюють облігаційні та безоблігаційні державні позики. Облігаційні позики супроводжуються випуском цінних паперів, за допомогою яких мобілізуються кошти на фінансовому ринку. Безоблігаційні оформлюються шляхом підписання угод і договорів. На сучасному етапі розвитку економіки безоблігаційні запозичення використовуються на міжнародному рівні, ними оформляються, як правило,

кредити від урядів інших країн, міжнародних організацій та фінансових інституцій.

Другою формою внутрішнього державного кредиту є мобілізація частини вкладів населення до державних запозичень через систему Ощадного банку, якщо банк належить до державних установ. Залучені кошти спрямовуються в дохідну частину бюджету. Однак, як правило, ощадні банки незалежно від форми власності діють на комерційних засадах і залучені кошти населення формують їхні кредитні ресурси, тому вилучення частини цих коштів на користь держави може негативно відобразитися на фінансових результатах їх діяльності.

На відміну від першої форми державного кредиту — державних запозичень — коли фізичні та юридичні особи купують цінні папери за рахунок власних тимчасово вільних грошових коштів, Ощадбанк надає державі кошти в кредит за рахунок залучених коштів без відома справжнього власника (населення). Аналогічно діють й комерційні банки, коли надають кредити своїм клієнтам. Крім того, частина ресурсів Ощадбанку може спрямовуватися на придбання державних цінних паперів.

Ще одна форма внутрішнього державного кредиту — запозичення коштів загальнодержавного позикового фонду, яка характеризується тим, що державні кредитні установи передають частину кредитних ресурсів на покриття видатків уряду (без купівлі державних цінних паперів).

Окрім зазначених вище форм державного кредиту, який відбувається на основі державних запозичень у вигляді державних позик, є ще дві форми, що відображають відносини фінансової допомоги з боку держави.

Казначейські позики як форма внутрішнього державного кредиту відображають відносини надання фінансової допомоги суб'єктам господарювання з боку органів державної влади й управління за рахунок бюджетних коштів на умовах зворотності, строковості та платності. Тобто у цьому разі держава є кредитором.

Нині ця форма державного кредиту активно не використовується, але життя все більш потребує відродження такого механізму. Держава на несе відповідальності за фінансові результати діяльності суб'єктів господарювання, але може надати фінансову допомогу тим підприємствам, у стабільній роботі яких вона зацікавлена.

Відносини, пов'язані з казначейськими позиками не є аналогом банківського кредитування, оскільки, на відміну від банків, держава надає фінансову допомогу на пільгових умовах (на більш тривалий термін, та під менший процент, порівняно з комерційними банками) нормою проценту, тобто є засобом підтримки важливих для економіки суб'єктів господарювання.

Якщо уряд гарантує безумовне погашення запозичень і виплату процентів за позиками, зробленими нижчими за рівнем органами влади й управління або окремими суб'єктами господарювання, то йдеться про умовний державний кредит — гарантовані запозичення. У цьому випадку держава є гарантом. За гарантованими запозиченнями уряд несе реальну фінансову відповідальність тільки в разі неплатоспроможності платника.

Міжнародний державний кредит — сукупність відносин, в яких держава виступає на світовому фінансовому ринку як позичальником, так і кредитором. Ці відносини набувають форми державних зовнішніх запозичень. Вони здійснюються на тих самих умовах, що й внутрішні, тобто на умовах зворотності, строковості й платності. Їх надання або погашення відбувається за рахунок бюджетних коштів або спеціальних урядових фондів. Суми отриманих зовнішніх позик із нарахованими процентами за ними включаються до державного боргу країни.

Державні зовнішні запозичення можуть надаватися як у грошовій, так і у товарній формах. Як правило, вони бувають середньо- або довгостроковими.

Грошові запозичення здійснюються у валюті:

- країни-кредитора;
- країни-позичальника;
- третьої країни.

Погашення відбувається шляхом товарних поставок або за допомогою валюти за узгодженням сторін. Іноді у міжнародних угодах встановлюється пільговий період щодо погашення запозичень і сплати процентів за ними, який надає відстрочення погашення позики на 3—5 років з метою отримання максимального ефекту від її використання.

Отже, державний кредит є сукупністю досить різних форм і методів фінансових відносин. Такий підхід спрямований на створення сприятливих передумов з метою залучення коштів як для держави, так і для її кредиторів. Різноманітність форм дає змогу максимально врахувати різні інтереси юридичних та фізичних осіб.

15.2 Механізм застосування державних запозичень

Державні запозичення можуть здійснюватись тільки тоді, коли вичерпані інші джерела формування доходів держави або коли доцільно обмежити рівень оподаткування. При цьому обов'язково має забезпечуватися ефективність і результативність використання позичених коштів. Функціонування державних запозичень було б неможливим без податків. Саме податки забезпечують державі можливість розплатитися з кредиторами за основною сумою боргу й виплатити відсотки за користування позикою.

У свою чергу, державні позики мають зворотний вплив на зростання податків. З розвитком виробництва, ринкових відносин відбувається більше нагромадження позикового капіталу, тобто капіталу, позиченого за відсоток, що дає змогу державі в розмірах, які збільшуються, позичати гроші на певний термін. У процесі розміщення державних позик здійснюється купівля позикового капіталу як товару. Власники такого капіталу одержують від держави плату у вигляді відсотка, що є частинкою позикового капіталу в національному доході.

Державний кредит, як і будь-яка інша форма кредитних відносин, потребує особливого контролю. Цей контроль поширюється як на залучення позикових коштів, так і на їх погашення.

Залучення запозичень має ґрунтуватися на таких чинниках, як:

- мінімізація вартості позики;
- встановлення стабільності державних цінних паперів на фінансовому ринкові.

Мінімізація вартості позики досягається за допомогою відповідної процентної політики та шляхом встановлення відповідних умов випуску й погашення позики.

Процентна політика будь-якого емітента відображає два протилежні чинники: мінімізацію вартості та максимізацію її привабливості, що, у свою чергу, залежить від достатньо високого відсотка.

На фінансовому ринку державні цінні папери мають найнижчий процент, який є своєрідним індикатором цього ринку. Отже, ситуація на ринкові сприяє мінімізації вартості позик. Тому привабливість державних позик досягається, насамперед, за рахунок високих гарантій держави щодо повернення коштів і виплати доходу.

Стабільність державних цінних паперів досягається шляхом оптимізації насиченості ними фінансового ринку. Цінних паперів, з одного боку, має бути достатньо для максимізації надходжень від державних запозичень, а з іншого — не повинно бути їх надлишку, що може зумовити падіння курсової ціни.

Випуск державних позик ґрунтується на таких передумовах:

- наявність кредиторів, котрі мають тимчасово вільні кошти;
- довіра кредиторів до держави;
- зацікавленість кредиторів у наданні позик державі;
- можливість держави своєчасно та повністю повернути борг і виплатити дохід.

Вихідною передумовою є наявність кредиторів, без цього випуск позик безглуздий. Довіра кредиторів до держави може бути високою або низькою, однак феномен держави полягає в тому, що вона практично ніколи не може повністю втратити довіру. При цьому довіра до неї завжди вища, ніж до інших емітентів — юридичних осіб. Цей чинник надійності становить основну зацікавленість кредиторів.

Найважливіший чинник державних запозичень — можливість своєчасного та повного повернення боргів і виплати доходу, що забезпечує в майбутньому і довіру до держави, і зацікавленість у наданні їй позик. Головна умова при цьому — забезпечення боргів, що, у свою чергу, досягається за допомогою зароблених на залучених коштах доходів.

Джерелами погашення державних запозичень вважаються:

- доходи від інвестування позичених коштів у високоефективні проекти;
- додаткові надходження від податків;
- економія коштів від зменшення видатків;
- емісія грошей;
- залучені від нових позик кошти (рефінансування боргу).

Найреальнішим джерелом є доходи, отримані від інвестування позичених коштів. Вони найповніше відображають сутність і принципи кредиту та забезпечують фінансову стабільність.

Надходження від збільшення податків або економія від зменшення видатків — також реальні джерела, однак тут є певні обмеження. Якщо збільшення податкових надходжень досягається шляхом розширення податкової бази внаслідок використання позик, то це цілком прийнятно. Однак якщо є потреба введення з метою покриття заборгованості нових податків чи збільшення ставок діючих (аналогічно зменшення видатків для економії коштів), то ліпше це зробити одразу, а не випускати позику, адже за позикою треба виплачувати дохід, тобто збільшення податків під час повернення боргу буде більшим, ніж у момент випуску позики. Аналогічно скорочення видатків у майбутньому має бути більшим, ніж нині.

Емісія грошей — фіктивне джерело погашення боргу, оскільки вона призводить до інфляції, яка знецінить повернені державою кредиторам кошти. Тому якщо немає реальних джерел погашення боргу, доцільно одразу використати грошову емісію з метою покриття бюджетного дефіциту, ніж випускати позики, для погашення яких у майбутньому доведеться друкувати більше грошей, тобто рівень інфляції буде менший, ніж у майбутньому.

Погашення старих боргів шляхом випуску нових позик (рефінансування) зумовить збільшення державного боргу. Таке джерело може застосовуватись тільки як разове. Якщо воно використовується постійно, то це так звана фінансова піраміда. Подібна фінансова політика необґрунтована, вона призводить до фінансового краху, оскільки держава однак стає неплатоспроможною (як це сталося в Радянському Союзі, коли у 1957 р. прийняли рішення призупинити використання системи державних запозичень, адже держава не могла розрахуватися з утримувачами сталінських облігацій).

Коли держава у фінансовій політиці залучає кошти на кредитній основі, це зумовлює формування державного боргу і потребу чіткої системи управління ним.

15.3 Державний борг і методи управління ним

Державний борг — це сума заборгованості держави за випущеними і непогашеними внутрішніми державними запозиченнями, а також сума фінансових зобов'язань до іноземних кредиторів на певну дату, включаючи видані гарантії за кредитами, що надають місцевим органам влади, державним підприємствам, іноземним постачальникам тощо.

Державний борг країни поділяється на внутрішній і зовнішній борги. Внутрішній державний борг — заборгованість держави перед усіма утримувачами облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) й інших державних цінних паперів, тобто громадянами та підприємствами своєї країни, які є кредиторами держави. Зовнішній державний борг — це заборгованість держави перед іноземними кредиторами, тобто громадянами й організаціями інших країн.

Розрізняють також капітальний і поточний державний борги. Капітальний борг — загальна сума заборгованості минулих років і відсотків, що мають сплачуватися за позиками. Поточний борг — видатки держави, пов'язані з

погашенням у поточному році боргових зобов'язань і належних до сплати в цей період процентів з усіх випущених на цей момент позик.

Загальна сума внутрішнього державного боргу поділяється на дві частини;

1. Монетизований борг, що складається з боргів держави комерційним банкам, як основним утримувачам державних цінних паперів. Цей борг фіксується у балансах банків тому аналіз його динаміки перебуває під пильним контролем. Сума монетизованого боргу складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави (як внутрішніх, так і зовнішніх), включаючи видані гарантії за кредитами.

2. Не монетизований борг складається з:

а) невиконаних державою фінансових зобов'язань перед населенням за соціальними виплатами, передбаченими чинним законодавством (заборгованість із виплати пенсій, стипендій, допомоги, заробітної плати та ін.);

б) заборгованості з господарських відносин з реальним сектором економіки (заборгованість за державними замовленнями, з надання послуг державними установами та ін.). Його динаміку спостерігати значно складніше, особливо відносини держави з реальним сектором економіки.

Граничні величини державного боргу України, його структуру, джерела і терміни погашення щорічно встановлює Верховна Рада України одночасно з прийняттям закону "Про Державний бюджет України на відповідний рік".

Джерелами погашення внутрішнього боргу є:

- бюджетні кошти;
- кошти, отримані від приватизації державного майна;
- нові запозичення.

Джерелами погашення зовнішнього боргу також можуть бути золотовалютні резерви країни.

Управління державним боргом передбачає забезпечення платоспроможності держави, тобто можливість погашення боргів. Це стосується як поточного, так і капітального боргів. Щодо поточного боргу, то слід забезпечити реальні джерела його погашення; для капітального боргу важливо встановити такі терміни його погашення, коли будуть відповідні для цього джерела.

Проблеми державного боргу полягають не у його величині — в абсолютних сумах відносно ВВП й обсягу бюджету, а в забезпеченні платоспроможності держави, що визначається такими головними чинниками, як:

- наявність ресурсів, тобто потенційних джерел доходів та усіх видів самофінансування;
- динаміка видатків, які залежать від рівня соціально-економічного розвитку країни;
- бажання кредиторів купувати боргові зобов'язання.

В управлінні внутрішнім та зовнішнім боргами є певна специфіка. Платоспроможність за внутрішніми позиками забезпечується, як правило, за рахунок внутрішніх джерел; платоспроможність за зовнішнім боргом залежить насамперед від валютних надходжень. Можливості у погашенні цього боргу

визначаються станом торговельного балансу. Позитивне сальдо характеризує ті ресурси, що забезпечують платоспроможність держави і дають змогу врегулювати платіжний баланс.

В окремих випадках у результаті зміни ситуації в економіці та на фінансовому ринку або погіршення фінансового стану держави вона не може забезпечити достатню платоспроможність. Тоді держава має вносити певні корективи у позикову політику. Такі корективи, як правило, небажані, оскільки підривають довіру до держави. Але краще своєчасно зробити певні корективи й забезпечити реальну платоспроможність держави, ніж допустити її фінансовий крах, що призведе до дефолту — визнання державою своєї неплатоспроможності.

Державний борг оцінюють за такими показниками:

1) борг на душу населення — свідчить яка сума державного боргу припадає на кожного громадянина країни;

2) співвідношення між державним боргом та індивідуальними доходами визначається як частинка загального несплаченого боргу, що припадає на кожні 1000 грошових одиниць індивідуального доходу. Цей показник дає змогу визначити, наскільки обтяжливий борг для населення країни. У сучасних умовах важливо відстежувати його динаміку — збільшується, зменшується чи залишається стабільним співвідношення. У більшості розвинутих країн світу цей показник протягом останніх 30 років не змінюється;

3) відносна величина боргу (державний борг/ВВП) залежить від:

— темпів зростання ВВП;

— рівня реальної процентної ставки, що впливає на величину виплат із боргу;

— обсягів бюджетного дефіциту.

Зменшення відносної заборгованості можливе за умови, якщо темпи зростання реального ВВП будуть вищими, ніж темпи збільшення реальної процентної ставки.

Обслуговування державного боргу — це сукупність заходів держави з розміщення облігацій та інших цінних паперів, погашення позик, виплати процентів за ними, а також уточнення і зміни умов погашення раніше випущених позик і визначення умов та порядку здійснення нових державних запозичень.

Обслуговування державного боргу здійснює Міністерство фінансів України через банківську систему шляхом:

— розміщення облігацій внутрішніх державних позик (ОВДП) та інших цінних паперів;

— їх погашення;

— виплати доходів за ними.

З цією метою у складі Державного бюджету створюється фонд обслуговування державного внутрішнього боргу.

Видатки з управління державним боргом складаються з виплати вигравшів, річних процентів з погашення запозичень, видатків з виготовлення, переказу і реалізації цінних паперів держави, а також проведення тиражів

виграшів та тиражів погашення та ін. Основну частинку видатків становлять виплати виграшів і процентів.

Визначаючи ефективність державного кредиту, варто враховувати також його позитивний вплив на стан державного бюджету і грошового обігу, на сприятливі тенденції в економічному розвитку суспільства.

У процесі обслуговування державного боргу визначається коефіцієнт обслуговування. Для внутрішнього боргу він обчислюється як відношення всіх платежів із заборгованості до ВВП, що вироблений у країні, виражене у процентах. Для зовнішнього боргу — як відношення всіх платежів із заборгованості до валютних надходжень держави, також виражене у процентах. Сприятливим рівнем за міжнародними стандартами значення цього показника до 25 %.

Ще за однією методикою вважають безпечним такий рівень зовнішнього боргу (коефіцієнт обслуговування), коли сума на його обслуговування становить майже 20 % вартості експорту товарів. За іншими оцінками, межею небезпеки є перевищення суми боргу порівняно з експортом у 2 рази, підвищеної небезпеки — у 3 рази.

Міністерство фінансів України разом із Національним банком України встановили, що граничне значення валового розміру державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг не має перевищувати 165 %.

Управління державним боргом здійснюється за допомогою таких методів:

- рефінансування;
- конверсія;
- консолідація;
- уніфікація;
- обмін за регресивним співвідношенням;
- відстрочення погашення;
- реструктуризація;
- анулювання.

Рефінансування — це проведення нових запозичень з метою розрахування з власниками облігацій раніше випущених позик. Цей спосіб застосовується у разі збільшення державної заборгованості та бюджетних труднощів країни. Активно рефінансування застосовується у процесі сплати процентів і погашень за зовнішньою частиною боргу. Але для того, щоб надали нові запозичення, потрібно мати гарну репутацію у міжнародних фінансових колах, економічну й політичну стабільність у країні.

Конверсія державного боргу — зміна дохідності позик; здійснюється у разі зміни ситуації на фінансовому ринку (наприклад, рівня облікової ставки центрального банку) чи погіршення фінансового стану держави, якщо вона не може виплачувати передбачуваний дохід.

Консолідація — зміна термінів дії позик. Здебільшого вона проводиться у формі збільшення термінів дії облігацій попередніх позик. Іноді може застосовуватися й зменшення термінів дії позик.

Сутність уніфікації позик полягає в тому, що кілька позик об'єднуються в одну з метою спрощення управління державним боргом. Уніфікація може проводитись як окремо, так і в поєднанні з консолідацією.

Обмін за регресивним співвідношенням облігацій попередніх позик на одну нову з коефіцієнтом, що зменшується, здійснюється, щоб скоротити державний борг. Наприклад, декілька облігацій старих позик обмінюються на облігації нової позики у співвідношенні 3:1. Це вкрай небажаний спосіб, оскільки він означає часткову відмову держави від своїх боргів.

Відстрочення погашення позики або усіх раніше випущених державою позик означає перенесення термінів виплати заборгованості. При цьому на період перенесення термінів погашення боргу виплата доходів також припиняється.

Цей метод використовується в умовах, якщо подальший активний розвиток операцій з випуску нових запозичень стає недоцільним, адже не має фінансової ефективності для держави. Це відбувається, коли уряд зробив дуже багато запозичень й умови їх емісії не вигідні для держави, оскільки більша частина надходжень від нових запозичень спрямована на виплату процентів і погашень від раніше випущених позик.

Реструктуризація — використання у комплексі повністю або частково зазначених вище методів.

Анулювання (скасування) державного боргу передбачає відмову держави від зобов'язань за випущеними позиками (внутрішніми, зовнішніми або за всім державним боргом).

Цінні папери держави можуть анулюватися у зв'язку з двома причинами:

- 1) у разі фінансової неспроможності держави (дефолту);
- 2) у результаті приходу до влади нових політичних сил, які відмовляються визнавати фінансові зобов'язання попередників.

Однак це не розглядається як допустимий варіант. Авторитет держави, як будь-якого боржника, залежить від визнання нею своїх боргів і забезпечення їх повного погашення у встановлені терміни.

Важливою сферою управління державним боргом є випуск нових позик. Держава має визначити умови їх емісії:

- рівень дохідності;
- термін дії;
- спосіб виплати доходів;
- пільги кредиторам та ін.

При цьому держава повинна керуватися не тільки власними інтересами, але й інтересами кредиторів.

Економічними наслідками державного боргу вважаються:

- перерозподіл національного доходу на користь власників державних облігацій та інших державних цінних паперів, оскільки погашення боргу здійснюється за допомогою бюджетного фонду країни, який формується за рахунок участі всього працездатного населення та суб'єктів господарювання;

— скорочення споживання населенням країни, адже гроші, вкладені у державні цінні папери, вже не використовуватимуться найближчим часом на купівлю споживчих товарів;

— збільшення податків для обслуговування державного боргу, що негативно впливає на ділову та економічну активність.

Тема 16 Центральний банк та його роль в економіці

16.1 Загальна характеристика центральних банків

16.2 Функції центральних банків

16.3 Національний банк України та його функції

16.1 Загальна характеристика центральних банків

Головною ланкою банківської та кредитної системи будь-якої держави є центральний банк.

Центральні банки в їх сучасному вигляді існують порівняно недавно. На ранніх стадіях розвитку капіталізму чітке розмежування між центральними (емісійними) та комерційними банками було відсутнє. Комерційні банки активно вдавались до випуску банкнот з метою залучення капіталу. По мірі розвитку кредитної системи проходив процес централізації банківської емісії в деяких великих комерційних банках. Підсумком цього процесу стало закріплення за одним з банків монопольного права на випуск банкнот. Спочатку такий банк називався емісійним або національним, а в подальшому - центральним, що відповідало його зверхньому положенню у кредитній системі.

Перший національний банк – шведський «Ріксбанк» – був заснований в 1668 р. на межі переходу від феодалізму до капіталізму. В 1694 р. був заснований Банк Англії. Але ці банки не володіли правом на емісію грошових знаків і їх функції відрізнялись від функцій сучасних центральних банків. Так наприклад, Банк Англії спочатку повинен був фінансувати торгівлю та промисловість, а Банк Нідерландів – внутрішню та зовнішню торгівлю. Центральні банки в їх сучасному вигляді виникли в XIX ст. В сучасних умовах практично в усіх країнах світу існують центральні банки, але між ними є вагомі відмінності, обумовлені особливостями політичного та фінансово-економічного розвитку країн.

Серед різноманітних функцій центральних банків потрібно виділити основні, без яких неможливе виконання головної мети центрального банку - збереження стабільності національної грошової одиниці; та додаткові, що відповідають рішенням цього завдання.

16.2 Функції центральних банків

Основні функції, що здійснюються всіма без винятку центральними банками, поділяються на регулюючі, контрольні та обслуговуючі. До регулюючих функцій відносять:

- управління сукупним грошовим оборотом;
- регулювання грошово-кредитної сфери;

- регулювання попиту та пропозиції на кредит. Під контрольними функціями розуміють:

- здійснення контролю за функціонуванням кредитно-банківської системи;

- проведення валютного контролю. Обслуговуючі функції здійснюються при:

- організації платіжно-розрахункових відносин комерційних банків;
- кредитуванні банківських установ та уряду;
- виконанні центральним банком ролі фінансовою агента уряду.

Важливою є регулююча функція, яка притаманна всім без винятку центральним банкам, і включає розробку та проведення грошово-кредитної політики.

Характер запровадженої центральним банком грошово-кредитної політики багато в чому залежить від ступеню його незалежності від уряду, яка може бути більшою або меншою, але ніколи не є абсолютною. Наприклад, цільові орієнтири зміни агрегатів грошової маси зазвичай визначаються безпосередньо центральними банками. В той же час ні один центральний банк не може самотійно, без участі держави, встановити той або інший валютний режим. З іншого боку, відмічені за останні десятиріччя тенденції в грошово-кредитній сфері сприяли посиленню незалежності центральних банків. Так, процеси лібералізації руху капіталів призвели до підвищення значення ринкових інструментів та зменшення ролі адміністративних заходів регулювання. Це, в свою чергу, викликало згортання регламентуючих процедур і в певній мірі зміцнило незалежність центральних банків.

Розробка та проведення грошово-кредитної політики включає в себе:

- визначення напрямків розвитку грошово-кредитної політики;
- вибір основних інструментів грошово-кредитної політики;
- створення та впровадження статистичної бази даних по грошовій масі, кредитах та заощадженнях;
- проведення аналізу і досліджень з проблем економіки та грошово-кредитної сфери даної країни або інших держав, які створюють основу грошово-кредитної політики;
- складання грошових програм та контроль за їх виконанням.

Не менш важливою регулюючою функцією центрального банку є регулювання попиту та пропозиції на кредит та іноземну валюту, що здійснюється за допомогою проведення інтервенцій на грошовому та валютному ринках. З метою кредитної експансії, центральні банки застосовують заходи по зниженню рівня ліквідності кредитно-банківських інститутів, а при кредитній експансії застосовують протилежні дії. Аналогічне значення мають валютні інтервенції.

Контроль за функціонуванням кредитно-банківської системи - одна з основних функцій центрального банку, яка обумовлена необхідністю підтримання стабільності цієї системи, оскільки довіра до національної грошової одиниці припускає наявність стійких та ефективно працюючих кредитно-банківських інститутів.

Як правило, догляд за кредитно-банківською системою здійснюється безпосередньо центральними банками, але у Бельгії, Німеччині, Швейцарії та Японії органи нагляду, інституційно відокремлені від центрального банку. Не дивлячись на це, центральний банк пов'язаний з ними, приймаючи участь в їх діяльності або здійснюючи консультаційні послуги. В інших країнах центральний банк контролює діяльність кредитно-банківських установ разом і іншими інститутами. Так, Федеральна резервна система (ФРС) США здійснює нагляд разом з Федеральною корпорацією страхування депозитів. Службою контролю грошовою обороту, уповноваженими органами штатів.

Не менш важливою контрольною функцією центрального банку є здійснення валютного контролю та валютного регулювання.

Ступінь жорсткості валютного контролю та валютою регулювання залежить передусім від загального валютно-економічного стану в країні. Так, в країнах, що розвиваються, контролю, як правило, підлягає дуже широке коло операцій по зовнішніх платежах та розрахунках, що обумовлено необхідністю регламентації витрачання іноземної валюти. Навпаки, найбільш розвинуті в економічному відношенні країни в даний час ідуть шляхом лібералізації валютного контролю.

Забезпечення безперебійного функціонування системи готівкових та безготівкових розрахунків – одна з обслуговуючих функцій центрального банку.

Першочергово діяльність центрального банку в цій сфері обмежувалась випуском в обіг паперово-грошових знаків. Грошова емісія і зараз складає основу діяльності всіх центральних банків. В подальшому по мірі розвитку безготівкових розрахунків центральний банк почав виступати в ролі організатора і учасника платіжно-розрахункових відносин. Знаходячись в центрі потоку грошових коштів, центральні банки повинні забезпечувати швидке та безперебійне функціонування механізму безготівкових розрахунків та платежів. Разом з тим безпосередня участь центральних банків у платіжних системах не є обов'язковою; деякі центральні банки обмежуються контролем за діяльністю цих систем.

Інша обслуговуюча функція центрального банку – кредитування кредитно-фінансових інститутів та уряду. Будучи кредитором останньої інстанції, центральні банки надають позики кредитно-фінансовим установам, які зазнають тимчасових труднощів пов'язаних з недостатністю фінансових ресурсів.

За допомогою кредитування уряду центральні банки здійснюють фінансування державного боргу та дефіциту державного бюджету. Це особливо широко використовується в країнах, що розвиваються, де позики центрального банку уряду складають значну частину їх активів. Навпаки, розвинуті держави уникають подібної практики. В зв'язку з цим дана функція відноситься не до основних, а до додаткових.

Ще одна обслуговуюча функція центрального банку - здійснення ним ролі фінансового агента уряду, тобто ведення урядових рахунків та управління активами різних урядових відомств. В деяких країнах, наприклад в США,

центральні банки здійснюють цю функцію разом з комерційними банками. В інших державах, наприклад в Італії, центральний банк є практично бухгалтером урядових установ.

Додаткові функції центрального банку не пов'язані безпосередньо з його головним завданням (збереження стабільності національної грошової одиниці), але сприяють його реалізації. До числа цих функцій відносять: керування державним боргом, проведення аналітичних розслідувань та ведення статистичної бази даних, виготовлення банкнот тощо. Функції проведення аналітичних та статистичних досліджень за своїм характером можуть бути досить неоднаковими та нерівнозначними у центральних банках різних країн. Аналіз в області грошово-кредитної та валютної політики в основному базується на даних платіжних балансів. Це обумовлено в деяких країнах (Бельгія, Німеччина, Франція, Нідерланди, Японія) делегуванням центральному банку функції збору та аналізу такого роду даних.

Більшість центральних банків здійснюють аналіз економічної кон'юнктури у реальному секторі економіки. Деякі центральні банки публікують ретельні результати проведених розслідувань (Федеральний резервний банк США, Банк Японії, Національний банк Бельгії, Німецький федеральний банк, Банк Франції, Банк Англії). Багато центральних банків вивчають фінансове положення підприємств і створюють служби по банківських ризиках (Національний банк Бельгії, Німецький федеральний Банк, Банк Франції, Банк Італії, Банк Іспанії). Крім цього, в центральних банках Німеччини, Бельгії, Іспанії, Італії існують централізовані бази даних балансів підприємств.

Завдання всіх центральних банків – випуск в обіг банкнот та забезпечення їх циркуляції на території країни. При цьому лише деякі центральні банки (Італії, Великобританії, Бельгії, Іспанії) мають спеціальні структурні підрозділи по випуску банкнот.

Деякі центральні банки мають відносини з небанківською клієнтурою та надають загальні послуги. Всі центральні банки підтримують кореспондентські відносини з фінансовими установами своєї країни, іншими центральними банками та міжнародними фінансовими організаціями. Але комерційні відносини з небанківською клієнтурою завжди є другорядними.

Центральні банки можуть надавати певний набір послуг колективного використання. З метою поліпшення функціонування банківської системи та відносин між комерційними банками та їх клієнтурою деякі центральні банки, як вже було сказано, створюють централізовані служби по банківських ризиках, контролюють неоплачені векселі тощо.

Таким чином, центральні банки – це органи державного регулювання економіки, яким надано монопольне право випуску банкнот, регулювання грошового обігу, кредиту, валютного курсу, зберігання золотовалютних резервів. Центральний банк є «банком банків», фінансовим агентом уряду при обслуговуванні державного бюджету.

16.3 Національний банк України та його функції

В Україні центральним банком є Національний банк України (НБУ). Він представляє собою перший рівень банківської системи. НБУ створений згідно з Законом України «Про банки і банківську діяльність» і діє на підставі Закону «Про Національний банк України». Як центральний банк НБУ виконує такі основні функції:

- емісія грошей та організація їх обігу;
- є кредитором останньої інстанції для комерційних банків;
- організація розрахунків між банками;
- обслуговування державного боргу країни;
- проведення операцій на рику державних цінних паперів та валютному ринку;
- видача комерційним банкам ліцензій на здійснення банківських операцій та операцій з іноземною валютою;
- контроль за діяльністю комерційних банків.

Він виконує традиційні функції, характерні для центрального банку держави: є емісійним і розрахунковим центром держави, «банком банків» і банкіром уряду. Він здійснює регулювання і контроль за кредитно-фінансовою системою країни в цілому.

Національному банку надане монопольне право на випуск грошей у обіг. У той час як Казначейство Міністерства фінансів України не має права емісії грошей і здійснює фінансування державних витрат у межах доходів, що надійшли, у бюджет, а також отриманих кредитів. Цим самим забезпечується кредитна основа сукупного грошового обігу України.

Національний банк України було організовано у 1991 році і являє собою систему єдиного банку, що включає в себе центральний апарат, розташований у Києві, Кримське республіканське і 24 обласні управління. Управління НБУ діють від його імені в межах наданих їм повноважень і функцій. Вони підзвітні Правлінню банку. До функціональних підрозділів НБУ належать обчислювальні, розрахунково-касові центри, регіональні і Центральна розрахункові палати. Структурним підрозділом НБУ виступає апарат інкасації. Керівним органом НБУ є Правління, що очолює Голова Правління.

Як розрахунковий центр країни, НБУ встановлює правила проведення безготівкових розрахунків господарськими суб'єктами, а також організує розрахунки між комерційними банками в Україні. Він представляє інтереси держави у відносинах з центральними банками інших країн, у міжнародних фінансово-кредитних установах.

НБУ встановлює правила і проводить реєстрацію комерційних банків, видає ліцензії на проведення валютних операцій, здійснює нагляд за діяльністю комерційних банків на території України. Як банк банків він веде рахунки комерційних банків, здійснює їхнє розрахунково-касове обслуговування, надає кредити комерційним банкам, встановлює правила функціонування міжбанківського кредитного ринку в Україні. НБУ організує касове виконання бюджету банківською системою України, надає кредити уряду. На нього

покладене виконання операцій по розміщенню державних цінних паперів, обслуговуванню внутрішнього державного боргу.

Крім того, на Національний банк покладене виконання операцій, зв'язаних з функціонуванням валютного ринку України. Він, за узгодженням з Кабінетом міністрів, встановлює офіційний курс національної грошової одиниці, створює валютні резерви, організує операції з монетарними металами.

Тема 17 Комерційні банки як основна ланка кредитної системи

17.1 Класифікація і характеристика комерційних банків

17.2 Операції комерційних банків

17.3 Доходи, видатки і ліквідність активів комерційних банків

17.1 Класифікація і характеристика комерційних банків

Банк – установа, що акумулює грошові кошти і заощадження та здійснює кредитно-розрахункові та інші операції.

Банки виникають на основі товарно-грошових відносин, і тому існують при різних суспільно-економічних формаціях. Перші подібні установи, що стали попередниками капіталістичних банків, виникли в кінці XVI ст. у Флоренції та Венеції на основі обмінних операцій (обмін грошей різних міст та держав) і спеціалізувались на прийманні вкладів і здійсненні безготівкових розрахунків. Пізніше за аналогічним принципом були створені банки в Амстердамі (1605 р.) та Гамбурзі (1618 р.). Найважливішими функціями банків того періоду було посередництво в платежах і кредитування торгівлі.

На практиці в сучасних умовах функціонує велика кількість банків. В залежності від того або іншого критерію їх можна класифікувати наступним чином.

За формою власності розрізняють акціонерні, неакціонерні, кооперативні, муніципальні, комунальні, державні та змішані, міждержавні (міжнародні) банки.

За терміном надання кредитів – банки короткострокового, середньо- та довгострокового кредитування.

За національною належністю - національні та іноземні банки.

За функціями та характером діяльності виділяють депозитні, універсальні та спеціалізовані банківські установи.

Акціонерні банки організовуються у формі акціонерних компаній.. В сучасних умовах акціонерна форма є головною формою організації банків у промислово розвинутих країнах.

Неакціонерні банки знаходяться у власності партнерів або індивідуальних осіб.

Кооперативні банки – кредитно-фінансові інститути, що створюються товаровиробниками на ділових засадах для задоволення взаємних потреб; виникли в першій половині XIX століття. Їх поява була обумовлена прагненням

дрібних виробників (ремісників, селян) звільнитися від кабального лихварського кредиту, до якого вони були вимушені звертатися внаслідок недоступності банківського кредиту. Кооперативні банки створювалися на умовах добровільного об'єднання грошових коштів фізичних та юридичних осіб. Основне завдання їх діяльності – надання кредитів та здійснення інших банківських операцій на пільгових умовах для членів банку. Широкого розвитку вони набули в Німеччині, Великобританії, Франції, Італії, США, Японії та інших країнах. За обсягом операцій вони схожі з комерційними банками.

Муніципальні банки – різновид ощадних установ, першочергова діяльність яких зводилась до залучення заощаджень населення і виконання функцій скарбника муніципалітету. В сучасних умовах вони здійснюють практично всі види банківських операцій, а роль муніципалітетів зводиться до гарантії їх зобов'язань і призначення керівних органів. Найбільшого розповсюдження муніципальні банки набули в Німеччині, де на їх долю припадає близько 40 % балансу кредитної системи країни.

Комунальні банки – спеціалізовані кредитні установи, призначені для кредитування та фінансування житлового і комунального господарства. Більша частина їх акцій належить місцевим органам влади.

Державні банки представляють собою кредитні установи, що знаходяться у власності держави. Їх праобрази існували ще в Стародавньому Римі, Вавилоні, Єгипті. В Європі вони з'явилися в XVI – XVII ст. Найбільшого розвитку державні банки набули в умовах державно-монополістичного капіталізму в зв'язку з посиленням тенденції до усупільнення виробництва. Вони виникали в результаті націоналізації кредитних установ, а також шляхом створення державних кредитних інститутів. Існують три види державних банків: центральні, комерційні банки, спеціальні кредитні установи.

Змішані банки - банки за участю державного і приватного капіталу.

Міждержавні (міжнародні) банки – міжнародні кредитні організації, створені на основі міждержавних договорів з метою регулювання валютних і кредитно-фінансових відносин.

До числа найбільших міждержавних банків входять: Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку і його філії (Міжнародна асоціація розвитку і Міжнародна фінансова корпорація), Банк міжнародних розрахунків, регіональні міжнародні банки розвитку, Європейський інвестиційний банк, Європейський банк реконструкції та розвитку. Міжнародні банки виникли в ході інтернаціоналізації господарських зв'язків і розвитку міждержавних форм державно-монополістичного капіталізму і призначені для стабілізації світової економіки шляхом регулювання міжнародних валютно-кредитних відносин.

Банки короткострокового, середньо- і довгострокового кредитування - банки, що спеціалізуються на наданні кредитів різної терміновості. На відміну від короткострокового кредитування, яке здійснюється депозитними банками і ощадними касами, спеціалізовані кредитні інститути надають середньо- та довгострокові кредити. Чітке розмежування кредитних інститутів із принципом

коротко-, середньо- і довгострокового кредитуванню характерне, наприклад, для Італії, де законодавство поділяє всі кредитні інститути на банки короткострокового кредитування довгостроково-інвестиційні банки.

Національні банки – це банки, що належать повністю або частково національним інвесторам і діють в їх інтересах. Діяльності цих банків здійснюється в межах законодавства країни, в якій:

функціонує їх материнська компанія. Згідно законодавстві більшості країн банки підпадають під категорію національних якщо 51 % акцій і більше належить інвесторам даної країни.

Іноземні банки – банки, які повністю або частково належать іноземним інвесторам. Їх діяльність в країні перебування регламентується особливим національним законодавством.

В період домонополістичного капіталізму іноземні банки існували переважно у вигляді колоніальних банків. В сучасних умовах вони функціонують у вигляді закордонних відділень ті філій великих банків. Великого розмаху та значення діяльність іноземних банків досягло після Другої світової війни.

Депозитні банки – банки, які здійснюють кредитно-розрахункові та довірчі операції за рахунок залучених депозитів. Депозитними банками називають комерційні банки, які уповноважені приймати вклади населення.

Універсальні банки – кредитні установи, що здійснюють всі основні види банківських операцій: депозитні, кредитні, розрахункові, фондові, довірчі та інші. Універсальними є комерційні банки Німеччини, Швейцарії, Австрії та інших країн.

Спеціалізовані банки – банки, що спеціалізуються на кредитуванні певної галузі економіки або господарської діяльності чи групи населення або ж формах залучення коштів у вклади; характеризуються вузькою спеціалізацією. До категорії спеціалізованих банків включена велика кількість видів інститутів, функції та назви яких, а також обсяги і види операцій, роль в економіці різноманітні в різних країнах.

Різновидами спеціалізованих кредитних банків є:

о інвестиційні банки, що мобілізують ресурси та надають позики шляхом випуску і розміщення облігацій та інших зобов'язань. Інвестиційні банки виступають посередниками між інвесторами і тими, кому потрібна позика, а також в ролі гаранта емісій та організаторів гарантійних банківських синдикатів, здійснюють купівлю-продаж акцій та облігацій за свій рахунок, надають кредити покупцям цінних паперів;

- ощадні банки – банківські установи, основною функцією яких є залучення заощаджень і тимчасово вільних коштів населення; як правило, невеликі кредитні установи, що діють в регіональному масштабі;

- банки розвитку (функціонують на національному та локальному рівні), які здійснюють кредитування промисловості в масштабах всієї країни або ж окремих галузей економіки. Серед цих банків переважають державні банківські інститути, але існують і змішані – за участю приватного національного та іноземного капіталу. Банки розвитку спеціалізуються на кредитуванні

промисловості та інфраструктури. Поруч з ними функціонують державні і сільськогосподарські банки розвитку, пов'язані зазвичай з кредитною кооперацією. Банки такого типу створюються переважно в країнах, що розвиваються.

Особливе місце у кредитній системі та на фінансових ринках займають комерційні банки. У більшості країн (в тому числі в Україні) це найчисельніша група фінансових посередників. Комерційний банк – це кредитна установа, що здійснює універсальні банківські операції та надає різноманітні банківські послуги фізичним та юридичним особам всіх галузей народного господарства.

Важлива економічна роль банків суттєво розширила сферу їх діяльності. Вони виконують наступні основні функції:

- 1) мобілізація тимчасово вільних грошових коштів і перетворення їх в капітал;
- 2) кредитування підприємств, держави та населення;
- 3) випуск кредитних засобів обігу (кредитних грошей);
- 4) здійснення розрахунків та платежів в господарстві;
- 5) емісійно-засновницька діяльність;
- 6) консультування, надання економічної та фінансової інформації.

Виконуючи функцію мобілізації вільних грошових коштів і перетворюючи їх в капітал, банки акумулюють грошові доходи і заощадження у вигляді вкладів. Вкладник отримує винагороду у вигляді відсотка або наданих банком послуг. Сконцентровані у вкладах заощадження перетворюються на позиковий капітал, що використовується банками для надання кредитів підприємствам і підприємцям. Використання кредитів забезпечує розвиток виробничих сил країни в цілому. Користувачі позик вкладають кошти в розширення виробництва, купівлю нерухомості, споживчих товарів. В результаті за допомогою банків заощадження перетворюються на капітал.

Кредитні можливості банків залежать від розмірів накопичення грошових коштів населення та збільшення власних грошових коштів підприємств. Постійне зростання цих коштів в промислово розвинутих країнах і потреба в кредитних ресурсах з боку підприємств створюють умови для розширення кредитування.

Важливе економічне значення має функція кредитування підприємств, держави і населення. Пряме надання в борг вільних грошових капіталів їх власниками користувачам позик в практичному господарському житті ускладнено. Банк виступає в якості фінансового посередника, отримуючи грошові кошти у кінцевих кредиторів і передаючи їх кінцевим користувачам кредитів.

В останні роки зростає попит на кредит. Підприємствам необхідні додаткові грошові кошти для оновлення капіталу і розширення виробничих потужностей. Для задоволення попиту з боку підприємств комерційні банки розробляють нові форми кредитування, удосконалюють його механізм.

Випуск кредитних грошей є специфічною функцією, що відрізняє банки від інших фінансових інститутів. Сучасний механізм грошової емісії пов'язаний з двома поняттями: банкнотна та депозитна емісія. Відповідно грошова маса

виступає в готівковій (банківські білети та розмінна монета) і безготівковій (грошові кошти на рахунках і депозитах в комерційних банках та інших кредитних установах) формах. Частка готівкових грошей складає в промислове" розвинутих країнах близько 10 %, причому спостерігається її подальше зменшення. Банкнотну емісію здійснює емісійний (центральный) банк, який має монопольне право випуску грошей. В структурі грошового обороту переважає безготівковий оборот, а основними емітентами грошей є не центральні, а комерційні банки.

Комерційні банки здійснюють депозитну емісію - випуск кредитних інструментів обігу на основі створення банком вкладів (депозитів), які утворюються в результаті видачі позик клієнту. Грошова маса збільшується, коли банки видають позики своїм клієнтам, і зменшується, коли повертаються позики, отримані від банків.

Позика, що надається клієнту, зараховується на його рахунок в банку, тобто банк створює депозит (вклад до запитання). При цьому збільшуються боргові зобов'язання банку. Власник депозиту може отримати в банку готівкові кошти в розмірі вкладу: таким чином, банк створює гроші проти вимог клієнта і відбувається збільшення грошей в обігу. При наявності попиту на банківські кредити сучасний емісійний механізм дозволяє розширяти грошову емісію, що підтверджує зростання грошової маси в промислове розвинутих країнах. Банківський кредит став однією з головних причин цього росту. Разом з тим економіка потребує необхідної, але не надлишкової кількості грошей, тому комерційні банки функціонують в рамках обмежень, передбачених державою в особі центрального банку. Ці обмеження повинні регулювати процес кредитування і відповідно процес створення грошей та здійснювати контроль за цим процесом.

17.2 Операції комерційних банків

Різноманітні операції комерційних банків поділяються на наступні види; пасивні, активні, акцентні, розрахункові, факторингові, лізингові, трастові, торгово-комісійні. Розглянемо їх окремо.

Пасивні операції – це операції, за допомогою яких банки утворюють свої ресурси (пасиви). Пасиви банків складаються з їхніх власних капіталів і притягнутих засобів. Власний капітал індивідуального банку – це капітал, що належить банкіру. Власний капітал акціонерного банку належить акціонерам. Він складається з акціонерного, резервного капіталів і нерозподіленого прибутку поточного року. Акціонерний капітал – це капітал, мобілізований шляхом продажу акцій. Його сума дорівнює номінальній вартості випущених акцій. Резервний капітал складається з установчого прибутку, що представляє собою різниця між курсовою і номінальними вартостями випущених акцій, а також із щорічних відрахувань від поточної прибутку.

Власний капітал комерційного банку складає незначну довго всіх його пасивів – менш 10%. Це порозумівається тим, що комерційний банк виступає в ролі посередника в кредиті і власному капіталі служить лише основою для

залучення чужих засобів. З розвитком капіталізму частка власних засобів скорочується. Так, власний капітал усіх комерційних банків США в 1875 р. складав 35%, у 1900 – 20, у 1920 – близько 12, а в даний час – зразково 7-8% усіх пасивів. В Англії власні капітали комерційних банків у 1900 г-минулому рівні 18%, зараз складають менш 3% їхніх пасивів, У великих банків питома вага власних капіталів менше, ніж у дрібних.

Притягнуті засоби комерційних банків складаються в основному з внесків юридичних і фізичних осіб. Внески комерційних банків утворюються двома шляхами: за рахунок внеску вкладниками готівки (реальні внески) і банківських кредитів, зачислюваних на поточний рахунок чи позичальника надані в межах установленого ліміту (уявні вклади). Необхідність у створенні уявних вкладів об'єктивно викликається потребами товарообігу, що розширюється, у засобах платежу.

За умовами вилучення внески поділяються на термінові і безстрокові, чи вклади до запитання. Строкові вклади - це внески, що можуть бути вилучені вкладником тільки після закінчення часу, на яке вони були поміщені, чи через визначений час після повідомлення банку про їхнє вилучення. Приміщення строкових вкладів оформляється видачею банком вкладнику одного з наступних трьох документів: вкладної й ощадної чи книжок вкладного посвідчення-сертифіката. Спосіб оформлення внеску залежить від того, хто є вкладником. Приміщення великих сум банки оформляють видачею вкладних книжок і сертифікатів.

Строкові вклади підприємств - це тимчасово вільні грошові капітали, що перевищують необхідний мінімум платіжних засобів на поточному рахунку. Тому що по внесках на поточні рахунки банки відсотків не платять, те їх власнику вигідніше надлишок засобів перевести на строковий вклад. Вкладні сертифікати бувають із правом і без права передачі. Перші можуть переходити з рук у руки за допомогою передатного напису – індосаменту. Ощадні вклади громадян містяться у формі покупки чи сертифікатів на ощадну книжку, у якій вказуються умови приміщення внеску і відбиваються вилучення і надходження грошей. Процентні ставки комерційних банків по ощадних вкладах трохи нижче процентних ставок ощадних банків. Незважаючи на це багато вкладників поміщають внески в комерційні банки, тому що їхній розмір не обмежується і, потрібно менше часу для попереднього повідомлення банку про вилучення внеску.

Строкові вклади більш стійкі в порівнянні з безстроковою частиною позикових засобів банку. Тому вони можуть служити джерелом не тільки короткострокових, але і середньо, і довгострокових позичок, а також джерелом інвестицій у цінні папери. Відсоток, виплачуваний по строкових вкладах, залежить від терміну, на який поміщений внесок. Чим більше термін, тим вище відсоток.

Безтермінові вклади – це внески, що виплачуються банком на першу вимогу вкладника. Вони в основному мають форму внесків на поточні рахунки. Приміщення внесків на поточні рахунки зв'язано з функцією банку як посередника в розрахунках. На цих рахунках зосереджуються, насамперед, тимчасово вільні грошові капітали підприємств, що служать резервом

платіжних засобів. Власники поточних рахунків одержують у банку чекові книжки. Виписаними на банк чеками власник поточного рахунка розраховується зі своїми кредиторами, він завжди може одержати гроші наявними, виписавши чек на себе. Внесок на поточному рахунку утвориться за рахунок внеску грошей наявними, перекладу грошей з рахунків боржників на основі чеків і векселів, а також у результаті зарахування на нього кредитів, наданих банком.

На кожному окремому поточному рахунку залишок засобів увесь час чи зменшується збільшується, тобто знаходиться в поточному стані. Зменшення засобів на одних рахунках супроводжується збільшенням на інших, тому загальна сума таких внесків у банку не тільки залишається щодо стабільної, але з розвитком економіки постійно росте. По внесках на поточні рахунки банки відсотків не платять. Порозумівається це тим, що вони не стягують плати за виконання операцій, зв'язаних з виробництвом розрахунків через поточний рахунок.

Як позикові засоби одних банків можуть служити засобу інших, шануй неминуче при кореспондентських зв'язках між банками. У тих місцях, де банки не мають своїх відділень, вони здійснюють розрахунково-кредитне обслуговування своїх клієнтів через місцеві банки-кореспонденти. І якщо один банк здійснює платіж на користь клієнта іншого банку, то останній стає боржником стосовно першого. Банки можуть займати засобу друг у друга також шляхом, застави цінних чи паперів Perezастави векселів. Цим способом комерційні банки найчастіше займають кошти в емісійних банків.

Письмовий наказ власника поточного рахунка банку про виплату зазначеної в ньому суми визначеній особі тому, кому ця особа накаже, чи в окремих випадках пред'явнику, називається чеком. Чек, як і перекладний вексель, використовується у внутрішньому і зовнішньому платіжному обороті. Однак на відміну від векселя він є безстроковим зобов'язанням, що оплачує банк по пред'явленню. Для того щоб чек мав силу законного боргового зобов'язання, він повинний мати наступні реквізити:

- 1) указівка на те, кому повинний бути зроблений платіж (визначеному чи обличчю пред'явнику);
- 2) сума платежу цифрами і словами;
- 3) назва і місцезнаходження банку чекодавця;
- 4) підпис чекодавця.

У залежності від того, хто має право одержати гроші по чеку, чеки поділяються на іменні і пред'явницькі. Іменні у свою чергу підрозділяються натяки з правом передачі третій особі (ордерні чеки) і без права передачі. По чеку без права передачі гроші може одержати тільки особа, зазначена в чеку. Такою особою може бути сам чекодавець. Ордерні чеки – це чеки, по яких гроші може одержати як особа, зазначена в чеку, так і інші особи, яким чек буде переданий як засіб платежу за допомогою індосаменту. Пред'явницькі чеки – це чеки, у яких не вказується ім'я одержувача грошей. По них гроші може одержати будь-яка особа. Найбільше широко застосовуються ордерні чеки.

Чеки підрозділяються на ряд різновидів у залежності від того, як чекодавець може одержати гроші – безпосередньо в банку чекодавця через свій банк, готівкою чи тільки зарахувати на поточний рахунок, з гарантованою оплатою банком. Для запобігання можливості одержання грошей по підроблених, загублених чи украдених чеках у розрахунках між клієнтами різних банків застосовуються чеки, по яких гроші можна одержати тільки через свій банк, здавши чек на інкасо, але не можна одержати гроші готівкою в банку чекодавця.

Чек, оплата якого заздалегідь підтверджена банком, називається засвідченим, чи акцептованим. Акцепт чека полягає в тому, що на ньому відповідальне лице банку ставить штамп чи пише від руки слово "акцептований" і свій підпис. Такий чек є не тільки зобов'язанням чекодавця, але і банку. При акцепті чека банк знімає з поточного рахунка чекодавця суму чека і зараховує її на рахунок акцептованих чеків. Вони використовуються тоді, коли чекодавець мало відомий чекополучателю.

Будучи посередниками в розрахунках, багато банків установлюють між собою кореспондентські (від лат. *correspondeo* – відповідаю, повідомляю) зв'язки, відкривають один одному поточні рахунки. Одним з інструментів використання засобів на поточному рахунку одного банку в іншому є чек. Виставлений одним банком на інший чи кореспондент на центральний банк чек називається банківським. Банківські чеки, виставлені на іноземні банки-кореспонденти, виписуються в іноземній валюті. Їх може придбати будь-яка особа як за рахунок засобів на поточному рахунку, так і за рахунок сплати готівкою.

Активні операції – це операції, за допомогою яких банки пускають в обіг свої ресурси з метою одержання прибутку. Їх можна розділити на двох груп: операції, зв'язані з наданням позичок, і з інвестиціями в цінні папери. Позички класифікують за багатьма ознаками: умовам повернення і термінам, на які вони надаються, характеру забезпечення, методам надання і цільовому призначенню. За умовами повернення позички поділяються на термінові і безстрокові.

Безстрокові позички – це позички, що надаються без установлення визначеного терміну погашення. Банк може зажадати їхнього повернення в будь-який час без чи попередження з попереднім повідомленням. Якщо банк не вимагає повернення позичок, позичальник погашає їх за своїм бажанням. Такі позички надаються в межах установленого для позичальника банком ліміту кредитування і біржових спекулянтів під забезпечення цінними паперами.

У залежності від забезпечення позички поділяються на забезпечені і незабезпечені. Надання байками позичок зв'язано з визначеним ризиком непогашення їх у випадку банкрутства чи позичальника ж його нечесності. Тому, якщо банк недостатньо упевнений у чи платоспроможності чесності позичальника, він вимагає забезпечення позички визначеними цінностями. Характер забезпечення позички залежить від терміну, на який береться позичка. Так, короткострокові позички забезпечуються векселями, товарними документами і цінними паперами, а середньо- і довгострокові - цінними паперами і заставними на нерухоме майно. Позички під забезпечення

векселями поділяються на два види: облік векселів і позички під їхню заставу.

Позички без забезпечення (бланкові) представляються під зобов'язання самого позичальника – по соло-векселі (італ. solo, від. лат. solus - один). Вони більш обтяжні для позичальника в порівнянні з позичками під забезпечення. По них банки стягують більш високий відсоток. Крім того, при наданні середньо- і довгострокових позичок без забезпечення банк накладає визначені обмеження на дії позичальника. Він вимагає, щоб позичальник не знижував розміру оборотного капіталу нижче визначеного рівня протягом усього періоду заборгованості, обмежує мети, на які використовується позичка, і суму загальної заборгованості позичальника. Позичальник зобов'язаний періодично представляти банку зведення, що характеризують результати своєї господарської діяльності, для контролю за дотриманням прийнятих їм зобов'язань і оцінки його фінансового положення. Банки одержують право на оцінку задовільного чи незадовільного керівництва підприємством-позичальником.

Комерційні банки застосовують два методи надання позичок. Перший полягає в тому, що можливість надання позички щораз зважується в індивідуальному порядку на підставі заяви позичальника. Цей метод застосовується завжди при наданні термінових позичок і є одним з методів надання безстрокових позичок. При другому методі позички надаються в межах заздалегідь установленого для позичальника банком ліміту кредитування, що використовується позичальником у міру потреби випискою чеків на банк. Сума ліміту кредитування встановлюється банком з урахуванням розміру капіталу і фінансового положення позичальника, обумовленого на основі наданої їм фінансової звітності. Вона також залежить від кредитних можливостей банку і загального економічного становища країни в даний період. Установлений ліміт кредитування банк періодично (мінімум один раз у рік) переглядає.

Другий метод має ряд переваг перед першим. Для банку він вигідніше тим, що скорочується обсяг кредитної документації, а для позичальника - виключає необхідність щораз вирішувати питання з банком про одержання позички, а також тим, що при ньому позичальник платить відсотки тільки по дійсно використаних сумах кредиту, коли при індивідуальних позичках він повинний оплачувати усі суму з дня його одержання, незалежно від того, використана вона чи ні.

Акцептні операції. У тісному зв'язку з кредитними операціями комерційних банків знаходяться акцептні, зв'язані з акцептом комерційних векселів. Акцепт означає згода боржника платити по виставленому на нього кредитором векселю. Ця згода оформляється у виді напису на лицьовій стороні векселя слова "акцептована", дати і підписи акцепту.

Виконання банками акцептних операцій викликане тим, що постачальники товарів не завжди упевнені в платоспроможності свого покупця, що здобуває товари в кредит. Якщо постачальник не упевнений у платоспроможності свого покупця, він вимагає, щоб виставлений їм вексель був акцептований не самим покупцем, а банком чи покупця яким-небудь іншим банком, що користується високою репутацією. У цьому випадку покупець

домовляється з відповідним банком про акцепт. Свою згоду на акцепт банк підтверджує в письмовій формі видачею покупцю акредитивного (від лат. *accreditivus* – довірчий) листа, що висилається постачальнику.

Акцептом векселя банк гарантує його плату і тим самим додає йому велику мобільність як засобу звертання і платежу. Крім того, такі векселі більш охоче приймаються до обліку іншими банками. Банк оплачує вексель за рахунок боржника, що до настання терміну платежу вносить у банк необхідну суму грошей. У випадку банкрутства боржника банк оплачує вексель за свій рахунок. Акцептні операції носять характер пасивно-активних: з наданням акцепту в банку одночасно виникає зобов'язання стосовно кредитора (власнику векселя) і вимога стосовно боржника, за який він доручився. Вони, не будучи зв'язані з вкладенням у них капіталу, за винятком випадків банкрутства боржників служать важливим джерелом прибутку банку у виді комісійних.

Розрахункові операції. Розрахункові операції зв'язані з функцією банку як посередника в розрахунках. Існує кілька форм розрахунків і видів операцій, які можна об'єднати в двох груп, інкасові й акредитивні.

Найбільш масові – інкасові (від італ. *incasso* – виторг) операції, за допомогою яких банк по зданим йому клієнтами розрахунковим документам {чекам, вексям і іншим платіжним вимогам) одержує гроші і зараховує їх на поточні рахунки. Коли кредитор (одержувач грошей) і боржник (платник) виступають у ролі клієнтів того самого банку, техніка розрахунків зводиться до того, що банк на основі зданих йому розрахункових документів списує гроші з поточного рахунка боржника і зараховує їх на поточний рахунок кредитора. Якщо ж кредитор і боржник є клієнтами різних банків, то, перш ніж зарахувати гроші на поточний рахунок кредитора, банк кредитора повинний їхній одержати в банку боржника. Однак клієнти кожного банку видають зобов'язання клієнтам інших банків і самі одержують від них зобов'язання, т. е. мають платіжні вимоги до них. Отже, банк не тільки одержує гроші від інших банків, але і повинний платити їм по зобов'язаннях своїх клієнтів. Тому практика розрахунків між банками зводиться до обміну зустрічними вимогами через так називані розрахункові палати – організації, створені комерційними банками для обміну зустрічними вимогами своїх клієнтів.

Сутність розрахунків через розрахункову палату полягає в наступному. Кожен банк – член розрахункової палати щодня складає відомості чеків і векселів, зданих йому на інкасо клієнтами, окремо по кожному банку – члену розрахункової палати. Ці відомості, разом з чеками і вексями направляються в розрахункову палату. Службовці розрахункової палати на підставі отриманих відомостей складають загальну розрахункову, у якій визначається кінцевий результат обміну платіжними документами хто з банків боржник і хто кредитор. Ця відомість направляється в центральний банк, а чеки і векселі – банкам, клієнтам яких вони видані. Згідно даним розрахункової відомості центральний банк списує гроші з поточних рахунків комерційних банків-боржників і зараховує їх на поточні рахунки банків-кредиторів. У зв'язку з установленням кореспондентських зв'язків між комерційними банками в нас також виникає потреба в створенні розрахункових палат (розрахункових

центрів).

Акредитиви поділяються на туристські (грошові) і комерційні. Туристський акредитив – це грошовий документ, виданий банком клієнту з проханням до зазначеного в ньому відділення чи банку банком-кореспондентам у своїй чи країні за кордоном оплачувати в межах визначеної суми протягом визначеного часу чеки, виписані власниками акредитива. Туристам, що виїжджають за кордон, акредитив може бути виписаний у національній чи іноземній валюті, у залежності від бажання туриста.

Комерційний акредитив – це форма розрахунків між покупцем і постачальником, застосовувана тоді, коли постачальник недостатньо упевнений у платоспроможності покупця. Застосовується вона, головним чином, у розрахунках по зовнішній торгівлі. Сутність її зводиться до того, що банк покупця гарантує постачальнику оплату товарів покупцем. Техніка розрахунків полягає в наступному. Банк імпортера на прохання останнього видає гарантійне лист-акредитив, яким підтверджує, що виставлені експортером відповідно до акредитива векселя будуть оплачені чи акцептовані по пред'явленню. Такі векселі експортер легко може врахувати у своєму банку, одержавши платіж негайно після відправлення товарів. Комерційний акредитив може також приймати форму письмового доручення банку-імпортера банку-кореспонденту в країні експортера чи оплатити акцептувати в межах зазначеної суми протягом визначеного терміну векселя, виставлені експортером.

Переводні операції – це операції по переводу банком грошей, внесених наявними чи списаних з поточного рахунка клієнта, у своє чи відділення банк-кореспондент (усередині чи країни за кордоном), де їх може одержати сам чи клієнт обличчя, якому адресований переказ. При переказі грошей клієнту видається чи чек грошовий акредитив. При телеграфному переказі банк видає клієнту квитанцію на суму прийнятих до переказу грошей і сповіщає по телеграфі своє чи відділення банк-кореспондент, яка сума повинна бути виплачена. Чи кореспондент відділення банку по чи телефоні телеграфом повідомляє одержувачу грошей про надходження на його користь переводу.

Факторингові операції. Факторинг – це різновид розрахункових операцій, що сполучається з кредитуванням оборотного капіталу клієнта, шляхом переуступки клієнтом-постачальником банку неоплачених платіжних вимог, рахунків-фактур (від лат. *factura* – обробка) за поставлені товари, виконані роботи і зроблені послуги і відповідно права одержання платежу по них, тобто шляхом інкасування дебіторської заборгованості клієнта (одержання засобів по платіжних документах). У цьому випадку, банк стає власником неоплачених платіжних вимог і бере на себе ризик їхньої несплати, хоча кредитоспроможність боржників попередньо перевіряється. Відповідно до договору він зобов'язується оплатити суму переуступлених йому платіжних вимог поза залежністю від того, чи оплатили свої борги контрагенти постачальника. Унаслідок цього постачальник знає точну дату оплати своїх платіжних вимог і може планувати здійснення своїх платежів. Завдяки факторингу досягається прискорення оборотності засобів у розрахунках.

Лізингові операції. Лізинг (від англ. lease – оренда) – це складна торгово-фінансова угода, при якій лізингова форма, тобто орендодавець, відповідно до побажань і спеціалізації орендаря купує у виробника визначене майно і здає його в оренду. Лізингові фірми часто виступають чи філіями дочірніми підприємствами великих компаній і банків. Число їхніх операцій останнім часом швидко збільшується. Наприклад, у США лізинг устаткування за 1985-1989 р. подвоївся і перетворився в бізнес з обсягом угод близько 120 млрд. дол. Лізинг одержав широке поширення й у Західній Європі. Величина його операцій досягла в 1989 м: у Франції – 14 млрд. дол., у ФРН – понад 7, в Італії – близько 6, у Швеції – більш 3, у Японії вони виросли до 50, а в Австралії – до 12 млрд. дол.

Настільки швидкий розвиток лізингу порозумівається поруч причин. Використання устаткування на умовах оренди, може виявитися більш привабливим, чим його покупка.

По-перше, фірма-орендар у цьому випадку звільняється від витрат одноразово великої суми на закупівлю засобів праці.

По-друге, вона замість звичайного гарантійного терміну одержує гарантію працездатності устаткування на весь термін оренди.

По-третє, у бухгалтерських правилах багатьох країн перевага віддається оренді, а не покупці, тому що гроші, заплачені за оренду, враховуються як поточні (експлуатаційні) витрати і звичайно не фігурують у балансовій відомості під знаком мінус, у той час як придбання устаткування в кредит вважається заборгованістю.

По-четверте, орендар у договорі лізингу може домовитися про умови покупки орендованого устаткування в орендодавця після завершення терміну оренди, нагромадивши для цього відповідну суму.

По-п'яте, лізинг вигідний виробнику, тому що він через лізингову фірму розширює ринок збуту своїх товарів (машин, устаткування), прискорюючи оборот капіталу. У СНД лізинг здатний зіграти важливу роль для забезпечення виходу з кризи, оскільки більшість підприємств у другій половині 90-х років не мали засобів не тільки на придбання засобів праці, але і для покриття поточних витрат.

Лізингові фірми, що є власниками устаткування, що здається в оренду, мають значний власний основний капітал. Домогтися цього, почавши з нуля і пройшовши всі стадії нагромадження, у сучасному суспільстві вдається деяким. Тому більшість фірм починають свою діяльність при безпосередній чи непрякій підтримці банків. Найчастіше лізингові фірми виникають як філії банків. Незважаючи на те, що при здачі устаткування в оренду вимагаються великі капітальні вкладення для закупівлі устаткування, банк, що займається лізинговими операціями, може одержати ряд переваг, насамперед розширити коло операцій, збільшити число клієнтів за рахунок підвищення якості обслуговування, знизити ризик втрат у зв'язку з неплатоспроможністю орендаря, одержати стабільний дохід у виді комісії з лізингу, заощадити якусь частину засобів за рахунок спрощення організації обліку платежів по лізингу в порівнянні з бухгалтерським обліком при довгостроковому кредитуванні.

Трастові операції. Довірчі (трастові) операції – це операції, при виконанні яких банк є довіреною особою. В якості довіритель виступають окремі фізичні особи і корпорації, а також навчальні, релігійні, благодійні й інші заклади. Для окремих лиць на довірчих початках банки керують нерухомим майном, цінними паперами і грошовим капіталом. Прийняті для керування цінні папери банк може продати з метою придбання більш прибуткових паперів. При передачі банку грошових капіталів довіритель може наказати сферу їхнього приміщення. Якщо таких указівок ні, банк за своїм розсудом пускає їх в оборот. Часто банки на основі заповіту померлого чи, якщо немає заповіту, то за рішенням суду здійснюють операції по розділі майна між його спадкоємцями відповідно до існуючого законодавства. Якщо при цьому в числі спадкоємців є неповнолітні, він може залишитися опікуном таких спадкоємців.

Торгово-комісійні операції. Торгово-комісійні операції – це операції, зв'язані з покупкою і продажем цінних паперів і дорогоцінних металів для клієнтів. Банки беруть активну участь у розміщенні облігацій державних позик. Здобуваючи облігації у держави, вони потім розміщують їх на фондовому ринку між фінансово-кредитними установами і приватними особами. Крім того, вони здійснюють великі обороти з акціями й облігаціями акціонерних підприємств, продаючи їх з доручення одних клієнтів і купуючи для інших.

17.3 Доходи, видатки і ліквідність активів комерційних банків

У різних країнах число комерційних банків істотно розрізняється. На початку 90-х років у Канаді діяло 12 комерційних банків, у Японії – більш 100, у Німеччині – більш 300, у Франції – більш 300, у США – близько 1500, у Великобританії – 12, в Індії – понад 200. У кожній країні вони відрізняються як по масштабах, так і по формах власності. Між ними йде досить тверда конкурентна боротьба за клієнтуру, у результаті чого їхньої позиції на ринку позичкового капіталу міняються. Наприклад, якщо в 1975 р. серед п'ятдесятьох найбільших комерційних банків капіталістичного світу нараховувалося 9 американських, 12 японських і 25 західноєвропейських, то в 1986 г. – уже 5 американських, 21 японський, 21 західноєвропейський.

У ході перебудови в СРСР почалося становлення комерційних банків за допомогою акціонування державних банків і створення нових кредитних установ на кооперативній і акціонерній основі. На 01.04.1991 р. уже було зареєстровано 1417 комерційних і кооперативних банків, з яких 1175 – на території Росії, а 242 – в інших республіках, у тому числі 74 комерційних банку в Україні. Їхнє число збільшувалося до фінансової кризи 1998 р.

Доходи і витрати комерційних банків. За виконання вищезгаданих операцій комерційні банки привласнюють доходи:

- відсотки, стягнуті по позичках;
- відсотки і дивіденди по капіталах, розміщеним у цінні папери;
- різні платежі, стягнуті за виконання розрахункових, довірчих і торгово-комісійних операцій;
- доходи від спекуляції цінними паперами.

Сукупність таких доходів утворює валовий дохід банку. Поряд з доходами, банки несуть витрати у виді сплати відсотків по вкладах і різних витратах, зв'язаних з веденням банківської справи: заробітної плати службовців, амортизації, опалення, освітлення і ремонту приміщень, канцелярських, поштово-телеграфних і інших витрат. Тому прибуток банку дорівнює різниці його валового доходу і сплачених відсотків, а також витрат, зв'язаних з веденням банківської справи.

Для фінансової оцінки роботи комерційних банків використовується показник рентабельності, обчислювальний у трьох варіантах: як відношення прибутку до акціонерного капіталу (статутному фонду), сукупним активам і витратам банку. Більш обґрунтованим є варіант, що відкриває доступ до аналізу більшого числа факторів утворення прибутку. На масу прибутку банку впливають не тільки розмір акціонерного капіталу, але і рівень депозитних і позичкових ставок, структурні зрушення у витратах банку, обсяг і якість послуг, що робляться, зміна й активах частки позичок, що приносять високий відсоток (ступінь диверсифікованості дохідних активів). Ці й інші фактори прибутковості комерційного банку можуть бути виявлені при аналізі динаміки рентабельності, що порівнює прибуток із сукупними активами і витратами банку.

Ліквідність активів комерційних банків. Для аналізу фінансового положення комерційного банку велике значення має визначення ліквідності його активів, що оцінюється на основі вивчення балансу активів і пасивів. Як відомо, основним джерелом ресурсів комерційних банків є внески, що вони повинні повертати по першій вимозі вкладників чи через якийсь час після повідомлення про їхнє вилучення. Раніше прийняті внески банки повертають, насамперед, за рахунок щодня зарахованих до них нових внесків. Якщо ж сума внесків, що вилучається, перевищує суму, що надходить знову, то для виплати суми перевищення вони використовують касовий резерв грошей, а при недостатці останнього – перетворюють статті зайнятих активів у готівку. У цих випадках можливість повернення внесків залежить від ліквідності банківських активів.

Ліквідність банківських активів – це здатність банку вчасно і без утрат перетворювати його зайняті активи в готівку. Ця здатність залежить від структури активів банку. По ступені ліквідності активи банку можна об'єднати в три групи: активи в безпосередньо ліквідній формі, легко і важко ліквідні активи.

Активи в безпосередньо ліквідній формі – це касовий резерв готівки і засобу на поточному рахунку в центральному банку, оскільки комерційні банки ці засоби можуть у будь-який час вилучити готівкою. Касовий резерв готівки і засобу на поточному рахунку в центральному банку є незайнятими активами комерційних банків, що не приносять їм прибутку. Тому комерційні банки намагаються тримати як активи в безпосередньо ліквідній формі мінімум своїх ресурсів. Цей мінімум необхідний для забезпечення своєчасного повернення внесків і безперебійного виконання розрахунків з іншими комерційними банками через центральний банк в умовах нормального зворотного припливу

позичок і нових внесків. Звичайно касовий резерв готівки і коштів на поточному рахунку в центральному банку (без обов'язкових резервів) не перевищує 10% усіх пасивів комерційних банків.

Тому що активи в безпосередньо ліквідній формі складають відносно незначну частину позикових засобів і не завжди можуть поповнюватися за рахунок нових внесків, визначену частину позикових засобів комерційні банки повинні розміщати таким чином, щоб при необхідності їх можна було легко і без утрат перетворити в готівку, тобто визначена частина банківських активів повинна бути легко ліквідною.

З усіх зайнятих активів найбільш ліквідними є позички до запитання, облік векселів і короткострокові позички. Повернення позичок до запитання банк може зажадати в будь-який час. Облік векселів здійснюється банками щодня, і тому що векселі є короткостроковими зобов'язаннями (в основному з термінами платежу до трьох місяців), те щодня настають терміни платежу по раніше врахованих векселях. Крім того, векселя легко можна перерахувати в центральному банку. Як і по векселях, щодня настають терміни платежу по короткостроковим позичкам. Тому всі ці статті банківських активів поряд зі знову зарахованих внесками, при недоліку останніх, служать джерелом засобів для повернення внесків. Розмір засобів, поміщених у легко ліквідні статті активів, банки визначають самі чи вони встановлюються законом.

Найменш ліквідними статтями активів комерційних банків виступають середньо- і довгострокові позички, а також інвестиції в цінні папери. Останні теоретично можуть бути завжди перетворені в готівку, однак практично таке перетворення не завжди здійснюється без утрат. Реалізація ж цінних паперів за цінами нижче цін придбання, може привести до банкрутства банку.

Ліквідність банківських активів і їхня прибутковість взаємно протилежні. Активи в безпосередньо ліквідній формі (готівка в касі і засобу на поточному кошторисі в центральному банку) зовсім не приносять прибутки, а найбільш ліквідні зайняті активи (позички до запитання) приносять найменший доход. Найбільш дохідні довгострокові позички й інвестиції в цінні папери є менш усього ліквідними статтями активів. Прагнення банків максимум засобів помістити в найбільш дохідні статті активів веде до погіршення їхньої ліквідності, що може привести до банкрутства. Банкрутство банків підриває довіру до них вкладників і тим самим ще більше ускладнює функціонування банківської системи, що представляє свого роду нервову тканину всього народного господарства. Тому, у розвинутих країнах у XX в. спостерігається усе більш активне втручання держави в банківську сферу по підтримці ліквідності банківських активів. Це втручання здійснюється у формі різного роду заходів:

- уведення системи державного страхування депозитів;
- заборона інвестицій в акції й облігації промислових і торгових корпорацій;
- законодавче встановлення мінімальної норми легко ліквідних статей активів стосовно пасивів банків.

Цю же ціль переслідує і встановлення норм обов'язкових резервів комерційних банків у центральному банку.

Тема 18 Спеціалізовані кредитно-фінансові установи

- 18.1 Страхові компанії, їх функції та діяльність.
- 18.2 Пенсійні фонди.
- 18.3 Інвестиційні фонди.
- 18.4 Фінансові компанії.
- 18.5 Кредитні кооперативи (спілки).
- 18.6 Лізингові компанії.
- 18.7 Факторингові компанії.
- 18.8 Ломбарди.
- 18.9. Міжбанківські об'єднання.

18.1 Страхові компанії, їх функції та діяльність

Страхові організації як самостійно господарюючі об'єкти несуть повну відповідальність за результати своєї діяльності, які повинні забезпечувати можливість виконувати зобов'язання перед страхувальниками, партнерами, контрагентами, державою, персоналом в будь-який відрізок часу. Всі кошти страхової компанії, що беруть участь у кругообігу фондів, можна розділити на власні і залучені. Ці кошти є фінансовими ресурсами страховика, які є грошовими доходами і надходженнями, що знаходяться в розпорядженні останньої для здійснення операцій прямого страхування і перестрахування з моменту укладання відповідного договору до здійснення зобов'язань у вигляді виплат страхових сум і відшкодувань, а також для здійснення інших витрат, які забезпечують процес страхування, економічного стимулювання співробітників, витрат спрямованих на удосконалення, підвищення якості наданих страхових послуг.

Власний капітал складається із статутного капіталу, додаткового капіталу, нерозподіленого прибутку, резервного фонду й іншого капіталу. Первинне формування фінансових ресурсів страхової організації виникає в момент її заснування і супроводжується утворенням статутного фонду, який повинен бути сплачений виключно в грошовій формі. Дозволяється формування статутного фонду страховика цінними паперами, що випускаються державою, за їх номінальною вартістю в порядку, визначеному Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України, але не більше 25 відсотків загального розміру статутного фонду. Забороняється використовувати для його формування векселі, кошти страхових резервів, кошти, які одержані в кредит, позику та під заставу, і вносити нематеріальні активи Джерелами статутного фонду, залежно від організаційно-правової форми, можуть виступати: акціонерний капітал, внески членів товариств взаємного страхування, бюджетні кошти, кошти держави, довгостроковий кредит, внески приватних осіб. Враховуючи специфіку страхової діяльності, держава законодавчо закріпила вимоги щодо мінімального розміру статутного фонду страхових організацій на етапі їх створення.

Мінімальний розмір статутного фонду страховика, який займається видами страхування іншими, ніж страхування життя, встановлюється в сумі, еквівалентній 1 млн. євро, а страховика, який займається страхуванням життя, – 1,5 млн. євро за валютним обмінним курсом валюти України. Це пов'язано з тим, що на початковому етапі у страхової компанії немає інших засобів для виконання зобов'язань за договорами страхування, а надходжень страхових внесків ще не недостатньо, щоб можна було їх розглядати як основне джерело фінансових ресурсів. Достатній страховий капітал дає змогу страховій організації швидше адаптуватися до умов ринку, здійснювати страхування середніх і великих ризиків, вистояти в конкурентній боротьбі. Якщо власний капітал перевищує статутний, то це означає, що діяльність страхової компанії прибуткова. Основним джерелом фінансових ресурсів діючої страхової компанії виступають залучені кошти. Ними є сукупна вартість реалізованих на ринку страхових продуктів – обсяг страхових премій за укладеними і діючими договорами страхування, який набуває форми страхового фонду, саме його подальший рух і розподіл, його оптимальна і збалансована структура, показники динаміки за видами страхування і за операціями визначають пропорції і результати страхової діяльності окремо взятої страхової організації і страхового ринку в цілому. Особливість формування і руху страхового фонду обумовлюється кількома групами факторів:

- * ціна страхової послуги, страховий тариф, обчислений із врахування оцінки ймовірності настання страхової події. Страхові тарифи повинні будуватися так, щоб надходження страхових платежів постійно покривало витрати страховика і навіть забезпечило деяке перевищення доходів над витратами.

- * фактори загальноекономічного значення: динаміка валового внутрішнього продукту, динаміка реальних доходів на душу населення, динаміка вартості основних виробничих фондів у різних галузях економіки, динаміка грошових доходів і накопичень громадян.

- * фактори фінансово-економічного аспекту розвитку даної страхової компанії, а також такі показники: кількість укладених (діючих) договорів страхування, середня плата та середня страхова сума за один договір страхування.

18.2 Пенсійні фонди

Пенсійний фонд України є центральним органом виконавчої влади, що здійснює керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, провадить збір, акумуляцію та облік страхових внесків, призначає пенсії та готує документи для їх виплати, забезпечує своєчасне і в повному обсязі фінансування та виплату пенсій, допомоги на поховання, інших соціальних виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України, здійснює контроль за цільовим використанням коштів Пенсійного фонду України. Діяльність Пенсійного фонду України спрямовується та

координується Кабінетом Міністрів України через Міністра праці та соціальної політики України.

Пенсійний фонд України вносить у встановленому порядку Міністру праці та соціальної політики України пропозиції з питань формування державної політики у сфері пенсійного забезпечення та соціального страхування, забезпечує її реалізацію.

Пенсійний фонд України у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України. Статус та повноваження Пенсійного фонду України визначені Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” та Положенням про Пенсійний фонд України, затвердженим Указом Президента України від 01.03.2001 року № 121 (із змінами).

Пенсійний фонд України узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавства і в установленому порядку вносить їх на розгляд Міністрові праці та соціальної політики України. У межах своїх повноважень Пенсійний фонд України організовує виконання актів законодавства та здійснює систематичний контроль за їх реалізацією.

Основними завданнями Пенсійного фонду України є:

- .* участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері пенсійного забезпечення та соціального страхування;

- .* забезпечення збирання та акумулювання коштів, призначених для пенсійного забезпечення, повного і своєчасного фінансування витрат на виплату пенсій, допомоги на поховання та інших соціальних виплат, що здійснюються з коштів Пенсійного фонду України;

- .* ефективне використання коштів Пенсійного фонду України, здійснення в межах своєї компетенції контрольних функцій, удосконалення методів фінансового планування, звітності та системи контролю за витрачанням коштів Пенсійного фонду України.

Пенсійний фонд України відповідно до покладених на нього завдань:

- 1) бере у межах своєї компетенції участь у розробленні прогнозних показників економічного і соціального розвитку України та проекту Державного бюджету України;

- 2) планує доходи та видатки Пенсійного фонду України, розробляє проект бюджету Пенсійного фонду України та подає його в установленому порядку на затвердження Кабінету Міністрів України, складає звіт про виконання бюджету Пенсійного фонду України;

- 3) прогнозує і моделює надходження коштів до бюджету Пенсійного фонду України та ефективний розподіл фінансових ресурсів Пенсійного фонду України для забезпечення соціальних виплат;

- 4) розробляє і в установленому порядку подає пропозиції щодо встановлення або зміни ставок страхових внесків на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування та збору на обов’язкове державне пенсійне страхування (далі – страхових внесків);

5) організовує, координує та контролює роботу органів Пенсійного фонду України щодо:

- .* забезпечення додержання підприємствами, установами, організаціями та громадянами законодавства про пенсійне забезпечення;

- * повного та своєчасного обліку платників збору на обов'язкове державне пенсійне страхування;

- .* забезпечення збирання та акумулювання страхових внесків, інших надходжень до бюджету Пенсійного фонду України відповідно до законодавства;

- .* стягнення у передбаченому законодавством порядку своєчасно не сплачених сум збору на обов'язкове державне пенсійне страхування;

- .* забезпечення повного та своєчасного фінансування витрат на виплату пенсій, допомоги на поховання та інших соціальних виплат, що здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України;

- .* проведення перевірок правильності сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування, призначення та виплати пенсій, інших виплат, що фінансуються за рахунок коштів Пенсійного фонду України;

- .* обліку коштів Пенсійного фонду України, ведення статистичної та бухгалтерської звітності;

6) здійснює в межах своїх повноважень контроль за цільовим використанням коштів Пенсійного фонду України;

7) здійснює перерозподіл коштів Пенсійного фонду України між регіонами з метою забезпечення фінансування виплати пенсій, інших виплат, що фінансуються за рахунок його коштів;

8) організовує та забезпечує персоніфікований облік відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, забезпечує автоматизовану обробку інформації у системі Пенсійного фонду України;

8-1) забезпечує проведення тендера для визначення організацій, які здійснюватимуть виплату та доставку пенсій

9) здійснює відповідно до законодавства та міжнародних договорів України переказування пенсій громадянам, які виїхали на постійне місце проживання за кордон та виплати пенсій пенсіонерам іноземних держав, які постійно проживають в Україні;

10) співпрацює в межах своєї компетенції з міжнародними організаціями, організовує міжнародне співробітництво у сфері пенсійного забезпечення, готує пропозиції та бере участь у підготовці та укладенні міжнародних договорів України у цій сфері;

11) організовує професійну підготовку та підвищення кваліфікації працівників органів Пенсійного фонду України, узагальнює та поширює прогресивні форми і методи роботи;

12) інформує громадськість про свою діяльність;

13) здійснює відповідно до законодавства функції з управління майном, що перебуває в державній власності;

14) здійснює інші функції, що впливають з покладених на нього завдань.

18.3 Інвестиційні фонди

Кошти можна віднести до ІСІ (інституту спільного інвестування – корпоративного інвестиційного фонду або пайового інвестиційного фонду). При цьому укладається договір на придбання цінних паперів ІСІ. ІСІ, у даному випадку, виступає у ролі певного стандартизованого інвестиційного портфеля, активи якого формуються шляхом об'єднання коштів певної кількості учасників. Грошові кошти учасників ІСІ інвестуються КУА у цінні папери, банківські депозити або ж в інші активи - нерухомість, корпоративні права і т.п.

ІСІ привабливі для інвестора з кількох причин. По-перше, для інвестування в ІСІ не вимагається володіти професійними навичками, достатньо просто обрати фонд та КУА, що викликають довіру. Правда, щоб їх обрати, треба мати уявлення про те, що таке ІСІ, КУА і які вимоги висуваються до якості управління активами інвестиційних фондів.

Другою явною перевагою ІСІ можна назвати обмежений ризик, оскільки колективне інвестування підлягає жорсткому регулюванню з боку держави.

Наступна перевага - це податковий режим. Учасники ІСІ хоч і сплачують податки, але це відбувається тільки у момент реалізації цінних паперів ІСІ.

Що таке Інститути спільного інвестування?

Інститути спільного інвестування (ІСІ) – це інвестиційні фонди, які провадять діяльності зі спільного інвестування – об'єднання (залучення) грошових коштів інвесторів з метою отримання прибутку від вкладення їх у цінні папери інших емітентів, корпоративні права та нерухомість.

В Україні до ІСІ відносяться пайові та корпоративні інвестиційні фонди.

Пайові інвестиційні фонди (ПІФ) – це активи, які належать інвесторам на правах спільної часткової власності, та перебувають в управлінні компанії з управління активами (КУА) і враховуються окремо від результатів її господарської діяльності.

Пайовий інвестиційний фонд:

- * Не є юридичною особою, створюється компанією з управління активами шляхом продажу (розміщення) інвесторам випущених нею інвестиційних сертифікатів;

- * При підписанні договорів купівлі або продажу активів фонду КУА діє від свого імені;

- * КУА веде облік результатів діяльності фонду окремо від власної господарської діяльності та інших ІСІ;

- * Мінімальний обсяг активів – 1 250 мінімальних заробітних плат, з 01.12.2006 р. – 500 000 грн.

Корпоративні інвестиційні фонди (КІФ) – це ІСІ, які створюються у формі відкритого акціонерного товариства і проводять діяльність виключно зі спільного інвестування.

Корпоративний інвестиційний фонд:

- * Юридична особа у формі відкритого акціонерного товариства (ВАТ)

- * Статутний капітал фонду формується за рахунок грошових коштів, державних цінних паперів та цінних паперів інших емітентів, що допущені до

торгів на фондовій біржі або торговельно-інформаційній системі та об'єктів нерухомості, збільшення статутного капіталу здійснюється виключно за рахунок грошових коштів.

* Не менше 70% середньорічної вартості активів повинно інвестуватись у цінні папери.

* Управління фондом (відповідно, його активами) здійснює КУА на підставі договору, органи управління фонду такі, як у ВАТ – загальні збори акціонерів та наглядова (спостережна) рада.

Залежно від порядку здійснення діяльності ІСІ поділяються на три типи:

Відкриті - якщо фонд або його КУА беруть на себе зобов'язання у будь-який час здійснювати викуп на вимогу інвестора цінних паперів, емітованих цим ІСІ (або його компанією з управління активами)

Інтервальні – якщо фонд або його КУА беруть на себе зобов'язання здійснювати викуп на вимогу інвестора цінних паперів, емітованих цим ІСІ (або його компанією з управління активами) протягом обумовленого у проспекті емісії строку, але не рідше одного разу на рік

Закриті – якщо фонд або його КУА не беруть на себе зобов'язання щодо викупу цінних паперів, емітованих цим ІСІ (або його компанією з управління активами) до моменту припинення цього фонду

ІСІ можуть бути строковими або безстроковими .

Строковий ІСІ – створюється на певний строк, зазначений у проспекті емісії цінних паперів цього ІСІ, після закінчення якого зазначений ІСІ припиняє свою діяльність.

Безстроковий ІСІ – створюється на невизначений строк.

ІСІ закритого типу може бути лише строковим.

ІСІ відкритого та інтервального типу – безстрокові.

Залежно від структури активів, ІСІ поділяються на два види:

Диверсифіковані ІСІ – інвестиційні фонди, активи яких відповідають вимогам щодо інвестування коштів у різні інструменти ринку капіталів, що встановлені Законом, і ці кошти можуть інвестуватись лише у цінні папери, на банківські депозити, а також, не більше як 5 % загальної вартості активів, у інші дозволені законодавством активи.

Недиверсифіковані ІСІ – інвестиційні фонди, щодо яких не існує таких жорстких вимог стосовно диверсифікації їх активів та які можуть здійснювати інвестиції у об'єкти нерухомості, у частки ТОВ тощо

Відкриті та Інтервальні ІСІ – можуть бути лише диверсифікованими.

Закриті ІСІ – можуть бути як диверсифікованими, так і недиверсифікованими.

Існують ще венчурні інвестиційні фонди – це корпоративні або пайові недиверсифіковані інвестиційні фонди, активи яких більше, ніж на 50 % складаються з корпоративних прав і цінних паперів, які не котируються на фондових біржах, здійснюють виключно приватне розміщення емітованих ними цінних паперів і провадять досить ризиковану інвестиційну стратегію, зокрема, інвестиції у інноваційні проекти.

Фізичні особи не можуть бути учасникам венчурних КІФ та ПФ, а також недиверсифікованих ПФ.

Активи, у які вкладаються (інвестуються) гроші інвесторів корпоративного або пайового інвестиційного фонду, значною мірою залежать від виду та типу фонду. Згідно із Законом фізичні особи не можуть бути учасниками пайових недиверсифікованих та венчурних інвестиційних фондів, інвестиції яких можуть бути надмірно ризиковими.

Для кожного типу і виду інвестиційних фондів визначено, в які активи можуть бути вкладені кошти інвесторів і в яких співвідношеннях, а в які активи заборонено інвестувати. Ці особливості закріплені у положеннях Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку (ДКЦПФР) про склад і структуру активів інвестиційних фондів.

Перелік об'єктів інвестування і вимоги до структури активів конкретного інвестиційного фонду містяться в інвестиційній декларації фонду. Компанія з управління активами, що здійснює управління відповідним інвестиційним фондом, не має права придбавати за рахунок коштів такого фонду активи, не передбачені інвестиційною декларацією цього фонду.

Інструменти, які формують активи ІСІ:

- * акції і облігації, українських емітентів;
- * акції і облігації, іноземних емітентів;
- * для підтримання ліквідності ІСІ, частина активів може знаходитись у грошових коштах на депозитних рахунках у банках (в т.ч. у іноземних валютах) та у депозитних сертифікатах банків;
- * також у активах деяких ІСІ можуть бути об'єкти нерухомості і корпоративні права.

Принцип роботи інвестиційних фондів побудований таким чином, що на сьогоднішній день це, мабуть, найефективніший спосіб зниження ризику приватних інвесторів. Зниження ризику при інвестуванні до інвестиційних фондів відбувається завдяки тому, що:

По-перше, захист прав інвесторів забезпечений організаційною структурою системи управління інвестиційним фондом, а також контролем з боку держави. Функції управління, зберігання і обліку прав власності на цінні папери фонду розділені між незалежними один від одного структурами – компанією з управління активами, зберігачем і реєстратором. Подібна схема не дозволить КУА вивести активи з фонду без дозволу зберігача. Діяльність вищеперелічених організацій, обслуговуючих інвестиційні фонди, також ліцензується і регулюється Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

По-друге, інвестору надається можливість регулярного доступу до інформації про роботу Фонду та КУА, а також про вартість і структуру активів інвестиційного фонду, здійснюється професійне управління активами, проводиться широка диверсифікація портфеля.

По-третє, є можливість продати належні інвестору цінні папери інвестиційного фонду і отримати гроші у будь-який момент часу (для відкритих фондів). Відповідно до законодавства КУА зобов'язана викупити цінні папери

фонду за поточною вартістю, тому неможлива ситуація, коли клієнту відмовляють у виплаті грошей.

Цінні папери інтервальних інвестиційних фондів можна пред'явити до викупу в обумовлені в регламентах фондів інтервали часу.

Найризикованішими для фізичних осіб - інвесторів є вкладення у закриті інвестиційні фонди, тому законодавством заборонено участь таких осіб у венчурних та закритих пайових недиверсифікованих фондах.

18.4 Фінансові компанії

Фінансові компанії – це небанківські інститути кредитної системи, що спеціалізуються на кредитування продаж споживчих товарів з відстрочкою платежу.

Фінансові компанії можуть бути створені як самостійні юридичні особи на акціонерних чи пайових засадах або ж як окремі структурні підрозділи, філії, дочірні підприємства банків і страхових компаній, що відображає прагнення останніх опанувати відповідні сектори ринку кредитних послуг. Крім того, фінансові компанії можуть створюватись промисловими фірмами – виробниками споживчих товарів.

Ресурси фінансових компаній формуються шляхом випуску власних боргових зобов'язань – як правило, облігацій або векселів. Крім того, фінансові компанії можуть використовуватися короткостроковими кредитами комерційних банків.

Основною функцією фінансових компаній є надання кредитів покупцям споживчих товарів шляхом придбання у торговельних фірм боргових зобов'язань, якими були оформлені відповідні продажі.

У процесі придбання товару покупцем, як правило, початково сплачується частина його вартості (в межах 20%), а решта суми оформляється в кредит (1). Після цього фінансова компанія на основі попередньо укладеного з торговою фірмою договору та представлених нею документів про продаж в кредит направляє продавцю обумовлену суму, що дорівнює ціні товару за мінусом оплаченої частини (2). Покупець, що придбав товар, погашає свою заборгованість перед фінансовою компанією протягом обумовленого договором строку (1-4 роки) щомісячними внесками з виплатою відповідних процентів (3).

При цьому фінансова компанія може виставити ряд тратт на покупця, який повинен їх акцептувати. Процент за такого роду кредитами, як правило, вищий, ніж процент за звичайними позиками комерційних банків, виданими на аналогічні строки, – від 10 до 30%, що пов'язано з більшим рівнем ризику непогашення кредиту.

Фінансові компанії можуть застосовувати також інші схеми кредитування. Наприклад, надавати позики торговельним фірмам під заставу боргових зобов'язань покупців або кредитувати безпосередньо самих покупців. У деяких випадках фінансові компанії здійснюють також лізингові і факторингові операції.

У промислово розвинутих країнах інтенсивний розвиток фінансових компаній в останні десятиліття пов'язаний з потребами товаровиробників у швидкому просуванні своєї продукції до споживача в періоди економічних спадів та зниження купівельної спроможності населення. Це насамперед стосується автомобільної промисловості, виробництва електропобутових товарів та інших предметів тривалого користування.

Зокрема у США розвиток таких крупних фінансових компаній, як "Дженерал Моторз Аксептанс Корпорейшн", "Форд Мотор Кредит", "Ай-Бі-Ем Кредит" та деяких інших призвів до поступового відвоювання ними у банків значної частини ринку позичкових капіталів. Почавши з видачі споживчих кредитів, вони поступово поширили свою діяльність на кредитування корпорацій, іпотечні послуги і навіть деякі види страхування.

18.5 Кредитні кооперативи (спілки)

Кредитні спілки мають особливості функціонування, зокрема:

- а) кредитна спілка об'єднує тільки фізичних осіб;
- б) вона працює у вузькому секторі фінансового ринку, маючи справу переважно з дрібними позичками;
- в) кредитну спілку створюють як юридичну особу за ініціативою групи людей, яких щось вже об'єднує, наприклад: об'єднаних за територіальними, професійними та іншими ознаками;
- г) кредитній спілці як кооперативній формі господарювання властива демократичність самоврядування, а саме: рівноправність спілчан незалежно від величини внеску та часу вступу до цієї організації; можливість брати участь в управлінні в разі обрання до керівних органів; право на повну фінансову та іншу інформацію про діяльність кредитної спілки; право контролювати діяльність виборних керівних органів;
- д) сутність кредитної кооперації передбачатиме мінімальний фінансовий ризик, завдяки чому ця організація більш-менш стійко реагує на постійну мінливість ринку.

За допомогою кредитних спілок можуть відбуватись різноманітні форми забезпечення кредиту, спрощене оформлення документів, швидке надання кредиту, людяний підхід у складних життєвих ситуаціях.

Кредитні спілки розрізняються за сферою діяльності і організаційними засадами, зокрема:

За джерелами формування та напрямками використання фінансових ресурсів виділяються:

- а) з переважно залученими коштами та використанням їх для задоволення тільки виробничих потреб членів кооперативу (Райфейзенівська модель);
- б) з переважно власними коштами та використанням їх на будь-які потреби (модель народних банків Шульце-Деліча);
- в) змішана модель (Офенбахівська модель).

За напрямками діяльності:

- а) ощадно-позичкові товариства, які ґрунтуються некласичній моделі “народних банків” Шульце-Деліча;
- б) каси взаємодопомоги як міська модель кредитного кооперативу для підприємств, установ та організацій;
- в) сільські кредитні кооперативи, які ґрунтуються на класичній моделі сільської кооперації Райфайзена;
- г) кредитні кооперативи з товарними функціями – міські та сільські моделі кредитно-споживчих, кредитно-постачальницьких, кредитно-збутових та інших кредитних кооперативів з товарними функціями;
- д) кредитні кооперативи з інвестиційними функціями – міські та сільські моделі кредитно-будівельних та інших кредитно-інвестиційних кооперативів;
- є) універсальні кооперативи з кредитними функціями – міського та сільського типу;
- ж) кредитні спілки для різних типів поселень, підприємств, установ і організацій.

Діяльність кредитної спілки ґрунтуються на таких основних засадах:

- а) добровільності вступу до кредитної спілки та свободи виходу з неї;
- б) рівноправності членів кредитної спілки;
- в) самоврядування;
- г) гласності.

Відповідно до цих засад:

а) ніхто не може бути примушений вступати до кредитної спілки, а виключення з членів кредитної спілки здійснюється лише у разі порушення членом кредитної спілки її статуту;

б) усі члени кредитної спілки мають рівні права, в тому числі під час голосування на загальних зборах, незалежно від розміру пайового та інших внесків;

в) кредитна спілка зобов'язана забезпечити повне та своєчасне інформування своїх членів з питань власної діяльності, на їх прохання ознайомлювати з протоколами загальних зборів і засідань інших органів управління кредитної спілки, видавати копії документів або витяги з них;

г) забороняється будь-яке втручання в діяльність кредитної спілки, за винятком випадків, передбачених законодавством України про кредитні спілки.

Кредитна спілка є юридичною особою, має самостійний баланс, банківські рахунки, які відкриває і використовує згідно із законодавством у самостійно обраних банківських установах, а також печатку, штамп та бланки із своїм найменуванням і власну символіку. Вона набуває статусу юридичної особи з моменту державної реєстрації.

Кредитна спілка може:

а) укладати від свого імені договори та інші угоди, які не суперечать нормативно-правовим актам та статуту кредитної спілки;

б) набувати майнових та немайнових прав;

в) мати обов'язки, що випливають із законодавства України, чинних законодавчо-нормативних актів, укладених кредитною спілкою угод;

г) бути позивачем і відповідачем у судах.

Кредитна спілка не може бути засновником або співзасновником суб'єкта (суб'єктів) підприємницької діяльності. Вона діє на основі самофінансування, несе відповідальність за наслідки своєї діяльності та виконання зобов'язань перед своїми членами, партнерами та державним бюджетом, а також за своїми зобов'язаннями у межах вартості майна, яке належить їй на праві власності.

Державне регулювання і контроль за діяльністю кредитних спілок та їх об'єднань здійснює органу державної виконавчої влади ((державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг).

Кредитування членів кредитних спілок можливе з урахуванням таких напрямів їх господарської діяльності :

- * отримання кредитів від імені членів кредитної спілки також селянськими (фермерськими) господарствами та приватними підприємствами, які знаходяться у їх власності;

- * поручительство виконання членом спілки зобов'язань перед третіми особами;

- * залучення кредитів банків, кредитів об'єднаної кредитної спілки, коштів інших установ та організацій виключно для надання кредитів своїм членам;

- * оплата за дорученням своїх членів вартості товарів, робіт і послуг в обсягах наданого їм кредиту.

Процес фінансової діяльності кредитних спілок потребує класифікації кредитів. Згідно з класифікацією Національної асоціації кредитних спілок України вони поділяються:

- а) за терміном користування кредитом - на короткострокові (до трьох місяців), середньострокові (від трьох місяців до 12 місяців) та довгострокові (12 місяців і більше);

- б) за цільовим призначенням :

- * споживчі (за їх рахунок позичальник отримує можливість придбати необхідні для підвищення його рівня життя товари та послуги в коротші строки; не використовуються для отримання доходу, який є джерелом для повернення такого кредиту);

- * підприємницькі (за їх рахунок позичальник отримує можливість збільшити свої прибутки; використовується для отримання доходу, який є джерелом для повернення такого кредиту);

- в) за порядком нарахування та сплати процентів і основної суми кредиту:

- * нарахування та сплата процентів і основної суми кредиту в кінці терміну дії кредитного договору;

- * періодичне нарахування та сплата процентів зі сплатою основної суми кредиту в кінці терміну дії кредитного договору;

- * періодичне нарахування та сплата процентів з періодичною сплатою рівних часток основної суми кредиту;

- * періодичне нарахування та сплата процентів і основної суми кредиту “рівними частками”;

г) за наявністю забезпечення:

- * незабезпечений (наданий без застави майна чи інших видів забезпечення);

- * слабо забезпечений (в кредитному договорі передбачені штрафні санкції або поручительства за умови, якщо платоспроможність поручителя недостатньо обґрунтована та підтверджена);

- * забезпечений (наданий під заставу майна або поручительства за умови, якщо платоспроможність поручителя достатньо обґрунтована та підтверджена);

д) за методом надання основної суми кредиту:

кредити, основна сума яких надається одразу у встановленому кредитним договором розмірі;

кредити, основна сума яких в межах встановленого кредитним договором розміру надається у визначеному таким договором режимі по частинах (кредитна лінія).

Кредитну політику кредитної спілки визначає спостережна рада спілки через прийняття відповідного Положення про надання послуг, а саме:

- а) види кредиту, які надає кредитна спілка, відповідно до їхнього цільового призначення;
- б) питому вагу окремих видів кредиту у кредитному портфелі спілки;
- в) мінімальний та максимальний розмір кредиту кожного виду;
- г) мінімальний і максимальний термін для кредиту кожного виду;
- д) вимоги за рівнем забезпеченості кредиту кожного виду;
- є) порядок нарахування та сплати процентів і основної суми кредиту кожного виду з урахуванням їхнього можливого розміру та терміну;
- ж) метод надання основної суми кредиту кожного виду;
- з) можливість зміни рівня за користування кредиту кожного виду;
- і) додаткові умови за окремими видами кредиту;
- ї) можливість застосування штрафних санкцій щодо позичальників, які не належним способом виконують свої зобов'язання за кредитними угодами, а також види та розміри таких санкцій.

Надання кредиту відбувається за наступними правилами. Кредит надають членам кредитної спілки на підставі укладеного кредитного договору, в якому мають бути зазначені:

- * дата і місце укладання договору;

- * предмет договору;

- * повна назва сторін та їхніх представників, повноваження представників;

- * ціна договору;

- * термін та порядок виконання договору;

- * відповідальність сторін;

- * реквізити сторін;

- * підписи та в разі потреби печатки сторін.

Під час прийняття рішення про надання кредиту членам кредитної спілки основною умовою є очевидна та належним чином підтверджена здатність члена повернути основну суму та проценти за кредит на встановлений в договорі термін за рахунок власних джерел доходу. Таку здатність для підприємницьких

кредитів забезпечують обов'язковим складанням та аналізом бізнес-плану. Для споживчих кредитів сума місячного платежу не може перевищувати 50% чистого місячного доходу позичальника. При цьому такий дохід має бути реальним та очевидним.

Додатковими умовами прийняття рішення про надання кредиту членові кредитної спілки можуть бути його кредитна історія в спілці та можливе застосування одного з видів забезпечення.

18.6 Лізингові компанії

Сільському господарству, на відміну від інших галузей, притаманний великий період обігу капіталу, спричинений довготривалим строком виробництва продукції, який в окремих сільськогосподарських галузях триває більше року. Ця обставина вимагає від аграрних підприємств здійснення значних фінансових вкладень в оборотний капітал.

З огляду на важкий фінансовий стан цих підприємств, невелику частку ліквідних активів у складі їх авансованого капіталу, підвищену ризикованість сільського господарства як об'єкта інвестування (через залежність від природних умов), особливо негативний вплив інфляції через затримку платежів за реалізовану продукцію і через тривалість виробничо-збутового циклу, недостатню розвинутість ф'ючерсної торгівлі на аграрних біржах України, невирішеність проблеми власності на землю і юридичні перепони щодо її використання як об'єкта застави стає очевидною вся складність залучення у сільськогосподарське виробництво приватного капіталу на традиційній для нашої економіки основі. Ця складність посилюється відносно низькою привабливістю галузі як об'єкта інвестування для фінансових інвесторів, оскільки існує така економічна закономірність: рівень підприємницького ризику для інвесторів прямо пропорційний терміну інвестування. Враховуючи, що в сільському господарстві період обігу капіталу є довготривалим, то це вимагає подовження терміну інвестування, а отже, автоматично підвищує рівень підприємницького ризику.

Потрібно також брати до уваги й те, що в умовах економічної кризи, яка продовжувалась і в 1998 р., відчувається гостра нестача коштів для довгострокових інвестицій. Банки України в цей час не мали достатніх ресурсів для надання довгострокових кредитів, і навіть за наявності таких ресурсів в окремих із банків вони не йшли на укладання відповідних угод з аграрними підприємствами через неподолану економічну нестабільність.

У зв'язку з цим особливо важливу роль у залученні інвестицій в сільськогосподарське виробництво (це стосується й інших галузей економіки держави) може відіграти така поки що нова для економіки України форма інвестування, як лізинг (від англ. Leasing). Лізинг як своєрідний вид підприємницької діяльності почав інтенсивно розвиватися у 50-х роках ХХ століття, коли в США, і дещо пізніше у Західній Європі, почали створюватися спеціалізовані компанії, основним видом діяльності яких став лізинг.

У зарубіжній і вітчизняній літературі немає єдиного визначення лізингу як поняття. Проте існуючі розбіжності не є істотними. Вони стосуються лише другорядних аспектів цієї категорії, що не є визначальними і не торкаються її суті – довгострокової оренди основних засобів (машин, споруд виробничого призначення, устаткування, транспортних засобів тощо). Саме довгострокова оренда майна, тобто передача його у тимчасове користування на умовах платності, строковості і зворотності (або викупу), є основоположним, стержневим аспектом лізингу.

У Законі України «Про лізинг» від 16 грудня 1997 р. дається таке визначення лізингу: «Лізинг – це підприємницька діяльність, яка спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів і полягає в наданні лізингодавцем у виключне користування на визначений строк лізингоодержувачу майна, що є власністю лізингодавця або набувається ним у власність за дорученням і погодженням з лізингоодержувачем у відповідного продавця майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів.

Отже, лізинг розглядається як додаткове, особливе джерело фінансування, яке розширює можливості підприємств щодо вибору стратегії інвестування: оренда, власний капітал, кредит, залучений капітал (випуск акцій) і поєднання в різних комбінаціях цих джерел фінансування. Лізингу притаманні всі функції банківського кредиту. Але він є особливою формою кредитних відносин – товарним кредитом в основні засоби, за якого право використання майна відокремлюється від права володіння ним. Останнє переходить до лізингоодержувача, в той час як лізингодавець зберігає за собою право володіння переданим в оренду майном.

Для лізингу в основному притаманний тристоронній характер відносин, за яких у здійсненні лізингової операції беруть участь три суб'єкти: лізингодавець, лізингоодержувач і продавець лізингового майна.

Лізингодавець – це суб'єкт підприємницької діяльності, який є власником об'єкта лізингу і передає його у тимчасове користування іншому суб'єкту господарської діяльності за договором лізингу. Як засвідчує світова практика, лізингодавцями можуть бути різні за формою власності і правовим статусом суб'єкти господарювання: банки та їх філії, небанківські фінансові установи, статутом яких передбачається цей вид діяльності, спеціалізовані лізингові компанії, брокерські лізингові фірми.

Спеціалізовані лізингові компанії розрізняються за колом виконуваних функцій. Окремі з них спеціалізуються лише на фінансуванні угоди, інші є універсальними, тобто, крім фінансових, виконують також інші функції, пов'язані з технічним обслуговуванням об'єкта лізингу, навчанням кадрів з його експлуатації, наданням різних консультацій тощо. Зазначимо також, що лізингодавцем може бути будь-яка інша виробнича чи торговельна фірма, яка не спеціалізується на наданні лізингових послуг, проте може здавати у довгострокову оренду своє майно відповідно до законодавства або фінансувати лізингову угоду, якщо така діяльність передбачена її установчими документами.

Лізингоодержувач – це суб'єкт підприємницької діяльності, який одержує у користування об'єкт лізингу відповідно до укладеної лізингової угоди. Таким суб'єктом може бути будь-яка юридична особа незалежно від форми власності і форми господарювання, а також індивідуальні підприємці, що зареєстровані відповідно до вітчизняного законодавства.

Продавець лізингового майна – суб'єкт підприємницької діяльності, який є виробником об'єкта лізингу, або інші юридичні особи (наприклад, торговельні фірми), що продають власне майно як об'єкт лізингу.

Об'єктом лізингу відповідно до Закону України «Про лізинг» може бути будь-яке рухоме і нерухоме майно, що належить до основних засобів відповідно до законодавства, в тому числі продукція, вироблена державними підприємствами (машини, устаткування, транспортні засоби, обчислювальна та інша техніка, система телекомунікацій тощо), яке не заборонене до вільного обігу на ринку і щодо якого немає обмежень про передачу його у лізинг (оренду). Майно, яке є у державній власності, може бути об'єктом лізингу тільки за погодженням з органом, що здійснює управління цим майном.

Об'єктом лізингу, що використовується у сільськогосподарському виробництві, можуть бути трактори, комбайни, сівалки, машини для обробітку ґрунту, устаткування для ремонтних майстерень, різні виробничі будівлі та споруди тощо. Проте земельні ділянки та інші природні ресурси не можуть бути об'єктом лізингу.

18.7 Факторингові компанії

Процеси, які відбуваються в світовій економіці в теперішній час, - посилення інфляційних тенденцій, підвищення загальної економічної нестабільності, проблеми неплатежів. В тому числі за розрахунками комерційними векселями, призводять до зростання економічних ризиків при здійсненні розрахунків між суб'єктами господарювання що приводить до необхідності застосування як для підприємств, так і для економіки в цілому факторингових операцій.

Застосування факторингу дозволяє постачальника того чи іншого товару отримати платіж одразу за фактом відвантаженням продукції (виконання робіт, надання послуг) отримувачу, при цьому така схема розрахунків приводить до скорочення потреб у вільних зворотних коштах, а також дає можливість клієнту-постачальнику в стислий термін отримати кредит шляхом перепоступання несплачених грошових вимог.

Факторингові операції дозволяють постачальнику мінімізувати або зовсім зняти з себе всі комерційні ризики, що дозволяє отримати постачальнику всі умови для нормальної комерційної діяльності, що сприяє прискоренню оборотності засобів і зростанню прибутку. Факторинг є більш ефективним засобом, ніж короткострокове кредитування шляхом фінансування зворотнього капіталу суб'єктів господарювання, забезпечує банкам розширення клієнтської бази і збільшення прибутку, а їх клієнтам - зниження ризику при здійсненні розрахунків, підвищення ліквідності активів, платоспроможності та

рентабельності. Факторингові операції виступають засобом, що сприяє росту нових фірм, зміцненню зв'язків між постачальниками і покупцями, насиченості товарних ринків конкурентоспроможної продукції.

18.8 Ломбарди

Якщо терміново потрібні гроші, то люди найчастіше йдуть до ломбарду або до банку. З банківськими позиками все більш-менш зрозуміло: існує усталена нормативно-правова база, а необхідні кошти хоч і не дуже швидко, але можна отримати. З ломбардами ситуація інша: гроші можна отримати швидше, однак нормативне підґрунтя для здійснення ломбардної діяльності не можна вважати найкращим. Особливо це помітно в світлі прийняття нового Закону України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”, в зв'язку з необхідністю створення правового забезпечення стабільного розвитку й діяльності ломбардів в Україні.

Законопроект “Про ломбарди в Україні” регулює діяльність ломбардів як фінансово-кредитних установ нарівні з законами, що визначають діяльність інших фінансово-кредитних установ, – законами “Про страхування”, “Про промислово-фінансові групи”, “Про банки та банківську діяльність”, “Про кредитні спілки”.

Цей документ визначає організаційні, економічні та правові засади створення, діяльності, реорганізації й ліквідації ломбардів, їх об'єднань, надання ломбардних послуг, здійснення регулятивних та наглядових функцій за діяльністю з надання таких послуг. Метою законопроекту є правове забезпечення стабільного розвитку й діяльності ломбардів в Україні, створення належного конкурентного середовища на ринку ломбардних послуг, забезпечення захисту законних інтересів споживачів цих послуг.

Законопроект визначає ломбард як небанківську кредитно-фінансову установу, основним видом діяльності якої є надання на власний ризик фінансових позик (кредитів) за рахунок власних або залучених коштів під заставу майна та майнових прав. Про ломбарди в проекті йдеться лише як про юридичних осіб, які створюються та діють у формі державного підприємства, повного, командитного товариства й товариства з додатковою відповідальністю.

Учасниками (засновниками) ломбарду можуть бути практично всі юридичні та фізичні особи, резиденти й нерезиденти, а також держава в особі органів, уповноважених Кабінетом Міністрів України. Виключення з цих осіб складають об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації.

Юридичні особи, що не зареєстровані як ломбарди, матимуть право надавати ломбардні послуги на підставі агентських договорів з ломбардом. Щоправда, такі агентські договори підлягатимуть обов'язковій реєстрації в спеціальному державному органі й вступатимуть в дію лише з моменту їх реєстрації.

Ломбардними послугами при цьому є фінансові та інші послуги, які надаються ломбардом юридичним і фізичним особам -- споживачам ломбардних послуг.

Законопроект “Про ломбарди в Україні” передбачає, що ломбарди матимуть широку мережу відокремлених підрозділів. Вони не потребуватимуть державної реєстрації.

Мінімальний розмір статутного капіталу ломбарду залежно від території, на якій ломбард здійснюватиме свою діяльність на момент державної реєстрації, відповідно до законопроекту № 2424 має бути сплачений у такому розмірі:

- * в межах однієї міської, районної територіальної громади – 50 000 євро;
- * в межах територіальної громади міст Києва та Севастополя – 100 000 євро;
- * в межах однієї обласної територіальної громади, – 150 000 євро;
- * на всій території України та за кордоном – 500 000 євро.

Стаття 16 законопроекту дозволяє ломбардам надавати такі фінансові послуги:

- 1) надання коштів у позику, в тому числі й на умовах фінансового кредиту за рахунок власних або залучених коштів;
- 2) надання будь-яких фінансових послуг, що передбачають пряме або опосередковане залучення фінансових активів від фізичних осіб;
- 3) довірче управління фінансовими активами юридичних та фізичних осіб;
- 4) купівля у громадян виробів із дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння.

Ломбард може надавати ці фінансові послуги лише у випадку отримання відповідної ліцензії. Ліцензійні умови має затвердити спеціальний державний орган.

Без ліцензії ломбарди можуть здійснювати деякі інші види діяльності: прийом на відповідальне зберігання будь-якого рухомого та нерухомого майна, оцінка майна, майнових прав, яка є необхідною для надання ломбардних послуг, оптова та роздрібна, у тому числі комісійна та аукціонна, торгівля ювелірними виробами та предметами застави тощо.

Інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою ломбарду в процесі надання клієнту ломбардних послуг вважатиметься комерційною таємницею з усіма відповідними наслідками.

З прийняттям цього законопроекту ломбарди матимуть два роки, щоб привести свою діяльність у відповідність до вимог нового закону “Про ломбарди в Україні”.

Прийняття законопроекту № 2424 сприятиме створенню ефективної системи мікрокредитування населення, оперативній фінансовій допомозі підприємствам та організаціям для вирішення поточних проблем у їх діяльності, розширенню інфраструктури кредитування в населених пунктах з невеликою кількістю населення.

18.9 Міжбанківські об'єднання

Міжбанківські об'єднання – відіграють все помітнішу роль в діяльності банківської та кредитної системи. Вони утворюються банками та іншими установами за участю банків з метою координації і узгодження дій, підвищення ефективності своєї політики, для захисту своїх професійних інтересів і т. п.

Перші міжбанківські об'єднання виникли як результат появи величезних монополій в промисловості (концентрації промислового капіталу) та внаслідок розвитку конкурентної боротьби між банками.

Основними шляхами створення міжбанківських об'єднань стали:

- а) "злиття" самостійних банків;
- б) "поглинання" одним банком своїх конкурентів.

Сьогодні у світі існує велика кількість різноманітних міжбанківських об'єднань. Їх утворення базується як на добровільному об'єднанні самостійних банків ("злиття"), так і на правах власності контролю і централізованого управління, прямого підпорядкування та залежності ("поглинання").

Умовно, виходячи із різних критеріїв класифікації, міжбанківські об'єднання поділяються:

а) в залежності від складу учасників:

- чисто банківські об'єднання;
- об'єднання змішаного типу, учасниками яких виступають як підприємства та організації, так і один чи кілька банків;

б) виходячи із цілей об'єднання:

- комерційного типу, діяльність яких орієнтована на отримання і максималізацію прибутку;
- некомерційного типу, основною метою діяльності яких є надання різних видів послуг своїм членам;

в) в залежності від строків діяльності:

- об'єднання, створені на певний строк;
- безстрокові об'єднання, що діють постійно;

г) в залежності від ступеня залежності і підпорядкування окремих структур:

- асоціативні добровільні об'єднання, членами яких виступають рівноправні по статусу самостійні банки, які за своїм бажанням делегують виконання окремих функцій створеному ними об'єднанню та його апарату;
- корпоративні, основані на відносинах власності і системі участі в капіталі об'єднання, які мають жорстку ієрархічну структуру, відносини залежності між головним банком (що володіє контрольним пакетом акцій) і залежними від нього банками.

Найбільш характерним є розподіл міжбанківських об'єднань на асоціативні і корпоративні.

Асоціативні об'єднання	Корпоративні об'єднання
1) добровільний характер членства на підставі спільних інтересів	1) велика ступінь залежності та близькі зв'язки між учасниками
2) вільний вибір організаційної форми об'єднання та виходу із складу учасників	2) відсутність можливостей та повної свободи вибору партнерів, бо партнером стає власник паю чи акції, які продаються і купуються
3) делегування ряду повноважень асоціативному об'єднанню на підставі рішень, що приймаються його членами	3) велика ступінь централізації управлінських та контрольних функцій
4) демократичний характер управління (стосується в основному асоціативних об'єднань некомерційного типу)	
5) договірна форма організації відносин між учасниками та організацією	

Характерними рисами об'єднань асоціативного та корпоративного типу являються:

Головними представниками міжбанківських об'єднань є:

- асоціативного комерційного типу – консорціуми та картелі;
- корпоративного типу – концерни та трести.

Саме ці об'єднання і будуть розглянуті далі.

Банківський консорціум – тимчасове об'єднання на договірній основі кількох банків для спільного проведення кредитних, гарантійних або інших банківських операцій. Організуються під головуванням найбільшого банку (голови консорціуму), який діє від імені і в інтересах всіх учасників консорціуму. При цьому об'єднанні юридична самостійність банків, що входять до складу консорціуму, не втрачається.

Головна мета консорціуму:

- Збільшення обсягів операцій шляхом концентрації ресурсів.
- Розподілення ризиків, що дає можливість обмежити втрати для кожного учасника консорціуму в разі неплатежів учасників.

Часто консорціальні об'єднання банків називають банківськими синдикатами, а кредити, що надаються консорціумом банків - консорціальними або синдикативними. В банківській практиці синдикатами називають тимчасові банківські об'єднання, створені для розміщення значних випусків цінних паперів, обслуговування емісійно-засновницької діяльності клієнтів.

Наприклад, в 1973 р. "Рабобанк" (Нідерланди) та "Бенк оф Америка" утворили консорціум "Рабоамерика інтернешенел бенк" для фінансування різних проектів.

Банківський картель – об'єднання крупних банків, в основі якого - угода про розподіл сфер діяльності (узгодження і проведення єдиної політики при встановленні відсоткових ставок та виплати дивідендів, умов кредитування тощо). Умови угоди, як правило, не "афішуються". Незалежність банків, що

входять до складу картелі, зберігається.

Банківський концерн – це монополістичне об'єднання акціонерних банків, при якому крупний банк (головне акціонерне товариство) володіє контрольним пакетом акцій юридично самостійних банків (дочірніх товариств), тим самим фактично встановлює фінансовий контроль за їх діяльністю.

Головні і дочірні акціонерні банки утворюють банківський концерн. Як відомо, доля акцій, зосереджена в руках одного власника, що дає можливість здійснювати фактичний контроль над акціонерним товариством (контрольний пакет акцій) - теоретично складає 50% випущених акцій + 1 акція. На практиці ця доля значно менша, оскільки частина акцій не має права голосу, а дрібні власники акцій, як правило, не беруть участі в загальних зборах акціонерів.

До складу банківського концерну, крім банків, можуть входити також акціонерні товариства з різною специфікою діяльності, не залежні одне від одного, але об'єднані під єдиним керівництвом контролюючого акціонерного товариства, якому належать контрольні пакети акцій всіх акціонерних товариств концерну. Таке об'єднання отримало назву банківської холдинг-компанії.

Банківські холдинг-компанії є об'єднаннями змішаного типу. До їх складу, крім банків, входять різні парабанківські установи (страхові, лізингові, факторингові та інші компанії). Банківські холдинги стали дуже поширеними в останні роки, вони утворюються на величезних територіях, їх називають "супермаркетами" банківських і небанківських послуг.

Основна мета холдингу – направляти, контролювати діяльність всього об'єднання і кожної його складової окремо, оптимізуючи прибуток.

Серед банківських холдингових компаній виділяють однобанківські та багатобанківські холдингові компанії.

Однобанківські холдингові компанії (фінансові концерни) складаються з одного банку, який виконує функції холдингу, а також певної кількості парабанків.

Багатобанківські холдингові компанії контролюють два або більше банків. Найчастіше головною холдинговою компанією в цьому об'єднанні виступає інвестиційна або фінансова корпорація, створена на базі промислових підприємств та банків.

Банківський трест – це монополістичне об'єднання банків, яке утворюється шляхом об'єднання власності банків, що входять до його складу. При цьому останні втрачають юридичну, комерційну самостійність і підпорядковуються єдиному органу управління. На відміну від концерну, трест базується не на акціонерній, а на пайовій формі власності.

ДЖЕРЕЛА

1. Конституція України. — К.: Преса України, 1997. — Ст. 85, 95, 96, 97, 98, 116, 119.
2. Бюджетний Кодекс України // www.portal.rada.gov.ua
3. Господарський Кодекс України // www.portal.rada.gov.ua
4. Податковий Кодекс України // www.portal.rada.gov.ua
5. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. // Вісник НБУ. — 2000. — № 12. — С. 5.
6. Алексєєв І.В., Колісник М.К. Гроші та кредит: Навч. посіб. Рекомендовано МОН — К., 2009. — 253 с.
7. Алексєєв І. В., Колісник М. К., Ярошкевич А.В. Основи теорії фінансів. — Л.: ЛПТ, 2008. — 144с.
8. Банківська енциклопедія / М. І. Савлук, А. М. Поддєрьогін, А. А. Пересада та ін.; За ред. А. М. Мороза. — К.: Ельтон, 1993. — 327 с.
9. Банківська система України : монографія / В. В. Коваленко, О. Г. Коренєва, К. Ф. Черкашина, О. В. Крухмаль. — Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. — 240 с.
10. Банківська справа: Навч. посіб. / За ред. проф. Р. І. Тиркала. — Тернопіль: Карт-бланш, 2001. — 314 с.
11. Бюджетна система України: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і доп. Рекомендовано МОН / Пасічник Ю.В. — К., 2008. — 670 с.
12. Васюренко О. В. Банківські операції: Навч. посіб. — К.: Т-во "Знання", КОО, 2000. — 243 с.
13. Вовчак О.Д., Руцишин Н.М. Кредит і банківська справа: Підручник. Затверджено МОН / — К., 2008. — 564 с.
14. Гальчинський А. Г. Теорія грошей: Навч. посіб. — К.: Основи, 1998. — 415 с.
15. Гриньова В. М., Коюда В. О. Фінанси підприємств: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання-Прес, 2004. — 424 с.
16. Гроші і кредит / За ред. М. І. Савлука. — К.: КНЕУ, 2004. — 158 с.
17. Гроші і кредит: Підручник. Затверджено МОН / Колодізєв О. М., Колесніченко В. Ф. — К., 2010. — 615 с.
18. Гроші та кредит: Навч. посіб. Рекомендовано МОН / Колотуха С.М., Власюк С.А. — К., 2012. — 495 с.
19. Грошово-кредитні засоби регулювання економіки : монографія / за заг. редакцією Л. В. Кривенко ; [Л. В. Кривенко, О. М. Дутченко, М. І. Синюченко та ін.]. — Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. — 210 с.
20. Долан Э. Дж, Кемпбел Г. Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. — Ленинград, 1991. — 448 с.
21. Карлін М. І. Фінанси України та сусідніх держав: Навч. посіб. Рекомендовано МОН — К., 2007. — 589 с.
22. Карлін М. І. Державні фінанси України: Навч. посіб. Рекомендовано МОН /— К., 2008. — 348 с.

23. Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: Сучасна парадигма та домінянти розвитку: Монографія — К., 2010. — 320 с.
24. Коваленко, В. В. Центральний банк і грошово-кредитна політика: навч.-метод. посіб. / В. В. Коваленко, К. Ф. Черкашина ; Українська академія банківської справи Національного банку України. — Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. — 138 с.
25. Коваленко Д. І. Фінанси, гроші та кредит: теорія та практика. Навчальний посібник. — К.: ЦУЛ, 2013. 578 с.
26. Косова Т. Д. Центральний банк і грошово-кредитна політика. К, ЦУЛ, 2011. — 328 с.
27. Костирко Л. А. Стратегія фінансово-економічної діяльності господарюючого суб'єкта: методологія і організація. — Луганськ: Вид-во СНУ ім. Даля, 2002. — 560 с.
28. Коцовська Р., Ричаківська В., Табачук Г. та ін. Операції комерційних банків. — Л.: ЛБІ НБУ, 2001. — 516 с.
29. Кремень О. І. Фінанси. К, ЦУЛ, 2012. — 412с. 48. Лагутін В. Д. Кредитування: теорія і практика: Навч. посіб. — К.: Т-во "Знання", КОО, 2000. — 205 с.
30. Кудряшов В. П. Курс фінансів: Навч. посіб. для студентів, аспірантів, викладачів ВНЗ. Рекомендовано МОН — К., 2008. — 431 с.
31. Кузнецова Е. В. Финансы и кредит: Учебное пособие – Моск. гос. ин-т электроники и математики. М., 2011. – 121 с.
32. Мендрул О. Г., Павленко І. А. Фондовий ринок: операції з цінними паперами: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2000. — 156 с.
33. Місцеві фінанси Підручник / За ред. О. П. Кириленко. — К.: Знання, 2006. — 677 с.
34. Мозговий О. М. Фондовий ринок України. — К.: Фенікс, 1997. — 316 с.
35. Нікбахт Е., Гроппелі А. Фінанси. — К.: Основи, 1993. — 383 с.
36. Ніколаєва О.М. Місцеві фінанси. —К, ЦУЛ, 2013 – 354 с.
37. Непочатенко О.О. Фінанси підприємств. —К, ЦУЛ, 2013 – 504 с.
38. Основи банківської справи / За ред. А. М. Мороза. — К.: Лібра, 1994. — 330 с.
39. Основи економічної теорії / За ред. С. В. Мочерного. — Тернопіль: Тарнекс; Світ, 1993. — 688 с.
40. Партин Г. О., Загородній А. Г. Фінанси підприємств: Навч. посіб. — Л.: ЛБІ НБУ, 2003. — 265 с.
41. Поддєрьогін А. М. Фінанси підприємств: Підручник. — К.: КНЕУ, 2000. — 460 с.
42. Попова Л. М. Казначейська справа. К, ЦУЛ, 2012. — 168 с.
43. Ринок фінансових послуг: Навч. посіб. Рекомендовано МОН / Науменкова С. В., Міщенко С. В. — К., 2010. — 532 с.
44. Рудницька О.М. Фінанси підприємства Навчальний посібник / О. М. Рудницька, С. В. Паранчук, О. М. Чубка. Львів: В-во Львівської політехніки, 2012. — 260 с.

45. Сабанти Б. М. Теория финансов: Учеб. пособ. — М.: Менеджер, 1998. — 267 с.
46. Савлук М. І., Сивульський М. І., Зулаєва К. Г. та ін. Гроші та кредит. — К.: Либідь, 1992. — 331 с.
47. Сич Є.М. Ринок фінансових послуг. К, ЦУЛ, 2012. — 428 с.
48. Сучасні платіжні системи: Монографія / Ковальчук Т. Т., Лук'янов В. С. — К., 2010. — 190 с.
49. Сучасні фінансові ринки: Монографія / Лук'янов В.С. — К., 2013. — 479 с.
50. Управління державним боргом: Навчальний посібник / О. О. Прутська, Ж. В. Гарбар, Л. І. Губанова, О. А. Сьомченков, В. В. Руденко. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 216 с.
51. Уш С. М. Фінансовий ринок. К, ЦУЛ, 2011. — 528 с.
52. Федосов В. М. Бюджетна система. К, ЦУЛ, 2012. — 871 с.
53. Фінанси: Підручник. — 2-ге вид., перероб. і доп. Затверджено МОН / За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. — К., 2012. — 687 с.
54. Фіскально-бюджетна та грошово-кредитна політика в Україні: проблеми та шляхи посилення взаємозв'язку : монографія / [А. І. Даниленко, А. А. Гриценко, В. В. Зимовець та ін.] ; за ред. А.І.Даниленка ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. — К., 2010. — 456 с.
55. Чернявська О. В. Словник фахівця фондового ринку. —К, ЦУЛ, 2013 — 76с. Щетинін А. І. Гроші і кредит. К, ЦУЛ, 2010. — 438 с.
56. Чесноков В.Л. Біржові операції. — К.: ЦУЛ, 2008. — 192 с.
57. Чесноков В.Л. Фінансові інструменти —К.: ЦУЛ, 2008. — 241 с.
58. Цінні папери: Підручник. Затверджено МОН / За ред. В. Д. Базилевича. — К., 2011. — 1094 с.
59. Шелудько В. М. Фінансовий ринок: Підручник. — 2-ге вид., стер. — К.: Знання, 2008. - 535 с.
60. Ярошевич Н. Б. Фінанси підприємств: Навч. посіб. Рекомендовано МОН — К.: 2012. — 341 с.

Навчальне видання

БАЗЕЦЬКА Ганна Ігорівна

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з курсу

ФІНАНСИ, ГРОШІ ТА КРЕДИТ

*(для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр
напрямку підготовки 6.030601 – Менеджмент
та слухачів другої вищої освіти
спеціальності 7.03060101 – Менеджмент організацій і адміністрування)*

Відповідальний за випуск *Т. А. Пушкар*

За авторською редакцією

Комп'ютерне верстання *І. В. Волосожарова*

План 2015, поз. 178Л

Підп. до друку 26.06.2015

Формат 60x84/16

Друк на ризографі

Ум. друк. арк. 9,8

Тираж 50 пр.

Зам. №

Видавець і виготовлювач:

Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Революції, 12, Харків, 61002

Електронна адреса: rectorat@kname.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ДК № 4705 від 28.03.2014 р.